

**Львівський національний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
#HistArt
Львівський медієвістичний клуб
Науковий журнал «Аннали юридичної історії»
Міжнародний центр громадянської політології
при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка**

ФЕНОМЕН ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

**Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених
з міжнародною участю
(Львівський національний університет імені Івана Франка,
15-17 листопада 2018 р.)**

**Львів
2018**

УДК 94(4)«19/201»(062.552-057.875)ЛНУФ
Ф42

Рецензенти та консультанти за тематичними напрямками:

Федір Кирилюк – доктор філософських наук, професор (Київ, Україна)

Ольга Келлер – доктор історичних наук, професор (Тюбінген, Німеччина)

Мілан Лунтак – доктор філософії, професор економіки (Прага, Чехія)

Яків Рієр – доктор історичних наук, професор (Могильов, Білорусь)

ФЕНОМЕН ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю у Львівському національному університеті імені Івана Франка (15-17 листопада 2018 року). / Упорядники: Р. Б. Тарнавський, В. М. Мельник. – Львів: Видання наукового журналу «Аннали юридичної історії», 2018. – 100 с.
ISSN 2520-2553

Матеріали, надруковані в збірнику, репрезентують рецепти осмислення та інтерпретації державотворення у широкому географічному контексті. В центрі уваги молодих авторів-істориків знаходиться «Європа» – культурно-цивілізаційний, геополітичний та політико-правовий простір. Особливу увагу присвячено розмежуванню історичних епох і культурних зрізів, юридичним аспектам появи та інституціоналізації держав у Західному світі.

Усі матеріали згруповані за тематичними напрямками конференції – «Соціальний і правовий чинники», «Політичний і військовий чинники», «Культурний і релігійний чинники».

Для істориків, археологів, етнологів, правників, політологів, соціологів.

Друкується як додаткове видання наукового журналу «Аннали юридичної історії».

*Схвалено Міжнародним центром громадянської політології
при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка
(протокол №1 від 07.11.2018).*

ISSN 2520-2553

© Колектив авторів, 2018

© Львівський медієвістичний клуб, 2018

© #HistArt, 2018

© «Аннали юридичної історії», 2018

© Міжнародний центр громадянської політології, 2018

© Тарнавський Р. Б., Мельник В. М., упорядкування та оформлення, 2018

Редакційна колегія:

- Г. А. Боднар* – доцент кафедри новітньої історії імені Михайла Грушевського ЛНУ ім. І. Франка;
- І. І. Вах* – студентка історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка;
- І. Р. Гіщинська* – заступник голови Львівського медієвістичного клубу, магістрантка історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка;
- В. Л. Гуменний* – асистент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки ЛНУ ім. І. Франка;
- В. Б. Кіорсак* – голова Львівського медієвістичного клубу, магістрант історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка;
- В. Ф. Кметь* – директор Наукової бібліотеки ЛНУ ім. І. Франка, доцент кафедри давньої історії України та архівознавства ЛНУ ім. І. Франка;
- Н. М. Ковалко* – доцент кафедри фінансового права КНУ ім. Т. Шевченка
- Н. Т. Лоштин* – завідувач відділу культурно-просвітницької роботи Наукової бібліотеки ЛНУ ім. І. Франка;
- З. М. Маланій* – аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи ЛНУ ім. І. Франка;
- В. М. Мельник* – головний редактор наукового журналу «Аннали юридичної історії», викладач кафедри філософії та суспільних наук ВНМУ ім. М. І. Пирогова;
- І. Л. Паршин* – доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики ЛНУ ім. І. Франка;
- Х. І. Пікулицька* – співорганізатор студентської науково-освітньої організації #HistArt, бакалавр історії;
- О. Ф. Петрушенко* – старший викладач кафедри українознавства ВНМУ ім. М. І. Пирогова;
- Н.-М. О. Рибчинський* – магістрант історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка;
- О. В. Середа* – асистент кафедри історії держави і права НЮУ ім. Ярослава Мудрого;
- Р. Б. Сирота* – доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи ЛНУ ім. І. Франка;
- Р. Б. Сіромський* – доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн ЛНУ ім. І. Франка;
- О. К. Скаленко* – провідний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України;
- Р. Б. Тарнавський* – доцент кафедри етнології ЛНУ ім. І. Франка;
- М. В. Тупиця* – магістрант історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка, молодший науковий співробітник Музею історії релігії у Львові.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, Львівський національний університет імені Івана Франка, історичний факультет, ауд. 330.

Львівський медієвістичний клуб: lvivmedievalclub.wordpress.com

#HistArt: www.facebook.com/histart.lviv

«Аннали юридичної історії»: legalhistoryjournal.com.ua

Зміст

Соціальний і правовий чинники

<i>Олексій Федак (Львів)</i> . Становлення та розвиток системи комунікацій Риму як одна з основних проблем державотворення в період ранньої Республіки	7
<i>Антон Процюк (Київ)</i> . Становище вчителів початкових та граматичних шкіл у Стародавньому Римі (I ст. до н.е. – I ст. н.е.)	8
<i>Виктор Мельник (Київ)</i> . Остготские соглашения 470-х годов как источники по византийской юридической истории	10
<i>Тетяна Лобачова (Одеса)</i> . Формування карантинних заходів на прикладі Венеції XV ст.	13
<i>Христина Меренюк, Соломія Меренюк (Львів)</i> . Правова думка епохи Середньовіччя	15
<i>Олена Петрушенко, Віктор Мельник (Київ)</i> . Міжнародні фактори української історії: геополітичний контекст та спроба використання візантійської спадщини наприкінці XVI ст.	16
<i>Марта Знак (Львів)</i> . «Селянські» вписи в реляційних книгах Львівського гродського уряду 1670–1672 рр.: до питання про стану закритість судів у Речі Посполитій	20
<i>Михайло Тупиця (Львів)</i> . Майно в декретах Жовківської міської книги 1702–1705 рр.: приклад джерелознавчого дослідження специфічного виду актового документу	21
<i>Михайло Запотоцький (Львів)</i> . Повстання у Вандеї як прояв роялізму під час Французької революції 1789–1799 рр.	24
<i>Анна Вахнянин (Львів)</i> . Організована злочинність у США: наслідок еволюції політико-економічної системи чи нововведення європейських іммігрантів?	26
<i>Anzhelika Savchuk (Wroclaw)</i> . Post-Comunist Impact On The Formation Of Central Europe: An Example Of Visegrad Group	28
<i>Лілія Голуб (Львів)</i> . Британська субкультура скінхедів: зв'язок з іммігрантами	30
<i>Дар'я Бабій (Вінниця)</i> . Дефіцит лідерства в Європі	32

Політичний і військовий чинники

<i>Владимир Крамской (Харьков)</i> . Питание древнегреческих воинов в позднеклассический – раннеэллинистический период	36
<i>Крістіан Скрипкару (Чернівці)</i> . Болгарсько-хорватські війни середини IX – першої третини X ст. у світлі писемних та археологічних джерел	38
<i>Соломія Козак (Львів)</i> . Кунегунда Ростиславна – королева Чехії із руським корінням на тлі русько-чеських відносин XIII ст.	40
<i>Ігор Букало (Львів)</i> . Постать Ростислава Михайловича (1219–1264) у вирі політичної історії Центрально-Східної Європи та вплив його діяльності на руські землі	42
<i>Євген Гродзіцький (Львів)</i> . Особливості повсякденного життя самурая у середньовічній Японії (1185–1603)	45
<i>Олександр Якібчук (Чернівці)</i> . Вогнепальне озброєння шведської армії в період правління Густава II Адольфа (1611–1632)	49
<i>Данило Задунайський (Львів)</i> . Зміни військової системи Кубанського козацького війська під впливом Військової реформи 1874 р. в Російській імперії: уніфікація чи збереження традицій?	51

<i>Мілана Срібняк (Київ)</i> . Врегулювання проблеми полонених у Комп'єнському перемир'ї	54
<i>Дмитро Пугач (Львів)</i> . Тимчасовий Державний секретаріат ЗУНР: державотворча діяльність	56
<i>Андрій Пахолук (Чортків)</i> . Життєвий та творчий шлях Ніла Хасевича крізь призму боротьби за незалежність України в роки Другої світової війни	58
<i>Анастасія Шевченко (Вінниця)</i> . "Доктрина трьох сфер впливу" як спроба переосмислення місця Великої Британії в європейській спільноті після закінчення Другої світової війни	61
<i>Анастасія Мельникова (Харьков)</i> . Політика Організації Об'єднаних Націй в отношении гражданской войны в Руанде 1990–1994 гг.	63

Культурний і релігійний чинники

<i>Дмитро Мостовий (Львів)</i> . Синкретизм етнокультурних ознак черняхівської культури на прикладі кенотафних поховань з могильника Коблеве	67
<i>Роман Любунь (Братислава)</i> . Доба кельтських оппідумів на території Чехії	69
<i>Ірина Луцик (Львів)</i> . Пам'ятні хрести на Волині: до питання про локалізацію середньовічних могильників	71
<i>Ганна Жиленко (Одеса)</i> . Чернецтво на теренах візантійського Єгипту як особлива група населення: етнічний склад та взаємодія з суспільством	74
<i>Галина Хланта (Львів)</i> . «Енотікон» – послання для об'єднання чи нове розділення?	76
<i>Єлизавета Родічева (Одеса)</i> . Особливості єретичних рухів в Західній Європі на рубежі XI–XII століть	78
<i>Дмитро Удалов (Львів)</i> . «Єресі латинські» митрополита Ісидора: погляд Москви на спробу запровадження Флорентійської унії	80
<i>Христина Нищей (Львів)</i> . Діяльність ордену єзуїтів у Руському воєводстві (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.)	82
<i>Юлія Валько (Львів)</i> . Вплив Берестейської унії на життя українського суспільства у першій половині XVII ст.	85
<i>Вікторія Хома (Чернівці)</i> . Феномен «Попівської революції» в Галичині у 1848 р.	87
<i>Лідія Мазурчак (Дрогобич)</i> . Наукова спадщина Йосипа Пеленського	89
<i>Олександр Дідик (Львів)</i> . Використання геодезичних приладів для складання археологічних планів	91
<i>Владислав Каплієнко (Харків)</i> . Архіви музеїв археології в Україні: створення та проблеми опрацювання археологічних фондів	92

Соціальний і правовий чинники

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ КОМУНІКАЦІЙ РИМУ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПЕРІОД РАННЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

Олексій Федак

Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: fedak.oles@gmail.com

Публікацію присвячено проблемі створення якісної комунікації у Римі в період ранньої республіки. Автор розглядає вагомість створення доріг не лише, як транспортних артерій, але також як засобу для стабільного прямого і зворотного зв'язку Риму з місцевою владою. Увага приділяється особливостям розвитку системи римських доріг, їх функціям та укомплектуванню.

Ключові слова: Римська імперія, дороги, комунікації, державотворення.

The publication is devoted to the importance of creating a good communication in the Roman Empire. In particular, the author examines the importance of creating roads not only as transport arteries, but also for a stable direct and bilateral communication. The article also focuses on the features, functions and equipment of the Roman roads.

Key words: Roman Empire, communications, roads.

Утворення якісно налагодженої мережі комунікацій – це не лише фундамент для адміністрування певних територій та торгівлі, але також основа для утворення двосторонніх відносин та взаємозв'язку центру з місцевою владою і населенням відповідно. Метою нашого дослідження є визначення особливостей системи римських доріг, їх функцій для зв'язку у державі та її розбудови у період ранньої республіки.

Велику кількість інформації ми можемо знайти щодо того, які саме дороги будували та якою протяжністю, як і навіщо. В українській історіографії жодна публікація не розглядає системи комунікацій загалом та її функцій у державі, що обумовлює актуальність теми. Іноземні дослідники досить широко розглядали дану проблему в різних площинах. Це такі автори як Лідія Винничук [1], Ліонель Кассон [2], Рей Лоуренс [3].

Існує достатньо широка база джерел, від «закону 12 таблиць», путівників, звітів землемірів до самих доріг, мостів, тунелів та службової інфраструктури тощо.

Римляни рано почали думати про те, як зробити подорожі більш зручними і легкими. Умови для прокладання доріг і створення якісної мережі комунікацій на території Апеннінського півострова були значно кращі ніж у Елладі. Потреба створення комунікацій між містами була таки досить нагальною.

Спочатку шляхи прокладали для швидкого перекидання військ, згодом купці перевозили по них товари, а митці, філософи і ремісники поширювали ідеї.

Аппієва дорога було першою якісно прокладеною магістраллю ще у 312 р. до н. е., яка пролягала між Римом і Капуєю. Саме з цієї дати розпочинається період розбудови системи стратегічно важливих комунікацій в Римі. Згодом, мережу римських доріг складали головні дороги і додаткові (з'єднували головні між собою). Державні дороги «*viae publicae*» – ті що поєднували Рим з найбільшими містами, фондувались і доглядались за рахунок держави або за рахунок міста до якого цю дорогу прокладали. Сільські дороги – «*viae vicinales*» поєднували села з головними дорогами, їх було найбільше, а доглядала їх місцева влада. Приватні дороги «*viae privatae*» – з'єднували сільські комунікації з маєтками [3, р. 25]. На нашу думку, не так важливо наголошувати на транспортних можливостях і технічних якостях шляхів, а слід детальніше розглянути

інфраструктуру, що забезпечували їх функціонування.

Для позначення відстаней на дорогах римляни використовували *alius et idem*, що і в державах доби еллінізму. За допомогою спеціальних стовпів-«міліаріїв», через кожні 1000 кроків позначали відстань. Варто зазначити, що епіграфічні відомості на них розповідають нам чийми стараннями була побудована дорога, хто керував її спорудженням і коли вона була введена в експлуатацію. Згодом, на міліаріях позначали відстань до інших міст. Покращуючи придорожній устрій, римляни забезпечували не лише інтенсифікацію регіональної економіки, але також адміністрування. Розбудова комунікацій впливала на покращення централізації та управління провінціями.

У III ст. до н. е. було введено легації, що надавали право чиновникам бути забезпеченим всім необхідним в дорозі за рахунок місцевого населення. Кореспонденцію здійснювали навчені раби – табелярії. Система швидкої пошти була введена пізніше, під час правління Октавіана Августа. На відміну від грецьких міст-держав у Стародавньому Римі не було поширеним право проксенії, натомість, ночівлю забезпечували таверни, розташовані неподалік дороги, що славились не найкращою репутацією [1, с. 147]. Також подорожуючий міг переночувати в гостинних дворах або ж «під зірками», як це описує Сенека: «Матрац лежить на землі, я – на матраці. Один дорожній плащ замінює простирadlo, інший – ковдру» [4, LXXXVII].

Розвиток якісних шляхів сполучень та їх облаштування забезпечив відповідну стабільність зв'язку всередині держави. Не зважаючи на те, що протягом століть з'явилась велика кількість технологій, система римських доріг і надалі слугує яскравим прикладом запоруки економічного та політичного успіху для держави.

Список використаних джерел

1. Винничук Л., *Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима*, пер. с пол. (Москва, 1988).
2. Casson L., *Podróże w starożytnym świecie* (Wrocław, 1981).
3. Laurence R., *The roads of Roman Italy: mobility and cultural change* (Охон, 1998).
4. Луций Анней Сенека. *Нравственные Письма к Куцилию*, пер. с лат. (Москва, 1977).

СТАНОВИЩЕ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ ШКІЛ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ (I СТ. ДО Н.Е. – I СТ. Н.Е.)

Антон Процюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Контакти: antonprotsyuk@gmail.com

У публікації висвітлено становище вчителів початкових та граматичних шкіл у Стародавньому Римі у I ст. до н.е. – I ст. н.е. Вчителі початкових шкіл, де вчилися діти нижчих та середніх прошарків населення, загалом посідали низьке становище в суспільстві і мали обмежені прибутки. У той же час, хоча вчителі-граматики і не належали до найвищих прошарків суспільства і, попри певні винятки, не були забезпеченими людьми, їхнє суспільне становище було значно вищим.

Ключові слова: освіта у Стародавньому Римі, граматична школа, початкова школа.

The article covers the position of teachers of elementary and grammar schools in Ancient Rome in 1st century BC – 1st century AD. Elementary school teachers, who worked with children of lower and middle socioeconomic status, generally occupied a low position in the society and had a very limited income. At the same time, even though grammarians did not belong to the highest ranks of the Roman

society and, but for some exceptions, were not wealthy people, they enjoyed a much higher position in the society.

Key words: education in Ancient Rome, grammar school, elementary school.

Вплив давньоримської цивілізації на розвиток культури наступних епох складно переоцінити, і освіта у Стародавньому Римі є одним із тих аспектів, які визначали давньоримське суспільство. У цьому контексті становище та роль вчителів у Стародавньому Римі є особливо важливим та актуальним питанням, адже воно значною мірою проливає світло на роль і місце освіти у античності [3, с. 4]. У той же час, питання становища вчителів у давньоримському суспільстві майже не досліджене українською історіографією, в чому й полягає наукова новизна цієї роботи для українського антикознавства. Поточна історіографія представлена дослідженнями західних науковців, які приділяли цій проблемі значно більше уваги. Щодо джерел, то варто відзначити твори античних авторів (Светоній, Ювенал тощо). У цьому дослідженні ми розглянемо становище вчителів двох нижчих ланок давньоримської системи освіти – початкових та граматичних шкіл – та візьмемо за хронологічні рамки найкраще висвітлений у джерелах період історії Стародавнього Риму: I ст. до н.е. – I ст. н.е.

Початкові школи були найнижчою ланкою публічної освіти у Стародавньому Римі і давали лише найбільш елементарні знання з кількох предметів. Їх відвідувала переважна більшість дітей із нижчих та середніх прошарків населення, зокрема з сімей, які не могли собі дозволити найняти приватних вчителів. Для заснування приватної початкової школи не потрібно було дозволу держави; кожен міг оголосити себе вчителем і приймати учнів, навчати їх будь-чому і не давати жодних звітів – контролювала вчителів лише конкуренція колег.

Утім, заробітки і суспільний авторитет таких вчителів були невеликими. На відміну від граматики і ритора, професія вчителя початкової школи не була почесною, грошей приносила мало, тому зазвичай цією роботою займалися ті люди, котрі не знайшли кращого місця в житті; нерідко – вільновідпущеники чи навіть раби. Прибутки вчителів початкової школи були низькими і складалися тільки з оплати учнів за навчання.

Поет-сатирик Ювенал повідомляє, що попередній грошовий внесок для вступу в початкову школу складав один ас, що в часи Ювенала становило одну четверту сестерція; можемо припустити, що на подібному рівні перебувала й вартість навчання за місяць. А якщо взяти до уваги те, що кількість учнів в одного вчителя початкової школи не була великою (рідко коли сягаючи десяти, а були й випадки, коли вчитель навчав тільки двох-трьох дітей), то отримуємо реальну картину заробітків представників цієї професії. Жили вони бідно і їм часто доводилося шукати інші заробітки. Наприклад, Фурій Філокал, надгробний пам'ятник якого зберігся в Капуї, підробляв укладачем заповітів[1].

Стосовно граматичних шкіл, то вони були наступною, значно престижнішою сходинкою шкільного виховання у Стародавньому Римі. Зазвичай до них вступали діти із заможних сімей, які здобули перед тим домашнє виховання; рідше – вихідці з початкових шкіл [4, с. 68]. Суспільне становище вчителів-граматиків було набагато вищим за становище вчителів початкових шкіл. На відміну від останніх, про вчителів граматичних шкіл ми знаємо значно більше, з огляду на те, що їхню професію описує значно більше літературних джерел.

Однією з найцінніших праць є твір Светонія «De grammaticis et rhetoribus» («Про граматики і ритори»), де коротко окреслюється історія виникнення граматики й риторики в Римській державі та наводяться біографії окремих граматистів та риторів.

Аналіз цих біографій дозволяє зробити висновок, що найосвіченіші граматиками були поважними людьми і високо цінувалися у владних колах. Наприклад, граматики-раба Лютація Дафнія, як повідомляє Светоній, придбали за 700 тисяч сестерціїв [2, с. 292] (при тому, що стандартна ціна на раба була значно меншою і становила 400–500 сестерціїв, а після вдаливих військових походів значно знижувалася).

Описані у Светонія вчителі граматичних шкіл були не тільки педагогами, а й займалися науковою та літературною діяльністю. Ми не маємо достатньо щоб з цілковитою впевненістю екстраполювати цю характеристику на всіх граматиків, але можна стверджувати, що представники цієї професії належали до інтелектуальної еліти Стародавнього Риму. Це, однак, не означає, що їхні заробітки були високими. Хоча найкращі граматиками заробляли багато: наприклад, Верій Флакк, якого Октавіан Август обрав вчителем для своїх внуків, отримував від імператора 100 тисяч сестерціїв за рік; Квінт Ремій Палемон щорічно заробляв 400 тисяч лише на своїй школі, утім, це було радше винятком з правила. Більшість вчителів не мали великих прибутків, а деякі взагалі були бідними (Светоній згадує і про таких: Орбілій, Валерій Катон, Юлій Гігін) [2, с. 183].

Пересічні граматиками, які були переважно вільновідпущениками або навіть рабами грецького походження, в римському суспільстві не користувалися особливою повагою. Про таке становище вчителів згадано як в сатирах Ювенала, так і в творах Цицерона і Сенеки-старшого [2, с. 183].

Отже, аналіз джерельного матеріалу вказує на те, що становище вчителів початкових та граматичних шкіл у Стародавньому Римі протягом I ст. до н.е. – I ст. н.е. загалом не було високим, хоч і між цими двома категоріями були помітні відмінності. Граматики посідали вище становище в суспільстві ніж вчителі початкових шкіл і, попри невисокий загальний рівень оплати праці, за умови хороших зв'язків та високої кваліфікації, вони все ж могли добитися комерційного успіху. У той же час, вчителі початкових шкіл фактично завжди належали до нижчих прошарків населення (часто будучи вільновідпущениками або й рабами) і мали низький рівень доходів.

Список використаних джерел

1. Жураковский Г., *Очерки по истории античной педагогики* (Москва, 1940).
2. Сергеенко М., *Жизнь древнего Рима* (Москва, 1964).
3. Cordasco F., *A brief history of education; a handbook of information on Greek, Roman, medieval, Renaissance, and modern educational practice* (Lanham, 1976).
4. Maurice L., *The Teacher in Ancient Rome: The Magister and His World* (Lexington, 2013).

ОСТГОТСКИЕ СОГЛАШЕНИЯ 470-Х ГОДОВ КАК ИСТОЧНИКИ ПО ВИЗАНТИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

Виктор Мельник

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Контакты: melnyk1996ethnology@gmail.com

Стаття присвячена історії правових відносин остготів та Східної Римської імперії (Візантії). В центрі уваги – правовий режим foedus і технологія його політичного використання. Проаналізовано «федеративний» склад готсько-візантійських угод 455–488 рр. Найголовнішу роль відведено «Готському пакту» 478 р.

Ключові слова: Східна Римська імперія, Візантія, юридична історія, остготи, готсько-

візантійські угоди, право *foedus*, Готський пакт.

The article is devoted to the history of legal relations between the Ostrogoths and the Eastern Roman Empire (Byzantium). The focus is on the legal regime of *foedus* and the technology of its political use. The «federated» composition of the Gothic-Byzantine agreements of 455–488 was analyzed. The main role is assigned to the «Pact of Goths» (478).

Key words: Eastern Roman Empire, Byzantium, Legal History, Ostrogoths, Gothic-Byzantine Agreements, *Lex foedus*, Pact of Goths.

В 473 г. вождь готов Тиудимир Амал умер и его место занял Теодорих (473–526) [8, с. 57]. Остготы, переселившиеся к этому времени из Западной Паннонии (472) в Фессалию, создали угрозу крупнейшим городам Восточной Римской империи (Византии) – Фессалоникам и Адрианополю. Первой политической победой Теодориха стал договор с македонским патрицием Иларианом о поселении паннонийцев в округе Эвбея (западнее Фессалоник) [8, с. 54].

Патриций предоставил Теодориху письменное разрешение на построй. С этого момента возникли договорные обязательства местной администрации и паннонийцев. Входило ли такое решение в круг полномочий патриция (без санкции императора Льва I)? Единственным юридическим основанием для его принятия могло быть использование принципов права *foedus* – специального режима пребывания варварских племен на имперской территории [4, с. 1011]. Паннонийской группе остготов *foedus* на Паннонию пожаловал ещё восточный император Майориан (450–457) в 455 г. Случилось это после разгрома германцами гуннов, формально обладавших правом *foedus* с 439 г. [2].

Поскольку остготы имели с 455 г. статус федератов (*foederati*), они получили от патриция Илариана разрешение на построй. Хитрый и, главное, юридически оправданный шаг! В это же время другой варварский военачальник, вождь фракийских готов Теодорих Страбон, предпринял осаду Аркадиополя. Препреграждение торговой коммуникации вдоль древней дороги *Via Ignatia* вынудило императора Льва I (457–474) предоставить право *foedus* фракийским подопечным Теодориха Страбона (473). Возникла юридическая коллизия: федератами считались одновременно две враждующие группировки остготов – фракийская (Теодорих Страбон) и паннонийская (Теодорих Амал). Основным источником по договору Теодориха Страбона и Льва I (473) является исторический очерк современника событий Малха из Филадельфии [1; 9; 10]. По его сведениям, договор прямо провозглашал Страбона «единственным правителем» всех готов.

В 477 г. новый император Зенон (474–475, 476–491), сражающийся за единоличную власть, подтвердил право *foedus* 455 г. паннонийцам. Зенон и Теодорих Амал обязывались провести совместную военную кампанию против фракийской группы готов Теодориха Страбона, поддерживавшего противников Зенона. Итогом перехода паннонийцев через горы стало окружение их фракийцами. По версии историка Питера Хизера, Зенон надеялся, что обе группировки остготов вступят в сражение и перебьют друг друга. Однако, когда дело дошло до лобового столкновения, два вождя-Теодориха решили вести переговоры и пришли к пакту из трёх пунктов. 1) фракийские и паннонийские остготы больше не будут воевать друг против друга, признавая себя ветвями одного народа; 2) фракийцы и паннонийцы гарантируют политическую самостоятельность друг другу; 3) остготы свободны в отношениях с Восточной Римской империей [8, с. 61–66].

Готский пакт 478 г. – первая засвидетельствованная документально юридическая форма соглашения между двумя варварскими германскими племенами. Впрочем, правовой статус фракийцев и паннонийцев запутался – все зависело от оценки константинопольских событий 475–476 гг. (борьбы за трон между претендентами – Василиском и Зеноном). Если считать Василиска мятежником, то федератами были фракийцы (первоначально сторонники Зенона), а паннонийцы были врагами империи. Если считать узурпатором Зенона, то федератами были паннонийцы, а фракийцы являлись восставшими мятежниками. Усложняет развязывание коллизии наличие письменного разрешения паннонийцам на постройку со стороны администрации Фессалоник (ведь на тот момент Лев I признавал федератами только фракийских готов Теодориха Страбона).

Юридический статус федератов размывался византийским политическим кризисом 474–483 гг. Период 450–470-х годов в определении формы взаимоотношений остготов и Константинополя, может быть обозначен как «готский дуализм». Готский пакт 478 г. стал остготской попыткой разрешить этот дуализм (хотя бы между собой). В результате, остготы достигли мира и Зенон должен был искать другое решение проблемы самозавлада готами-федератами имперских территорий. Теодорих Амал получил императорскую поддержку, звание консула и статус вождя всех готов (484). Его возрастающее влияние на византийскую политику мало радовало Зенона, что в итоге привело к политическому соглашению о переселении объединенных остготов в Италию (488–493 гг.) [6; 7], где Теодорих Амал правил 33 года в качестве наместника Восточной Римской империи в западных провинциях [5].

Список использованных источников

1. Козлов А., «“Byzantiaka” Малха Филадельфийца как источник: личность и социальные взгляды автора», *Документ. Архив. История. Современность* 14 (2014): 153–173.
2. Люттвак Э., *Стратегия Византийской империи* (Москва, 2016).
3. Мельник В., *Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти* (Вінниця, 2017).
4. Мельник В., «Право foedus, правовая коммуникация и политическая дезинтеграция Западной Римской империи», *География в современном мире: Сборник статей XIV Большого географического фестиваля* (Санкт-Петербург, 2018): 1011–1017.
5. Мельник В., «Восточный римский император как правитель Запада: юридические примеры остготской и бургундской зависимости от Византии (480–526)», *Архивні читання: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (Миколаїв, 2018): 78–80.
6. Мюссе Л., *Варварские нашествия на Европу: германский натиск* (Санкт-Петербург, 2008).
7. Удальцова З., *Италия и Византия в VI веке* (Москва, 1959).
8. Хизер П., *Восстановление Римской империи. Реформаторы Церкви и претенденты на власть* (Москва, 2015).
9. Blockley R. C., *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, vol. 1* (Liverpool, 1981).
10. Blockley R. C., *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, vol. 2* (Liverpool, 1983).

ФОРМУВАННЯ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ НА ПРИКЛАДІ ВЕНЕЦІЇ XV СТ.

Тетяна Лобачова

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Контакти: tataalex777@gmail.com

У публікації висвітлюється становлення карантинних заходів у Венеційській республіці XV ст., коли Апеннінський півострів потерпав від епідемії чуми. Розглянуто передумови виникнення карантину, формування лазаретів як пунктів для виявлення хворих, а також заходи, що сприяли становленню карантинної системи як у Венеції, так і загалом на Апеннінському півострові.

Ключові слова: карантин, лазарет, чума, Венеція, Італія.

The article deals with the question of the formation of quarantine measures in the Venetian Republic at the end of the 15th century. This is the time when the Apennine Peninsula suffered from a plague epidemic. The preconditions for the emergence of quarantine, the formation of lazarets asanitem for the detection of patients, as well as measures that contributed to the establishment of a quarantine system in Venice and generally on the Apennine peninsula were considered.

Key words: quarantine, infirmary, doctor, plague, Venice, Italy.

Мореплавство та торгівля були основою багатьох культурних зв'язків Венеції з цивілізаціями Середземномор'я та Далекого Сходу [8, с. 7]. Однак пожвавлення торгівлі не тільки давало можливість збагачуватись, але й приводило до поширення певних хвороб, як, наприклад, чуми [3, с. 37].

Концепція профілактичного карантину пов'язана з чумою і відноситься до 1377 р., коли ректор морського порту Рагузи (теперішній Дубровник, Хорватія) офіційно запровадив так звану Трентіно – 30-денну ізоляцію. Кораблі, що надходили інфікованими або були підозрювані в інфекції, повинні були залишатися на якорі протягом 30 днів. Однак фактично це тривало 40 днів, ймовірно через недостатність визначеного часу для запобігання поширенню захворювання. Саме від італійського числа 40 («*quaranta*») і походить термін «карантин» [7]. Крім того, головний лікар Рагузи (Яків з Падуї) також порадив встановити місце за межами міста для лікування хворих (або підозрюваних в інфікуванні) [4]. Утримання на 30-40 днів в ізолюваному місці визначали не тільки за станом здоров'я, а й з економічної необхідності, оскільки якість і безпеку торгової мережі необхідно захистити від «чорної смерті». Таким чином, саме чума спричинила виникнення першого «офіційного» карантину як санітарного заходу, спрямованого на захист здоров'я та комерційних аспектів [5].

Правителі Венеційської республіки, турбуючись про благо своїх громадян, розгорнули активну роботу по боротьбі з епідемічними хворобами. Саме у Венеції 1423 р. виник лазарет як ізоляційне місце для потерпілих від страшної хвороби [8, с. 5]. Місцем для будівництва лазарету було обрано один з островів Венеційської лагуни (*Santa Mariadi Nazareth*), що носив назву попереднього монастиря. Потім назва «*Nazareth*» була змінена на «*Lazaretto*» – «*Лазаретто*» (на честь рицарів св. Лазаря), після чого цей термін став уживатися до аналогічних структур на Заході, змодельованих на прикладі венеційських [8, с. 22].]. Для цього в лагуні були побудовані великі громадські будівлі, віддалені від міста на три тисячі кроків і межували з чудовими садами. В ці будівлі розміщували тих простолодинів з усіма домочадцями, хто починав хворіти заразною хворобою» [1, с. 136].

Слід зазначити, що у Венеції вже існували два магістрати, які контролювали громадський порядок: нічна сторожа (*Signoridinotte*) та езекутори у справах

богохульства (*Esecutoricontrolabestemmia*). Коли на порядку денному поставали проблеми медичного характеру, тоді у дію вступали органи охорони здоров'я (*Provveditoridi Sanità*). З цього приводу Гаспаро Контаріні у трактаті «Про магістрів та влаштування Венеційської республіки» писав, що головне завдання магістрату, який відповідає за здоров'я жителів міста – «стежити, щоб в місто не прокралась заразна хвороба і, якщо це трапиться, негайно ж завадити її поширенню [3, с. 33-34].

Іншим міським органом – Громадська охорона здоров'я (*Magistrato alla Sanità*), що виник 1486 р., була запроваджена система лазаретів. Дана структура створена Венеційською республікою в рамках більш широкої національної і міжнародної стратегії санітарної профілактики, і вона забезпечила ідеальну модель для всіх середземноморських портів, які бажали конкурувати з Венецією [8, с. 23].

Як бачимо, з XV ст. у Італії створюються органи охорони здоров'я, які у XVI ст. поширюються на всі великі міста. Ці органи займались різними справами безпеки міста: від надання санітарних посвідчень (де вказано з заразного чи ні місця прибув подорожуючий та товари) до патентів. Також органи охорони здоров'я призначали за потреби карантин та встановлювали санітарні кордони. Під час двох останніх епідемій чуми (1630–1631 і 1656–1657 рр.) ці органи регулювали зв'язок між різними державами [2]. У подальшому карантинна система була розширена за рахунок введення векселів здоров'я, типу сертифікації, за яким останній порт, відвідуваний кораблем, мав бути вільним від хвороб [6].

Не дивлячись на намагання магістратів зупинити епідемії за допомогою карантину та лазарету, хвороба поширювалася. Це було обумовлено напливом великої кількості населення до Венеції [1, с. 137]. Однією з найстрашніших за своїми наслідками була епідемія чуми 1575–1577 рр., коли число померлих сягнуло понад 50 тис. осіб. Жертв поховали на острові Лідо. Тисячі будинків були спустошені, а їхнє начиння або спалювали, або дезінфекували шляхом кип'ятіння, занурювання до солоної проточної води або засипання піском [3, с. 40].

Отже, поживавлення торгівлі сприяло поширенню епідемій. З метою їх зупинення запроваджувалися тимчасові заходи безпеки у Рагузі (Дубровнику). Проте саме Венеція вперше створила 1423 р. відповідні заклади для утримання хворих (лазарети); також було використано як економічні, так і людські ресурси, аби протистояти чумі.

Список використаних джерел

1. Контаріні Г., *О магистратах и устройстве Венецианской республики*, пер. с лат. (Санкт-Петербург, 2013).
2. Ливи Баччи М., *Конец игры*, 10 травня 2018, режим доступу: https://www.e-reading.club/chapter.php/1008270/24/Livi_Bachchi_-_Demograficheskaya_istoriya_Evropy.html.
3. Cacciavillani I., *La Sanità Pubblica Nell'ordinamento Veneziano*; presentazione Mariano Carraro (ARPAV, 2010).
4. Cosmacini G. *L'artelunga Storia Della Medicina Dall'antichità A Oggi* (Roma-Bari, 2008).
5. Frati P. «Quarantine, Trade and Health Policies in Ragusa-Dubrovnik Until The Age Of George Armmenius-Baglivi», *Med Secoli* 12 (2000): 103– 127.
6. Gensinia G., Yacouba M., Contia A., «The Concept of Quarantine in History: from Plague to SARS», *Journal of Infection* 49 (2004): 257–261.
7. Venice and the mediterranean lazarettos, by Nelli-Elena Vanzan Marchini (Venice, 2004).
8. Stuard S. M., *A State of Deference: Ragusa/Dubrovnik in the Medieval Centuries* (Philadelphia, 1992).

ПРАВОВА ДУМКА ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Христина Меренюк, Соломія Меренюк
Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: hrys.merenyuk@gmail.com

У публікації проаналізовано становище правої думки в епоху Середньовіччя, досліджено значення відгалужень правової системи того часу, розкрито поняття «влада» і «закон» у Середньовічній Європі.

Ключові слова: Середньовіччя; правова думка; правова система; влада; закон.

The article analyzes the position of rights in the Middle Ages, investigates the significance of the branches of the legal system of that time, reveals the concept of «power» and «law» in Medieval Europe.

Key words: the Middle Ages, rights, legal system, power, law.

Середньовіччя – епоха, на прикладі якої доволі складно прослідкувати розвиток юриспруденції, адже чимало істориків та науковців висловлюють суперечливі думки стосовно цієї проблеми. Тоді на процеси державотворення і на розуміння поняття влади впливали два напрями: богословський та юридичний. По суті, обидві моделі до певної міри були схожими. Насамперед мова йде про те, що у обох напрямках працювали схоласти – представники релігійної філософії, яка характеризується домінуванням богословського вчення над усіма іншими. Але, з іншого боку, між ними існують відмінності, які проявляються у самому контексті. Важливим компонентом, який відрізняв обидві течії, є джерела, на які посилалися тогочасні богослови та юристи. Зрозуміло, що думки перших ґрунтувалися передусім на Святому Письмі, а другі мали у пріоритеті коментування значно пізніших праць з юриспруденції.

У Середні віки на трактування влади впливали теократичні погляди. Це позначилося на уявленнях про державотворення і спосіб життя кожної людини. Крім того, широким був безпосередній інструментарій впливу влади на суспільство, адже канонічні релігійні догми використовувалися «сильними світу цього» як засіб обмеження волі та примусу звичайних людей [4].

Юристи Середньовіччя спромоглися створити схоластичне право. Основні ж джерела, на яких ґрунтувалося правове мислення схоластів – це кодекс Юстиніана, а також доктринальне право, тобто сукупність праць видатних богословів. Доволі поширеним явищем було те, що доктрини суперечили кодексу, і навпаки. Заслугою європейських юристів Середньовіччя було те, що вони змогли значно вдосконалити грецьку діалектику та підняти її на новий рівень [3, с. 301].

Чи не найвагомішу роль у середньовічній правовій практиці відігравав Кодекс Юстиніана – найбільш досконалий збірник римського права. Він складається з 12 книг, імператорських ухвал та параграфів. Чи не вперше в історії імперії цивільні закони і релігійні догми не були поділені за окремими збірками, а стали частиною одного цілого [2, с. 200].

Університетське середовище – це ще одна компонента, яка впливала на становлення і розвиток правової думки Середньовіччя. Потрібно звернути увагу на те, що в той час навчання в університетах було дуже політизованим [4]. Зокрема, юристи при університетах ставали знаряддям в руках папи чи імператора. Перші намагались за будь-яку ціну виправдати інтереси церкви у боротьбі за її зверхність над світською владою, їх противники докладали чималих зусиль, аби власною працею вгодити

імператору і допомогти останньому у «війні» проти папства. А власне розуміння влади тоді будувалось на двох класичних засадах, підсумованих Доміцієм Ульпіаном. Перше твердження – «імператор вільний від дії законів», друге – «все, що побажає імператор, матиме силу закону» [6, с. 271–274].

Невід'ємною частиною середньовічного права є природне право. З точки зору його прихильників, кожна людина має невід'ємні права та свободи, які в жодному разі не можуть бути порушеними чи навіть обмеженими. Однак, природне право у середньовічні часи набуло теократичного характеру й розглядалось саме через цю призму. Тож закон і справедливість у цей час були виявом насамперед Божої волі та мудрості, а вже потім результатом людської діяльності [5, с. 85].

У Середньовіччі закон – це не лише веління правителя: таке трактування було б занадто вузьким. Більшість юристів вважали, що розпорядження монарха може бути законом, який є обов'язковим до виконання лише в разі однієї умови – коли дії правителя направлені на всезагальне благо. Як не дивно, такої ж думки дотримувалися і богослови [3, с. 668].

Отож, правова думка епохи Середньовіччя являла собою складний систему. Це пов'язано з тим, що у цей час в Європі можна виділити кілька відгалужень правового ладу: римське, церковне та звичаєве право. Послідовники римського права не лише вивчали, але й доволі активно намагалися пристосувати його до нових реалій. Прихильники звичаєвого права так само підтримували світську владу, проте між ними була суттєва відмінність – вони вважали, що правителі не можуть зосереджувати у своїх руках абсолютне панування, а тому мають підпорядковуватися закону. Прибічники канонічного права мали на меті законно наділити Церкву повнотою влади і, таким чином, дати їй змогу змінювати хід справ далеко не тільки морально-релігійного змісту.

Список використаних джерел

1. Геростергиос А., *Юстиніан Великий – імператор и святой* (Москва, 2010).
2. Гурвич Г., *Философия и социология права: избранные сочинения* (Санкт-Петербург, 2004).
3. Решетніченко А., «Гене́за розвитку права від протосоціуму до Середньовіччя», *Грані, науково-теоретичний альманах* 5 (2010): 65–69.
4. Сливка С., *Природне та надприродне право: у 3-х ч.* (Київ, 2005).
5. Юлий Павел. *Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана*, пер. с лат. (Москва, 1998).

МІЖНАРОДНІ ФАКТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА СПРОБА ВИКОРИСТАННЯ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ НАПРИКІНЦІ XVI СТОЛІТТЯ

Олена Петрушенко, Віктор Мельник
Вінницький національний медичний університет імені М. І. Пирогова
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Контакти: melnyk1996ethnology@gmail.com

Публікація присвячена культурним аспектам геополітичних інтересів Католицького світу та Османської імперії, що впливали на соціально-політичний розвиток українських територій Речі Посполитої в другій половині XVI ст. Зроблено спробу інтерпретувати Берестейську унію як складову частину католицької Контрреформації і важливий елемент ідеологічного

протистояння між турками-османами та європейськими католиками в боротьбі за візантійську імперську спадщину.

Ключові слова: геополітика, Контрреформація, папство, козаки, Костянтин Острозький, козацькі повстання, Київська Митрополія, османська загроза, Берестейська унія.

The publication is devoted to the cultural aspects of the geopolitical interests of the Catholic world and the Ottoman Empire, which influenced the socio-political development of the Ukrainian territories of the Rzeczpospolita in the second half of the XVI st. An attempt was made to interpret the Brest Union as an integral part of the Catholic Counter-Reformation and an important element of the ideological confrontation between the Ottoman Turks and European Catholics in the struggle for the Byzantine imperial heritage.

Key words: geopolitics, Counter-Reformation, Papacy, Cossacks, Konstantin Ostrozky, Cossack uprisings, Kyiv Metropolis, Ottoman threat, Brest union.

У XVI ст. Папа Римський і германський імператор «Священної Римської імперії» шукали союзників для протистояння османським планам завоювання Європейського континенту. Українські козаки підходили для виконання ролі тактичних союзників якнайкраще, не лише активно захищаючись на власній території, але здійснюючи сміливі морські напади на турецьке порубіжжя. Ось як пише про це сучасний український історик С. Плохій: «Наприкінці XVI століття козаки ввійшли до зовнішньополітичних розрахунків не лише Речі Посполитої та Османської імперії, а й правителів Центральної та Східної Європи. 1594 року запорозьких козаків відвідав Еріх Лясота, посол імператора Священної Римської імперії Рудольфа II, який запропонував їм виступити на боці свого господаря у війні проти турків. За три роки після цього зі схожою місією до запорожців завітав Алессандро Комулео, представник Папи Римського» [2, с. 119-120].

Слід пам'ятати, що найбільший внесок у тогочасне становлення дисципліни та військової організації степового козацтва зробили волинські шляхтичі-багатії Дмитро Вишневецький і Костянтин Острозький. Для прикладу, до заслуг волинського князя, київського воєводи, «некоронованого короля Русі», першого українського «олігарха» Костянтина Острозького (1526-1608) належить створення першої в Україні Вищої православної школи у місті Острог, першої незалежної від турків православної друкарні, будівництво численних церков, замків, фортець, розбудова великих і малих міст, утримання величезної кількості селян, розвиток військової організації серед козаків. Князь Костянтин Острозький в 1580-1590-х роках мав у приватній власності 40 фортець, 1000 міст, 13 000 сіл, особисту армію в 20 000 чоловік. У складі цього типово феодалного війська було багато козаків і майбутніх низових отаманів. Достатньо назвати хоча б ім'я Северина Наливайка, що служив урядником в особистій армії князя [2; 3].

Протягом 1595-1596 років Наливайко очолив одне з перших масових повстань українських козаків, селян і міщан проти польської влади. Попередні повстання такого типу придушувались без участі держави. Це питання «вирішувала» армія Костянтина Острозького. Але цього разу значна частина армії українського олігарха включно з Северином Наливайком перейшла на бік повстанців. Козаки проголосили Наливайка гетьманом і швидко захопили Київщину, Наддніпрянщину, Поділля, Волинь, частину Білорусії. Найголовнішою причиною цього повстання був масовий голод 1590-х років, викликаний попередніми неврожайними роками. Втікаючи від голодної смерті, юрби селян і міщан приєднувались до козацького війська. Повстання 1595-1596 років жилось релігійними гаслами. Северин Наливайко сприймався серед українського

селянства як захисник православної віри від влади католиків-поляків. Вважаємо доцільним припустити, що збройне повстання із таким розмахом, з православними гаслами було вигідним для Турецької (Османської) імперії, що продовжувала себе називати «захисницею та рідним домом для православного населення колишньої Візантії».

Повстання ніколи не виникають «просто так». І сьогодні, і сто років тому, і в середні віки народні повстання були продуктом політичної неспроможності влади правильно управляти перерозподілом ресурсів серед населення. Зовнішні впливи та зовнішні інтриги, втручання інших країн мають найкращий для ворожих сил результат лише тоді, коли політична влада всередині держави не може впоратися з грамотним вирішенням соціальних та економічних проблем. Вирішення цих проблем не може зробити державу захищеною від повстань, інспірованих ззовні, але значно ускладнює процес зовнішнього втручання у справи держави. Козацькі повстання у Речі Посполитій часто називали «турецькими» або «московськими» інтригами. Подекуди польські хроністи мали рацію. Московську допомогу активно використовував ще Дмитро Вишневецький. (Особливо сильну допомогу надавали турки і татари козакам пізніше – під час повстання Богдана Хмельницького).

Постійні громадянські конфлікти всередині Речі Посполитої приносили вигоду Турецькій імперії. Османська дипломатія активно використовувала адміністративні відносини з Константинопольським Патріархатом та іншими православними патріархами заради впливу на православне населення. Особливу вигоду туркам-османам принесла Берестейська унія 1596 року, що прагнула де-юре оформити об'єднання православної та католицької церков у межах Речі Посполитої.

Нагадаємо. Намагаючись здобути підтримку Папи Римського і сильних католицьких держав у боротьбі проти наступу турків-османів, ще візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог (1425-1448) погодився ліквідувати розкол Християнської Церкви на умовах католиків. Утім, положення укладеної 6 липня 1439 року Флорентійської унії не здобули підтримки православного духовенства Візантійської імперії, призвели до розколу всередині візантійського суспільства і значно пришвидшили поглинання її турками-османами. 29 травня 1453 року Константинополь захопили турки, а останній візантійський імператор Костянтин XI Драгаш (1448-1453) загинув. Турки взяли православну Візантію під свій контроль. Норми та положення Флорентійської унії 1439 року було остаточно поховано.

В свою чергу, Київська Митрополія (керівництво православної церкви на українських землях) була підлеглою Константинопольському Патріархатові. Враховуючи, що релігійно-політичний центр православної релігії опинився під контролем ідеологічно ворожої держави, поляки і литовці стали розглядати Київську Митрополію як представництво цієї ворожої держави. Ставлення польської католицької влади до православної Київської Митрополії у той момент змінилось із частіше позитивного на нейтральне або ж відверто негативне.

Після 1517 року процес «Реформації» церковної сфери переріс у тривалу релігійну війну, що дозволила туркам-османам перейти до нових наступальних акцій проти ослабленої духовним розбратом Європи. Важливим елементом, що став на заваді новим турецьким ударам, була культурна політика Католицької церкви, спрямована на придушення протестантських рухів, ересей та зміцнення релігійно-політичної єдності Європи. Ця нова політика отримала назву «Контрреформації» або ж «реформації навпаки», сутність якої полягала в юридичній, політичній, культурній, освітній трансформації Католицької церкви. Понад столітнє впровадження контрреформаційних

ідей дозволило Католицькій церкві повернути статус головного політичного гравця на Європейському континенті та, головне, зупинити турецькі інвазії.

Католицька контрреформація базувалась на кількох важливих пунктах:

- а) створення нової системи середньої та вищої освіти для католицького духовенства;
- б) створення нової системи колегіумів та університетів для світської вищої освіти;
- в) поширення вищої освіти у маси;
- г) збільшення повноважень світських правителів і королів у католицьких країнах;
- д) поступове розмежування державної і церковної сфер із одночасним збереженням найвищого політико-правового авторитету Папи Римського.

Отже, католики в XVI ст. зробили «ставку» на освіту. Через систему університетів і колегіумів римські духовники поширювали не тільки знання про релігію, але також і світські науки [1].

З іншого боку, перебуваючи в умовах дезінтеграції Київської Митрополії та Константинопольського Патріархату, у нескінченних конфліктах з польською шляхетською адміністрацією, православні священники українських земель також мріяли про творення власної ортодоксальної освітньої системи. Перший крок до цього зробив «некоронований король Русі» Костянтин Острозький, заснувавши Вищу православну школу (місто Острог). Однак, князь часто дозволяв собі втручатись у внутрішні справи Київської Митрополії. Як олігарх, Острозький намагався взяти українську церкву під особистий політичний, економічний, фінансовий контроль, активно користуючись послабленням її зв'язків з історичним центром – Константинопольським Патріархатом.

На думку Матвія Стахова, саме К. Острозький першим висловив ідею про необхідність переходу Київської Митрополії з підпорядкування Константинопольському Патріархату під владу Папи Римського. Так чи інакше, але ряд православних єпископів Київської Митрополії підтримали цю ідею, покликаючись на норми Флорентійської унії 1439 р., що формально діяли. В день Різдва 1595 р. Папа Римський Климент VIII видав українським послам-єпископам буллу про «унію» (приєднання Київської Митрополії до складу Католицької Церкви). Папське рішення радо підтримала польська влада. У жовтні 1596 р. в місті Берестя (сучасний Брест у Білорусі) відбувся собор, що затвердив «унію» між католиками і православними на теренах Речі Посполитої. Паралельно прихильниками православ'я, під політичним керівництвом Костянтина Острозького, в Бересті було проведено ще один собор. Так, у непримиренному громадянському конфлікті, було створено греко-католицьку церкву. Колишня православна церква опинилась поза законом. В Україні стався розкол, що супроводжувався серйозним політичним конфліктом між прихильниками католицизму та православ'я і був ускладнений свіжими спогадами про повстання Северина Наливайка. Українське населення цілком справедливо сприймало Берестейську унію як інструмент колонізації та окатоличування, вигідний для влади Речі Посполитої. Так, чудова ідея папського престолу використати ортодоксальні культурні традиції українського населення проти Османської імперії обернулася проти нього ж.

Список використаних джерел

1. Мельник В., *Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти* (Вінниця, 2017).
2. Плохій С., *Брама Європи. Історія України від Скіфських воєн до незалежності* (Харків, 2016).
3. Сас П., *Політична культура українського суспільства (кінець 16 – перша половина 17 ст.)* (Київ, 1998).

**«СЕЛЯНСЬКІ» ВПИСИ В РЕЛЯЦІЙНИХ КНИГАХ ЛЬВІВСЬКОГО ГРОДСЬКОГО
УРЯДУ 1670–1672 рр.:
ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВУ ЗАКРИТІСТЬ СУДІВ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ**

Марта Знак

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: maznak@ukr.net

У публікації проаналізовано зміст документів, які були принесені селянами до Львівського гродського суду 1670–1672 рр. Розглянуте питання «станової замкнутості» цієї судово-адміністративної установи.

Ключові слова: селяни, облята, Львівський гродський суд.

The publication analyzes the content of the documents which were brought by the peasants to the Lviv castle court 1670–1672 years. The question of «closure for other social classes» of this judicial and administrative institution is considered.

Key words: peasants, oblata, Lviv castle court.

Історики у своїх публікаціях часто характеризують гродський суд/уряд як «станову судово-адміністративну установу» або «установу, яка розглядала кримінальні та цивільні справи шляхти». Чи було так насправді? Чи могли потрапляти справи інших соціальних груп ранньомодерної Речі Посполитої? Польські та українські дослідники у своїх студіях оминають селянське питання у діяльності старостинського суду через обмеженість та фрагментарність джерельної бази. Основним завданням цієї розвідки є розглянути акти, які були принесені селянами до Львівського гроду з метою облятування (тобто дослівного вписання) в гродські книги. Також постає питання про причини потрапляння таких документів у «шляхетську установу», зважаючи на добре розвинуті станові судово-адміністративні органи у Речі Посполитій.

Джерелом даного дослідження є тринадцять актів, вписані у реляційні книги Львівського гродського суду 1670–1672 рр. Згадані документи, усі без виключення, були принесені на вписання селянами (у гродських книгах їх позначали характерним латинським окресленням «laboriosus» – «працьовитий») і розкривають різні сфери життя цієї соціальної групи у Речі Посполитій.

Найбільшу групу віднайдених джерел становлять акти підтвердження (confirmatio) Цей документ видавався від імені короля, у якому він затверджував створений раніше акт з усіма прописаними правовими нормами у ньому. Формуляр підтвердження складається з трьох частин: 1) вступ – зазначалося, що документ виданий від імені короля та короткий зміст того, що затверджувалося; 2) основна – дослівно поданий акт, який затверджувався; 3) есхатокол – у якому зазначено, що король підтримує усі перелічені пункти та дата створення «конфірмати». Характер таких документів різний. Наприклад 1671 р. «працьовиті» села Вишенька Юрко Волосов та Сенько Юсков принесли затвердження королем Михайлом Вишневецьким двох давніх документів:

1. Затвердження короля Сигизмунда Августа від 13 квітня 1569 р. документа, виданого Яном Мелецьким, подільським воєводою і городоцьким старостою, у Городку 24 травня 1557 р., локаційного привілею на заснування князем Грицем села Вишенька.

2. Документ виданий Станіславом Жолкевським 14 листопада 1603 р. про повинності мешканці села Вишенька.

Також 1671 р. селянин Яцько Лесевіч облятував затвердження короля Яна Казимира акту виданого Яном Собеським про право на володіння братами Лесеївічами землі у селі

Тростянець.

Серед цього комплексу також зустрічаються два схвалення (approbatio), які за внутрішньою побудовою дуже подібні до затверджень. У 1671 р. Гринько Ружи подав до гроду королівське «схвалення» акту виданого йому Яном Собеським про повинності на його ділянці землі у селі Старий Яр у Яворівському старостві. Спільною рисою усіх затверджень та схвалень є те, що вони були виставлені під час перебування короля Михайла Вишневецького у Львові з 2 жовтня по 24 листопада 1671 р.

Наступну змістовну групу становлять акти, які проливають світло на конфліктне співжиття дідичів та селян. Серед них слід виділити два королівські глейти (saulus conductus), метою яких був правовий захист селян села Вороців від їхнього кривдника дідича Миколая Бегановського та селян села Хотинець від Марціна Тшебуховського. Справа із хотинецькими селянами завершилася королівським декретом, який у грод принесли «працьовиті» Петро Івахов та Фетько Вродик. За рішенням референдарського суду від 20 вересня 1670 р. Марцін Тшебуховський під загрозою баніції (позбавлення шляхетства) мав повернути забраний у селян реманент, виплатити компенсацію за завданні шкоди та зобов'язався не перевищувати повинності «працюючих».

Третю групу становлять одиночні акти різного характеру. Наприклад, у 1672 р. Семен Чемериш та Тимко Лонській, селяни із Глібовець, принесли реєстр тварин та їх вартість у флоринах, які були наданні від цієї місцевості пішому війську. Також 1672 р. «працьовиті» Лучка Кунаш та Пауль Козел облягували витяг з люстрації Яворівського староства 1665 р. щодо села Карачинів та Воронців.

Представлені вище акти, які були облятовані селянами у Львівському гроді, демонструють умовність уявлень про стану обмеженість цього судово-адміністративного органу. Звичайно відсоток «селянських» записів у гродських книгах дуже низький у порівнянні зі шляхетськими актами. Селяни дійсно зверталися до гродського уряду нечасто, подаючи документи, які стосувалися усієї сільської спільноти або видавалися чи потребували затвердження найвищими органами державної влади.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 9, оп. 1, спр. 423.
2. ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 425.
3. ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 426.
4. ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 427.

МАЙНО В ДЕКРЕТАХ ЖОВКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ КНИГИ 1702–1705 рр.: ПРИКЛАД ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІЧНОГО ВИДУ АКТОВОГО ДОКУМЕНТУ

Михайло Тупиця

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: mr.tupytsia@gmail.com

У публікації автор провів джерелознавчий аналіз декретів жовківської міської книги 1702 р. На підставі проаналізованих документів автор запропонував новий спосіб інтерпретації малого за обсягом та дуже інформативного за змістом джерела. Завдяки систематизації джерельного матеріалу наведено схему поділу актів та наведено міркування із історії повсякденності, що відображена у даному типі джерел.

Ключові слова: Жовква, декрет, джерелознавство, майно, конфлікт.

In the publication, the author analyzes in detail the decrees of the Zhovkva city book of 1702 in terms of source study. Based on available documents, the author proposes one of the options for interpreting a small volume and very informative in the content of the source. Due to the systematization of the source material, the division scheme is presented and the reasoning about the history of everyday life displayed in this type of source is given.

Key words: Zhovkva, decree, source study, property, conflict.

У контексті історії дипломатики судовий декрет розуміємо як заключний документ процедури. Процедур – це письмова форма судового процесу. До його складу входила часом доволі значна кількість документів. Тобто в декреті знаходиться рішення суду щодо справи, яка розглядається. У жовківській вїтївсько-лавничїй книзї 1702-1705 рр. декрети найчастїше виступають самостїйними документами і зберїгають власну специфїчну форму. Вони мають формуляр, що досить важко пїддається традицїйному подїлу на три частини, подїбно до середньовїчного документу [1, с. 216–225], але присутнїй подїл на клаузули промульгацїї, їнскрипцїї, наррацїї, їнтитуляцїї та диспозицїї.

Дослїдження судових декретїв дозволяє робити висновки у галузї їсторїї повсякденностї та сприяє розширенню поля для їнтерпретацїї змїсту джерела. Специфїка судових декретїв полягає в наявностї значного масиву їнформацїї у вїдносно короткому тексті самого документу. Для наведення прикладу їз дослїдження одного рїзновиду документу хронологїчні рамки роботи звужено до одного року – 1702.

У жовківській вїтївсько-лавничїй книзї 1702-1705 рр. зїбрано документи цивїльного характеру. Головною причиною конфлїктїв, якї провокують звернення до суду є майно. Систематизацїя джерельного матерїалу допомагає роздїлити обсяг їнформацїї на певнї блоки, що полегшують дослїдження. Майно тут виступає визначальним чинником, який ми беремо за основу тематичного принципу.

Майновї документи роздїлено на меншї групи. Тї справи, що стосуються безпосередньо грошей та фїнансїв загалом, виокремлюємо в окрему групу вїд тих, предметом яких є конфлїкт, що заснований на непорозумїннях пов'язаних їз матерїальними речами.

Найхарактернїшими фїнансовими справами у Жовківській мїській книзї 1702 р. є вїршення питань їз сплатою позик. У таких справах завжди чїтко вїдображено суму позики, причину несплати та рїшення про характер компенсацїї [2, арк. 9 зв.–12; 14 зв.–15 зв.; 19; 24 зв.–28 зв.]. Типовим провадженням виступає справа старозаконного (так титулували євреїв у актових документах XV–XVIII ст.) Марка їзраельовича – актора-позикодавця та Захарїяша Швеця вїд 29 серпня 1702 р. Декрет зобов'язував Захарїяша Швеця виплатити суму 20 злотих до «Покрови Руської». При цьому суд регламентує порядок сплати боргу частинами – через кожнї два тижнї виплатити: 5, 5 і 10 злотих [2, арк. 27]. Практика роздїльної виплати боргу та встановлення мїським урядом порядку його погашення наявнї практично у вїсїх справах про повернення позик [2, арк. 9 зв.–12; 14 зв.–15 зв.; 19; 24 зв.–28 зв.].

Махїнацїї у справах їз лихварством їлюструє декрет вїд 28 серпня. Старозаконний Марко їзраельович скаржився на Александра Кам'янецького через нїбито недоплату суми позики. Суд, виконуючи свої обов'язки, їнїціював заслуховування свїдкїв та перегляд угоди позики. В результатї виявилось, що Александр Кам'янецький має виплатити не 86 злотих, як стверджував Марко їзраельович, а лише 50. Цїкавим елементом цього декрету є те, що їнїціатор судового процесу – лихвар – сам постраждав

від своєї активності. Крім вияснення суми боргу суд також регламентує процес роздільного повернення суми 50 злотих Маркові Израельовичу [2, арк. 26 зв.].

Документи, де предметом конфлікту є майно, значно інформативніші, але менш численні. Прикладом служить декрет від 30 січня 1702 р. Тут йдеться про викрадення коштовностей: коралів та намисто із перлин. Тільки згадка про те, що ці прикраси були наявні в міщан, може демонструвати певною мірою естетичні вподобання та попит на прикраси серед населення. Описана в документі прикраса виглядала як намисто із коралів, перлів і червоних злотих. Фігурантами справи виступають Григорій Дегтяж із своєю дружиною як сторона звинувачення. Їхнє незадоволення було спрямоване проти Яцентової Харкевичової та її сина Василя. Суть справи полягала в тому, що згаданий Василь викрав намисто. На жаль, умови та спосіб викрадення у документі не описано, але коли намисто описувала сторона звинувачення, то вона говорила, що на прикрасі бракує двох із п'яти червоних злотих. У ході розслідування Василь зізнався в тому, що він вкрав намисто, але після того, як його допитували «під різками», сказав, що віддав те намисто матері. Матір ж його говорила, що нічого такого не було і вона не уклала з сином ніякої угоди щодо намисто. В її інтерпретації цієї події є досить цікавий сюжет. Жінка стверджувала, що її син вкрав намисто не з власної волі, а дружина Дегтяжа «дитя їй волокла по господах [по] пиятиках ходячи» [2, арк. 2], і таким чином намовила Василя на злочин.

Цікавим є наступний документ у цій справі. Він демонструє досить різкий оберт у вирішенні питання про це намисто, оскільки позивачі публічно відмовилися від своїх звинувачень, але, оскільки сторона відповідача частково визнала свою вину, суд призначив Яцентовій Харкевичовій у якості штрафу купити сукна для столу в суді [2, арк. 2 зв.].

Цехова організація, як важливий елемент тогочасної повсякденності, представлена у декреті від 9 серпня. Учтивий (так титулували міщан у актових документах XV–XVIII ст.) Войцех Бачинський виступив проти цеху шевців. Фрагмент судового провадження, що описаний у нараційній формулі декрету, дозволяє зрозуміти, що Войцеха Бачинського виключили із цехової братії. Імовірною причиною цього рішення була підозра цеху у вчиненні крадіжки цехових клейнодів. Проте сам Войцех Бачинський, провівши своє розслідування, довів свою невинність та повернув клейноди. Рішенням суду було повне виправдання Войцеха Бачинського та повернення його до цехової братії [2, арк. 24].

Останнім документом 1702 р., що стосується майна, є запис від 8 вересня. Тут описано ситуацію, коли Яцентій Харкевич випустив випасати свою худобу на стернянку Молендовської. Жінка поскаржилась на Яцентія Харкевича тому, що вважала цю стернянку придатною для повторного викошення. Суд зобов'язав Яцентія Харкевича публічно перепросити Молендовську і компенсувати завдану шкоду. Правда конкретний порядок компенсування судді не прописали [2, арк. 27].

Отже, усі декрети Жовківського магістрату 1702 р. мають спільну рису в тематиці. Вона стосується матеріальних речей і грошей. Дослідження таких документів вимагає поділу на певні умовні групи за певним принципом. Найзручнішим є тематичний принцип, оскільки дозволяє виокремити сюжети із повсякденного життя та сформувані певне уявлення про майно та матеріальну забезпеченість певних груп населення у певний період часу. Проте варто не забувати про те, що судові документи демонструють зазвичай лише ті сторони повсякденності, що не могли уникнути звернення до суду, тож висновки можуть сформуватись однобокі.

Список використаних джерел

1. Купчинський О., «До питання про характеристику формуляра рукописних документів Середньовіччя», *Прикладна архівістика та спеціальні історичні дисципліни. Вибрані статті та матеріали* (Львів, 2011), т. 2.

2. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка, рукописи, № 605.

ПОВСТАННЯ У ВАНДЕЇ ЯК ПРОЯВ РОЯЛІЗМУ ПІД ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1789-1799 рр.

Михайло Запотоцький

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: muhaylo_11.94@ukr.net

Публікація присвячена Вандейському повстанню 1793-1796 рр. на заході Франції в часи Французької революції. Автор звертає увагу на те, що повстання було одним із проявів руху роялістів у Франції в кінці XVIII ст. і яскравим прикладом співпраці церкви та королівської влади задля відновлення монархії. Окремо проаналізовано причини антиреволюційних настроїв у мешанців цього регіону й охарактеризовано дане явище.

Ключові слова: Вандея, повстання, роялізм, Католицька церква.

The publication is dedicated to the Vandian uprising of 1793-1796 in the West of France during the French revolution. The author draws attention to the fact that this uprising was one of the manifestations of the royalist movement in France at the end of the XVIII century and a vivid example of cooperation between the Church and the Royal authority in order to restore the monarchy. Furthermore, the reasons for the anti-revolutionary sentiments of this region have been analyzed and this phenomenon has been characterized.

Key words: Vendee, uprising, royalism, Catholic church.

Католицька церква та королівська влада у Франції під час Французької революції – це два союзники, котрі мали спільну мету – придушення революції та відновлення монархії. Цей рух отримав назву «роялізм» і був особливо активним на завершальному етапі революції (1794-1799 рр.). Його проявом стало повстання у Вандеї, що на заході Франції, активна фаза якого припала на 1793-1796 рр.

Обрана тема має значний суспільний резонанс, оскільки проблема відносин церкви та держави, як двох основних ланок суспільства, з якими людина, фактично, стикається щодня, завжди залишатиметься актуальною.

Дана робота є першою в українській історіографії спробою дослідженням ролі католицької церкви в історії Франції періоду революції, незважаючи на те, що у зарубіжній науці подіям у Вандеї присвячено ґрунтовні праці Жана Мартена [1], Чарльза Тіллі [7], Домініка Лівена [4], Євгенії Мягкової [6]. До залучених джерел належать опубліковані документи з історії Французької революції та загальної історії Франції.

В історіографії є різні підходи стосовно визначення Вандейських подій кінця XVIII ст. Західна традиція називає виступ у Вандеї під час Французької революції війною [1]. Натомість радянська та російська історіографії сприймають це як контрреволюцію, надаючи при цьому негативного відтінку зазначеному явищу [2, с. 106-113]. Окремі

дослідники вважають Вандейське повстання першими у світі геноцидними діями [3, с. 19]. Згідно з підрахунками англійського історика Д. Лівена, Вандея упродовж 1793–1796 рр. втратила близько 250 тис. людей [4, с.106].

Про неоднозначність цих подій свідчить роман Віктора Гюго «Дев'яносто третій рік» (1874 р.). Автор зазначає: «якщо ви хочете зрозуміти Вандею, то уявіть собі двох антагоністів: з однієї сторони – французьку революцію, а з іншої – бретонського селянина» [5]. Дослідниця Є. Мягкова відстоює думку, що у випадку з Вандеєю винуватцями трагічних подій потрібно вважати аристократів, а не «конституційних» священників, котрі провокували релігійний фанатизм селян [6, с.11].

Роялістський клерикальний рух у Вандеї супроводжувався творенням королівського міфу на території Франції. Це призвело до формування образу обраності короля та власної держави, як таких, що даровані французам Богом [6, с.13]. Вандейський селянин дивився на монарха як на обрану і непохитну особу, воля якої була законом. Тому в часи Французької революції у Вандеї, де були сильними консервативні настрої, більшість селян підтримало королівську владу та вважало її легітимною.

З вище сказаного логічно припустити, що королівський міф побутував на території всієї Франції, але вкоренився у Вандеї через сильний консерватизм. Останній пояснювався природньо-географічними умовами, котрі, в свою чергу, впливали на спосіб соціально-економічного життя. Весь північ і захід Франції – лісова місцевість (бокаж). Для бокажу характерна клаптиковість та строкатість – невеликі поля та луки, розділені смугами дерев чи кущів. Як наслідок, у такій місцевості формувався «соціум в соціумі», що породжувало ізоляціонізм і закритість від зовнішнього світу [6, с. 19].

Ізоляція та закритість вандейських селян супроводжувалася їхньою неписьменністю. Тому просвітником і водночас комунікатором із зовнішнім світом для них виступала людина, котра була авторитетом у повсякденному житті – місцевий парафіяльний священник [7, р. 100–101]. Саме священники часто впливали на формування політичної позиції селян під час виголошення недільної проповіді [8, р. 27]. При сільських парафіях також діяли школи, котрі вже з дитинства закладали певну політичну чи ідеологічну позицію, будучи спрямованими, насамперед, проти поширення протестантських ідей [8, р. 27].

Отже, Вандейське повстання в часи Французької революції стало способом протидії церкви та монархістів революції. Духовний клір та місцеві монархісти протягом десятків років займалися пропагандою монархічних цінностей. Це мало вирішальний вплив на свідомість консервативно налаштованих селян, які ненавиділи революцію та обожнювали короля й церкву. До вандейських подій і великих втрат призвели фанатизм місцевих священників і консерватизм антиреволюційно налаштованого ними населення, формування роялістами королівського міфу про божественність короля та ізоляваність даної місцевості.

Список використаних джерел

1. Martin J.-C., *La guerre de Vendée : 1793–1800* (Paris, 2014).
2. Домнич М., *Великая французская революция и католическая церковь* (Москва, 1960).
3. Козицький А., *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб.* (Львів, 2012).
4. Ливен Д., *Российская империя и её враги с XVI века до наших дней*, пер. с англ. (Москва, 2007).
5. Гюго В., *Девяносто третій год*, доступ отримано 17 серпня 2018, <https://www.e-reading.club/book.php?book=17870>.

6. Мягкова Е., «“Непостижимая Вандея”: государство и власть в политическом пространстве сельского общества», *Французский ежегодник* (2003): 10–33.

7. Tilly Ch., *The Vendée. A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793* (Cambridge, Mass., 1964).

8. Lenne O., «Les régents et les petites écoles sous l’Ancien Regime en Bas-Poitou», *Au fil du Lay* (1999): 1–88.

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ У США: НАСЛІДОК ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ЧИ НОВОВВЕДЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІММІГРАНТІВ?

Анна Вахнянин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: anna.vahnyanyn@gmail.com

У статті охарактеризовано основні етапи та умови становлення організованої злочинності у США. Виокремлено етнічний фактор у формуванні злочинних груп. Окремо визначено роль італійських іммігрантів як тих, хто запровадив єдину структуру для американських злочинних угруповань. Проаналізовано значення централізації та структуризації злочинності на її подальше існування.

Ключові слова: організована злочинність, ірландський моб, “Мала Італія”, “Чорна Рука”, Лакі Лучано.

This article describes the main stages and conditions of formation of organized crime in the USA. The ethnic factor in formation of gangs is singled out. The Italian immigrants like those, who introduced the only structure for American gangs, are separately identified. The influence of centralization and structuring crime to its further existence is analyzed.

Key words: organized crime, the Irish mob, “Little Italy”, “The Black Hand”, Lucky Luciano.

Злочинність є невід’ємним елементом суспільства, яка існує з давніх часів, що можемо простежити із письмових джерел (закони Хамурапі і Ману, закони Дванадцяти таблиць). Зазвичай злочинцями ставали або ізгої, або представники вбогих верств населення. В процесі розвитку людства злочинність не лише не зникла, але й, навпаки, у деяких країнах набула грандіозного розмаху, стала організованою, що яскраво можна простежити на прикладі США. Організована злочинність – це соціальна організація, для якої характерна наявність чіткої ієрархії та великої кількості учасників, котрі беруть участь у злочинних діях [5]. Популярними синонімами цього слова є “моб”, “синдикат” або ж “мафія”.

До нині точиться дискусія: організовану злочинність у США принесли іммігранти (ірландці, євреї, італійці) чи це явище стало наслідком побічної еволюції політичної та економічної системи країни? Безперечно, кримінальний елемент у США існував ще до появи представників цих національностей у країні, оскільки прикордонні товариства американського Заходу у ХІХ ст. займалися такими видами діяльності, які нині асоціюються з організованою злочинністю, а саме – крадіжками, різними формами вимагання, контролем над проституцією та азартними іграми [7]. Прибуття ж іммігрантів лише надало злочинності додаткового імпульсу до розвитку.

Учасниками кримінального світу стали неприйнятні американським соціумом верстви населення, які не могли успішно реалізувати себе у легітимних галузях. Зокрема

ірландські емігранти ХІХ ст. були сприйняті з огидою та погордою [3, с. 76], бо більшість із них прибували хворими на тиф, холеру чи дифтерію, що загрожувало розповсюдженню епідемії. Згодом вони стали дешевою робочою силою, яка витісняла американців з ринку праці. Також ірландці були католиками за віросповіданням, а більшість перших переселенців до США – протестантами, що різнило їх і на культурно-духовному рівні.

Несприйняття американським суспільством пришвидшило процес консолідації ірландців на чужині. Вони збиралися у пабах, обговорювали проблеми і спільно шукали шляхи їх вирішення, які часто суперечили законодавству. Перші ірландські банди виникли на початку ХІХ ст. у Нью-Йорку в районі “П’яти Точок”. Тут діяли такі банди, як “40 злодіїв”, “Потворні циліндри”, “Мертві кролики”, “Хлопці з Бауеру”, “Хіос” та інші. Вони ворогували між собою (Див. дод. 1), кожна з банд контролювала певний район. Основними видами діяльності цих угруповань були грабежі, крадіжки, вимагання, контроль над азартними іграми. Звісно поліція протидіяла їм, але їх робота рідко завершувалася успіхом, до того ж нерідко траплялися втечі злочинців з в’язниць [4]. Фактично, ірландський моб став першою злочинною етнічною групою США [3].

Наприкінці ХІХ ст. ірландці втратили свої преференції у кримінальному світі, адже до нього долучилися євреї та італійці. Адаптація євреїв в американському суспільстві була тривалою, що зумовлювалося незнанням мови, іншою релігією та перенесенням традиції жити ізольовано. У своїх гетто вони стали утворювати перші етнічні злочинні угруповання, які згодом розширили свої сфери діяльності та кількість учасників. З перших днів існування ці банди займалися грабежем та рекетом, згодом почали відкривати будинки для азартних ігор та проводити махінації під час самих ігор, лотерей, кінних перегонів і т.д.

Італійці також селилися компактно, утворюючи ізольовані групи, їхні гетто одержали назву “Мала Італія”. У них вони повністю жили за правилами своєї батьківщини: продавали лише продукти, поширені в Італії; не відкривали книгарень; не продавали газет; жінкам забороняли розмовляти з американцями, а якщо котрась з італійок наважувалась на такий крок, то її чекав публічний осуд [6, р. 152]. Зважаючи на те, що серед прибулих були й члени Мафії та Камори, то поширився і криміналітет. Італійці принесли до кримінального світу США доти там незнане – традиційну клановість, зневагу до законно вибраної влади і прекрасні організаторські здібності, які зрештою дозволили їм очолити весь американський рекет [2]. Однією із найвідоміших кримінальних організацій італійців наприкінці ХІХ ст. стала *The Black Hand* (“Чорна Рука”). Свою назву вона одержала від руки, яку малювали наприкінці листа з погрозами (Див. дод. 2).

Хронологічно, становлення організованої злочинності у США припадає на 30-ті рр. ХХ ст., адже до того часу кожна банда контролювала певний район або ж певну галузь і часто ворогували між собою. Навіть в роки чинності “сухого закону” банди ще залишалися розділеними, без централізованого керівництва. Лідери мафії розуміли, що централізація допоможе стабілізувати відносини між різними угрупованнями, розділити сфери впливу, запобігати сутичкам. З цією метою Лакі Лучано встановив чітку ієрархію в мафії, визначив керівні органи, регламентував процедуру вирішення різноманітних питань, що дало можливість витворити злочинний “Синдикат”, який функціонує і досі. В його основу було закладено принципи діяльності великих корпорацій, які мали центральний офіс та керівників, діяли за чітко встановленими правилами, але при цьому “очільники філій” володіли широкими повноваженнями на

місцях та значним авторитетом.

Отже, злочинність у США виникла задовго до появи на американському континенті ірландців чи італійців – вони лишень спрямували її розвиток в інше русло. Особливу роль у становленні організованої злочинності відіграли італійці, які зуміли очолити американську мафію та структурувати її за сицилійським зразком, що забезпечило життєздатність.

Список використаних джерел

1. Калгина Е., «Создание “Второй” Ирландии за океаном в 40-х – начале 50-х годов XIX века», *Вестник Воронежского государственного университета* 2 (2009): 73–78.
2. Маас П., *Исповедь Джо Валачи*, доступ отримано 7 серпня 2018, https://www.e-reading.club/bookreader.php/1043794/Maas_-_Ispoved_Dzho_Valachi.html
3. *Irish Gangs in USA*, доступ отримано 7 серпня 2018, <https://www.geni.com/projects/Irish-Gangs-in-America/8950>
4. *The New York Times*, 1884, March 6, доступ отримано 10 березня 2016, <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9E00E2DC113BE033A25755C0A9659C94659FD7CF>
5. Marshall G., *A Dictionary of sociology*, доступ отримано 6 березня 2016, http://www.encyclopedia.com/topic/organized_crime.aspx#5-1088:organizedcrime-full
6. Park R. E and Miller H. A., *Old World Traits Transplanted* (New York, 1921).
7. Sacco Vincent F. *Encyclopedia of Crime and Justice*, доступ отримано 7 березня 2016, http://www.encyclopedia.com/topic/organized_crime.aspx#1.

POST-COMUNIST IMPACT ON THE FORMATION OF CENTRAL EUROPE: AN EXAMPLE OF VISEGRAD GROUP

Anzhelika Savchuk
Wrocław University

Contact: anzhelika.savchuk14@gmail.com

Central Europe is a region that has undergone transformation since 1989. However, the most influence on the existence of new states played a post-communist influence. They will have impression on the four contemporary states: Czech Republic, Poland, Hungary and Slovakia. Due to the historical narrative, the report comprehends the transition from a totalitarian past to a democratized future.

Key words: Central Europe, Visegrad Group, democratic changes, post-communist world, political transformation.

Центральна Європа – це регіон, який зазнав трансформації з 1989 р. Однак найбільший вплив здійснив посткомуністичний чинник. Країни Вишеградської четвірки (Чехія, Польща, Угорщина та Словаччина) творили власну політику з огляду на історичне минуле. Проаналізовано події, в котрих зазначені держави зазнали комуністичного впливу більшою чи меншою мірою. Розглянуто перехід від тоталітарного минулого до демократичного майбутнього з точки зору історичного досвіду та здійснюваної політики.

Ключові слова: Центральна Європа, Вишеградська четвірка, демократичні перетворення, посткомуністичний світ, політичні трансформації.

Democratic changes in Central and Eastern Europe started in the 90's of XX century. There made possible together with the social circles, those who represented the society – public,

cultural figures. Modernization of political circles in the late 80's and early 90's has played an important role in building democracy [9, p. 209–210].

The subject of the research are democratic transformations and post-communist impact in Poland, Czechoslovakia and Hungary in 1989. Characterize each of the models of transition from the communist to the democratic system [8, p. 56].

Multiple political events of the 1980's in Central Europe were the subject of research by historians, political scientists, economists and other specialists. Here is used synthetic researches of Piotr Vandyecz [1] and Pedryk Keni [3] for general analysis of events in the region and critical thinking. In the case of the Czech Republic, the monograph of Lubomir Kopeček was used in relation to the Czech changes [4]; the memories of Václav Havel [2]. About the «velvet revolution» wrote Jiří Suk [9]. Polish samples analyzed by the researcher Rafal Matyja [6]. Hungarian changes – thanks to a special study of Bálint Magyar [5].

The issue of the «velvet revolution» is one of the chapters of the work, because the report is directly related scientific interest [8, p.300]. Compare the event in 1989 in Central Europe, especially in the case of Poland, Czechoslovakia and Hungary [4, p.34].

Historians, political scientists, economists, philosophers, and others drew attention to the events of the late XX century. For Central Europe 1989 is a landmark, and therefore these events have received a variety of definitions: «Carnival of revolutions», «Fall of nations» [7, p.99–102].

The peak of political transformation in Czechoslovakia was the «velvet revolution». Hungarian historian and journalist Victor Sebestyén noted that «the power of the important» rebelled in Prague on March 15, 1976 [12, p. 600–605]. The origins of the «velvet scrap» in the past, when the Czech and Slovak managed to establish an opposition platform [9, p. 349–358].

Poles created a revolution of ten years, Hungarians – ten months, and Czechs with Slovaks – ten days. Yes, of course, thanks to the example of the Polish and Hungarian people, other members of the Central European community could have done them. The fall of Communism in Central Europe has enabled countries such as Poland, the Czechoslovakia and Hungary to begin active state-building [11, p.302–305].

The post-communist factor was observed during the purge of the defect. The lustration began, which, to a greater or lesser extent, was successful in the Czechoslovak Republic (1991–1993), Hungary (1994), Poland (2006–2007) [1, p.303]. For example, in the Czechoslovak Republic under the law, about 140 thousand people fell. The restrictions did not apply to ordinary Communists, who had more than 1.7 million people [12, p. 689]. The Czech researcher L. Kopeček, using his own approach to the definition of the decommunist process: characteristic name «battle for lustration law». It was necessary to more clearly identify who was lustrous [4, p.305–310].

Hungary, together with Poland, could use Czech legislation to draft legislation. In Poland, lustration was carried out until 2007 and the Institute of State Memory was founded [9, p.240]. In Hungary, as well as in other countries of the Vysegrad group, the lustrous list may be open to the public.

At the beginning of democracy changes in the leitmotifs were Lech Wałęsa's «Solidarność» – and Václav Havel's «Moc bezmocnych» [6, p. 36–40]. The collapse of the communist system was inevitable.

The crisis has only two phenomena. Cooperation in the creation of a new Central European universe. Also «round tables» in which the fate of the post-communist world was ended. Lech Wałęsa, Arpad Gönz, Václav Havel created a new story [2, p.105]. It differs from the previous one. Polish, Hungarian and Czechoslovak politicians adopted a democratic position [1, p. 315].

An important function was played by the Visegrad group established in the 1990's, which

was created with a strategic purpose. Countries united around a common idea – to join the European Union. The common ground for the four countries was 2004, when most Central European countries including Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary became full members of the European Union. This is an interesting case of when the common past linked the state to the same future [9, p. 168].

Today, Central Europe is represented by the Visegrad Fourth expected conditions for the functioning of the European domestic movement exchange, related economic assistance and support. Modern events in the world make it possible to analyze events connected with the presidential elections in the Czech Republic, Czech-Slovak cooperation, Polish-Ukrainian relations or the coming to power of the mafia leadership in Hungary. It means the power of Victor Orbán and the change of the constitution in 2013. There is no guarantee that the post-communist impact and the common history will be able to eliminate the radical adjustments in individual countries that we analyzed.

Used sources

1. Вандич П., *Ціна свободи. Історія Центральної та Східної Європи від середньовіччя до сьогодення*, пер. з англ. (Київ, 2004).
2. Гавел В., *Прошу коротко. Розмова з Карелом Гвіждялою, примітки, документи*, пер. з чеськ. (Львів, 2016).
3. Кені П., *Карнавал революції. Центральна Європа 1989 р.* (Київ, 2006).
4. Kopeček L., *Éra nevinnosti. Barrister Principal* (Brno, 2011).
5. Magyar B. *Węgry, Anatomia państwa mafijnego. Czy taka przyszłość czeka Polskę?* (Warszawa, 2018).
6. Matyja R., *Wyjście awaryjne. O zmianie wyobraźni politycznej* (Kraków, 2018).
7. *Odmiany i oblicza komunizmu. Węgrzy, polacy i inni*, pod red. M. Koźmińskiego i A. Dobrowskiej (Warszawa, 2007).
8. Rychlík J., *Češi a Slováci ve 20. století: Spolupráce a konflikty 1914-1992* (Praha, 2012).
9. Sebestyen V., *Rewolucja 1989. Jak doszło do upadku komunizmu* (Wrocław, 2009).
10. Suk J., *Labyrintem revoluce* (Praha, 2003).
11. Tomaszewski J., *Republika Czeska 1918–2013* (Warszawa, 2014).
12. Sebestyen V., *Rewolucja 1989. Jak doszło do upadku komunizmu* (Wrocław, 2009).

БРИТАНСЬКА СУБКУЛЬТУРА СКІНХЕДІВ: ЗВ'ЯЗОК З ІМІГРАНТАМИ

Лілія Голуб

Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: lillyholub@gmail.com

Скінхеди стали однією з найконтраверсійніших субкультур, бо змогли перетворитись з групи молоді, що прагнула жити не так як всі, у праворадикальний сегмент суспільства. Прийнято вважати, що скінхеди – це британський “винахід”, проте якщо придивитися краще, то це не зовсім так. Як іммігранти спричинились до створення однієї з найцікавіших субкультур ХХ ст., та як потім почали зникати з неї? Про це та інше детальніше розглянемо у статті.

Ключові слова: молодіжна субкультура, скінхед, іммігранти, стереотипи, безробіття.

Skinheads became one of the most controversial subcultures, because they were been able to transform themselves from informal youth group into radical social element. The common opinion is that skinheads are just British discovery, but if you look deeper, you will see that it is not true. How

immigrants were involved in creating one of the most interesting subcultures of 20s century? - About that here in this publication.

Key words: youth subculture, skinhead, immigrants, stereotypes, unemployment.

Актуальність теми зумовлена дещо спотвореним сприйняттям сучасним світом даного молодіжного феномену та його послідовників – панків та готів. Зараз ця субкультура часто асоціюється лише з негативними явищами – расизмом, антисемітизмом, нацизмом. Проте так було не завжди, і потрібно, щоб світ знав, як речі виглядали насправді, принаймні певний проміжок часу. Ця тематика є недостатньою, а радше малодослідженою в українській історіографії (на відміну від зарубіжних дослідників). При опрацюванні матеріалу було використано спогади самих скінхедів, опрацьовано матеріали газет та журналів.

Оксфордський словник тлумачить це слово як «скін хед» – «шкіряна голова»; так називали молодиків, які дуже коротко стриглись для того, щоб довге волосся не заважало їм під час роботи. Вони виникли із середовища *модів* (скорочено – «модерніст») – «золотої молоді», що стали першим поколінням, яке не зазнало жахів війни і намагалось жити якнайяскравіше. Серед них виокремилась частина молоді, що через брак коштів та на відміну від своїх «колег», не могли дозволити собі таку розкіш і створили власний робітничий стиль – їх і прийнято вважати скінхедами. Батьківщиною субкультури є Сполучене Королівство, а часом виникнення – перші два повоєнні десятиліття. Формування цього феномену співпало із масовим припливом іммігрантів із країн колишньої Британської Співдружності, а саме з держав Карибського басейну. Вони почали активно асимілюватись з місцевим населенням, гармонійно увійшли до британського суспільства, відкривали свої заклади харчування, клуби, тощо. Британській молоді було цікаво спостерігати за поведінкою новоприбулих людей, адже вони привезли із собою щось нове, невідоме для них раніше – їхню музику та стиль.

Так Велика Британія познайомилась із такими музичними напрямками як реггі та ска. Одним із найулюбленіших видів дозвілля скінхедів, та й іншої молоді, були відвідини клубів, де під час усіляких вечірок діджеї крутили різноманітні треки, під які вони танцювали, знайомились із новими людьми, знаходили друзів. Ямайські мотиви дуже сильно вкорінились у британському суспільстві, і навіть почали займати перші місця у чартах. Ще однією особливістю післявоєнної Великої Британії є те, що майже 65% населення тоді становила молодь віком до 25-ти років, тому можна зробити висновок, що масштаби проведення дозвілля були значними.

Окрім музичних клубів, скінхеда мали справжню британську пристрасть – футбол. Туди вони ходили щоп'ятниці, де часто вступали у сутички із поліцією через свою бешкетну поведінку [3; р. 57]. Субкультура сформувалась не за один день і навіть не за рік. Цей процес тривав майже десятиліття, бо «офіційною» датою прийнято вважати 1969 рік, коли субкультура виокремилась і тепер могла називатись скінхедами. Проте можна сказати, що вона продовжувала розвиватись і після зазначеного періоду. І от на 1969 рік ми маємо сформований образ скінхеда: підтяжки, джинси Левіс, черевики Доктор Мартенс, сорочка, коротка стрижка (*Див. дод. 1*). І він є результатом не лише прагнення британців комфортно почуватись на роботі, але й запозичення з моди іммігрантів, які ледь не в такому вигляді приїхали в острівне королівство. Британській молоді було багато, а новоприбулих іммігрантів ставало щороку все більше. За статистикою, до Британії прибувало 20 тисяч іммігрантів станом на 1969 рік, а в 1971 р. ця цифра зросла до 115–150 тисяч [1, р. 19]. В країні на той момент почало ширитись безробіття, а молоді як ніколи були потрібні кошти. Роботодавцям було вигідніше

брати на роботу іммігрантів, оскільки їм платили менше.

З цього моменту можна простежити зростання ворожих настроїв проти іммігрантів та початок нападів на них місцевих. Проте цікавим фактом є те, що часто і самі новоприбулі брали участь в таких сутичках, фактично проти «своїх». Потрібно зазначити, що ворожі настрої зростали і серед правлячої верхівки. Так, парламентар Енох Пауел у 1968 р. в Бірмінгемі виголосив відому промову під назвою «Ріки крові», де застерігав від фатальних наслідків безконтрольної імміграції до Сполученого Королівства: «Якщо ми завтра ж припинимо потік імміграції, то жити стане краще»; «...на мої виборчі округи приходять іноземці і часто питають мене, чи міг би я допомогти їм повернутись на батьківщину». Також він згадав випадок однієї літньої жінки, яка втратила чоловіка та сина на війні і тепер проживає у кварталі переповненому мігрантами, які намагаються захопити її житло, а коли отримують відмову на оренду від неї, то б'ють їй вікна та підсипають бруд у поштову скриньку [2]. Еноха Пауела звільнили з посади міністра оборони у Тіньовому кабінеті Едварда Хіта. Згодом було проведено соціологічне опитування і з'ясувалося, що майже 75% населення цілковито підтримувало позицію політика.

Відтоді в субкультурі настав розкол: фактично одна з її складових тепер повністю зазнає утисків та переслідувань. Звичайно, так робили не всі. Проте це дало змогу ЗМІ створити хибне уявлення про скінхеда-расиста, яке згодом не лише спалложило справжній образ субкультури, але й спричинило масу неприємностей для даного феномена. Коли в подальшому розвитку цієї субкультури активно створюватиметься образ скінхеда-расиста, спостерігати за цим доволі смішно, проте водночас і цікаво, бо це яскравий приклад того, як можна одразу затьмарити принаймні десятилітній відрізок часу, який чомусь вже ніхто не хоче згадувати.

Отже, субкультура скінхедів не є винятково британським винаходом. Це складна квінтесенція класичного робітничого англійського стилю, ямайських музичних мотивів та дружби іммігрантів з місцевим населенням. Проте таким зв'язкам не судилося бути вічними, тому субкультура зазнала розколу, який дещо знизив, але не зруйнував її потенціал вщент. Це явище стало лише питанням часу, і частина субкультури фактично репрезентувала настрої тогочасного суспільства, проте ЗМІ й надалі критикували цю субкультуру.

Список використаних джерел

1. Zbynek M., *Why they cropped their hair and put on boots and braces: The Birth of The Skinhead Subculture in Britain* (Masaryk University, 2008).
2. Marshal G., *Skinheadnation* (Edinburgh, 1996).
3. *Enoch Powell's 'Rivers of blood' speech* (Birmingham, 1968).

ДЕФІЦИТ ЛІДЕРСТВА В ЄВРОПІ

Дар'я Бабій

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Контакти: dbabij7@gmail.com

Публікація присвячена проблематиці загальної кризи в Європі, яку можна спостерігати останні декілька років. В межах даної проблематики автором було виявлено проблему застарілості ідеологічного підґрунтя організації, як похідної від проблеми дефіциту лідерства в

сучасній Європі.

Ключові слова: лідерство, дефіцит лідерства, Європа.

The present paper is devoted to the problem of general crises in Europe, which can be observed last several years. Within this problem the author has discovered the problem of the outdated ideological foundation of the organization as a derivative from the problem of leadership deficit in modern Europe.

Key words: leadership, leadership deficit, Europe.

Робер Шуман, Жан Моне, Жозеф Беш, Поль-Анрі Спаак – лідери, які змогли не просто розробити та розвинути структуру сучасного Європейського Союзу, вони наділили її ідейною та змістовною складовою, що, на нашу думку, зробило цей проект успішним.

Питання BREXITу, міграційна криза, питання місця і ролі окремих держав в Спільноті, популістські настрої особистостей та держав, пріоритет національних стратегій над колективним інтересом – прояв ідейно-ідеологічної кризи останніх шістдесят років існування організації.

Порушена проблематика зацікавила дослідників ще в 2013 р. Тоді у наукових колах розпочалися жваві дискусії щодо кризи європейської ідентичності. З'явилася необхідність переосмислення не лише змістовного наповнення політичного життя Спільноти, а також переосмислення «опор» функціонування ЄС [3]. Мервін Кінг у роботі «Яка Європа є новою?» зауважив те, що необхідно чітко розуміти різницю між «спільною» та «єдиною» політикою в межах Союзу і те, що «спільність інтересів» не може мати довгострокового впливу для розвитку Організації [4]. Надалі, Стефен Жабо запропонував ідею дефіциту лідерства в Європі як первинної причини кризи, що існує сьогодні. Відкритим залишається питання: чи дійсно існує цей дефіцит і в чому він проявляється?

Методологічно дослідження базується на системному підході і методі структурно-функціонального аналізу, які дозволяють розглянути явище, що вивчається, у якості системи інтегрованих і пов'язаних елементів, а також методах індукції та дедукції.

Гері Юкл стверджував, що лідерство в межах ієрархічної структури можна розділити на три типи відповідно до поставлених завдань: ситуативне лідерство окремої особи чи держави в разі необхідності досягнення зазначеної мети; колективне лідерство в разі необхідності впровадження колективних завдань; та трансформаційне лідерство яке орієнтоване на впровадження змін та реформ [5, р. 5]. Для нас найцікавішими є два останніх типи через те, що саме вони мають безпосередній вплив на стратегічний розвиток інтеграційних об'єднань.

Варто відзначити, що відсутність конкретного довгострокового бачення подальшого розвитку будь-якої структури призводить до декількох важливих наслідків: *по-перше*, це стагнація загального розвитку; *по-друге*, поява тригерних зон в діяльності структури; *по-третє*, це дестабілізація підсистеми, системи або регіону в якому функціонує структура.

В межах Європейського Союзу ці проблеми можна проілюструвати декількома ключовими сюжетами: послаблення ролі Франції та Німеччини у процесах діяльності Союзу; проблема BREXITу і криза ідеї економічної інтеграції як основи зародження ЄС.

Політичні дії Франції та Німеччини свого часу відіграли одну з ключових ролей у процесі проектування, побудови та розбудови Європейського Економічного Співтовариства. Тим не менш, на сучасному етапі можна спостерігати пріоритетність власних національних інтересів і завдань зовнішньої політики на протигагу колективним. Сьогодні Франція розглядає Європу як інструмент за допомогою якого

можна примножити власний політичний вплив. Німеччина ж розглядає Союз як інструмент підсилення свого економічного потенціалу. Спад лідерського потенціалу обох держав було помітно ще під час переговорів щодо Конституційної угоди ЄС. Очікування щодо керівництва французами та німцями не справдились, і стало зрозуміло наскільки відрізняються вектори дій та цілі обох держав.

Одним із проявів кризи лідерства стала криза британської ідентичності. Тому, що сумніви щодо вступу до ЄЕС були досить вагомими, проте основним фактором на противагу стала відсутність прийнятної альтернативи. Водночас Лондон намагався усіма засобами відновити економічну міць, але і не забував про військову силу та про контроль над колоніями. «Особливі відносини» із США використовували, як засіб збагачення, можливість у будь-який момент поновити свою військову міць. При цьому головним завданням було лідерство у континентальній Європі [2]. В політичному середовищі Англії основна проблема полягала саме у відсутності єдиної ідеї щодо необхідності бути членом ЄС. Починаючи з 1960-х років: Маргарет Тетчер розглядала європейське домінування як загрозу єдиній державі; Тоні Блер активно виступав за розширення ЄС; Найджел Фараж вбачав лише вихід з Євросоюзу; Девід Кемерон заявив, що в разі перемоги «торі» на виборах він ініціює референдум щодо виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу. Щоправда це було радше спробою набрати більше голосів, ніж реальною обіцянкою.

Процес економічної інтеграції в ЄС був достатньо забезпечений теоретичними рекомендаціями, але не мав механізмів контролю та стимулів до виконання зобов'язань. Виконання загальноприйнятих положень фактично ставало предметом внутрішньої політики кожної держави та повністю залежало від доброї волі держави-члена. Водночас виявився помилковим розрахунок, що всі національні уряди держав європейської зони з однаковою наполегливістю та відповідальністю здійснюватимуть необхідні внутрішні реформи задля підвищення ефективності та конкурентоспроможності власних економік, і економіки ЄС загалом [1, с. 34–35].

Таким чином, помітна наявність стагнації розвитку ЄС (в контексті цілісної моделі розвитку), яка обумовлена відсутністю чіткого ідейного підґрунтя розвитку організації. Ця проблема є наслідком дефіциту лідерства в Європі, який виражається у відсутності особи, групи осіб, держави або групи держав, які б змогли переглянути «застарілі імперативи мислення» ЄС. Адже саме вони зможуть надати організації нової ідейної основи та змістовного наповнення.

Список використаних джерел

1. Снігир О. і Гуцал С., *Трансформація Європейського Союзу під впливом кризи Єврозони. Висновки для України: аналіт. доп.*, за ред. А. Гончарука (Київ, 2012).
2. Прихненко М., *Основні проблеми процесу вступу Великобританії до Європейського Економічного Співтовариства*, доступ отримано 20 вересня 2018, www.confcontact.com/20110929/is_prihnenko.php.
3. Coggan P., *The Last Vote: The Threats to Western Democracy* (London, 2013).
4. King M., «Which Europe Now?», доступ отримано 20 вересня 2018, <https://www.nybooks.com/articles/2016/08/18/which-europe-now/#fnr-2>.
5. Maythorne L. and Peterson J., *New model leadership in a new European Union. Paper Series of the Europa Institute* (Edinburgh, 2010).
6. Kenny M. and Pearce N., «Political leadership in an anti-political age», *Juncture* 21, issue 2 (2014): 122–130
7. Szabo S. F., «Europe's Leadership Deficit», *The International Spectator* 51, issue 4 (2016): 17–28.

Політичний і військовий чинники

ПИТАНИЕ ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ ВОИНОВ В ПОЗДНЕКЛАССИЧЕСКИЙ-РАННЕЭЛЛИНИСТИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Владимир Крамской

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Контакты: *kramskoyvladimir@gmail.com*

Раціон та питання харчового забезпечення давньогрецького війська кінця V – початку III ст. до н. е. є важливим та малодослідженим аспектом, що обумовлював побутові умови життя воїнів. Процес розвитку централізованого забезпечення грецьких армій розглянуто як визначальний фактор для розуміння джерел формування раціону воїнів. Встановлено чільне значення та склад злакового компоненту в раціоні, а також наведено перелік найбільш характерних продуктів, що доповнювали злакову основу харчування.

Ключові слова: харчування, армія, забезпечення, Стародавня Греція.

The diet and food supply issues of the ancient Greek army of the end of the V – the beginning of the III centuries BC are an important and insufficiently studied aspect that determined the living conditions of soldiers. As the principal factor for understanding of the sources which constituted the diet of soldiers, the process of the development of a centralized supply of Greek armies was examined. The major importance and composition of the cereal component in the diet has been asserted, as well as the list of the most characteristic products supplementing the cereal staple.

Key words: nutrition, army, supply, ancient Greece.

В любой исторический период продовольственное обеспечение вооруженных формирований являлось одной из фундаментальных военных задач. Изучение рациона воинов Древней Греции конца V – начала III в. до н.э. представляет особый интерес в связи со все увеличивающимся в этот период размахом проводимых военных кампаний, как в отношении их географического охвата, так и в отношении их временной протяженности, что ставит проблему пропитания в греческих армиях особенно остро.

Весь спектр исследований, связанных с питанием в древнегреческом обществе и войске можно условно разделить на несколько направлений:

1) изучающие роль пищи и питания, как явления в культурном контексте античного общества [0; 0].

2) изучающие непосредственно спектра употребляемых продуктов, блюд [0; 0; 0], в том числе немногочисленные исследования ситуации в среде вооруженных сил [0; 0].

3) акцентирующее внимание на проблематике снабжения войск, организации их обоза [0; 0; 0].

Важным источником являются сочинения Ксенофонта, описывающие условия военной походной жизни. [0; 0], комедии Аристофана [0; 0], сочинение Афиней «Пир мудрецов» (Δειπνοσοφισταί) [0]. Ценные сведения об организации снабжения греческих армий содержит «Историческая библиотека» Диодора Сицилийского [0; 0].

Современное состояние изучения военной истории последних десятилетий классического периода не позволяет исследователям сделать уверенных выводов о характере централизованного снабжения войск, если таковое существовало. После исчерпания личных запасов, воины пополняли провиант на местных рынках, либо же изымали продукты у местного населения насильственно [0, I.5.10, I.3.14, II.5.30, III.2.21]. Сами рынки могли быть предоставлены союзными или нейтральными поселениями, как добровольно, так и вследствие принуждения [0, с. 10]. По мнению Д. Рота, по крайней мере, около 366 г. до н.э. продукты закупались и распределялись командирами

подразделений, а не каждым воином самостоятельно [0, с. 381], что, возможно, указывает на начало процесса централизации продовольственного обеспечения армии.

В начале эллинистического периода наблюдается стремительный рост масштабов военных кампаний, их интенсивности и географического размаха [0, с. 378–379]. Об организации централизованного снабжения армий продовольствием свидетельствует появление громоздкого общевойскового обоза и, вслед за этим – мер, направленных на увеличение мобильности войска. Одной из отличительных черт походов Филиппа II и Александра III была довольно высокая скорость передвижения их сил [0, с. 392]. Первое сообщение о регламентации запаса провианта в эллинистической военной традиции относится к правлению Филиппа II и упоминает продовольственный запас на 30 дней для армии, что значительно больше, чем это было принято прежде [0, IV.1.6].

По всей видимости, диета воинов принципиально не отличалась от таковой для гражданского населения. Пшеница упоминается Диодором среди военных припасов в различных военных кампаниях [0, XIX.58.2; 0, XX.73.3]. Существенным недостатком ячменя является необходимость прожарки или длительной сушки его зерен для возможности отделения от них защитной пленки перед размолотом, что должно было служить очередным затруднением во время похода. Впрочем, Н. Секунда считает, что ячмень был основным компонентом рациона воинов и употреблялся в виде хлеба или ячменной каши [0, с. 3]. Ксенофонт упоминает среди пищи, уместной для военных условий (или близких к ним), как пшеничный, так и ячменный хлеб [0, VI.2.28; 0, I.2.11]. В то время, как гражданское население могло употреблять злаковые культуры как в виде разного рода выпечки (хлеб, пироги), так и в виде каш [0, с. 15], в условиях военного похода выпечка пресного хлеба, надо полагать, оставалась наиболее распространённым способом приготовления, на что указывают упоминания жерновов [0, VI.2.31; 0, IV, 1.6].

Компонент пищи, служащий добавкой к злаковой основе, имел отдельное слово для обозначения – *ὄψρον*, которое в послегомеровское время стало включать в себя преимущественно рыбу [0, с. 3; 0, с. 276–277]. Рыба и морепродукты занимали важное место в древнегреческой кухне [0, 116].

Мясо считалось желательным, но редким дополнением и употреблялось в соленом или сильно приправленном виде [0, VI.2.31]. Так, воин Ламах в комедии Аристофана «Ахарняне», собираясь в поход, приказывает рабу сложить в походный мешок, кроме прочего, и соленое мясо [0, 1099–1100]. Судя по всему, мясо воспринималось греческими воинами как добавка к злаковой части рациона, но не как замена его, поскольку Ксенофонт во время похода войска 10000 наемников с Киром выделяет один особенный случай, в котором воины были вынуждены употреблять мясо вместо хлеба [0, I.5.6].

Относительно прочей пищи – имеются упоминания лука, чеснока, оливок, заготавливаемых для военной кампании [0, 545–51; 0, 1126–9; 0, 1099–1100]. Так как большое значение в снабжении войска имели локальные пищевые ресурсы, воины в качестве добавки к описанному рациону использовали овощи и фрукты, которые им удавалось найти в ходе военной кампании, при чем Ксенофонт отдельно замечает отсутствие маслин в местности, которая в остальном предоставляет все необходимое [0, IV.4.9; 0, VI.6.1].

Таким образом, древнегреческая армия рассматриваемого периода полагалась на два источника пищи: с одной стороны – запасы, которые войско перевозило с собой (представленные прежде всего зерном, соленым мясом и рыбой и, возможно – сушеными фруктами); с другой стороны – пропитание, которое войску удавалось найти непосредственно в районе своего текущего пребывания. Спектр продуктов,

относящихся ко второй группе, диктовался, прежде всего, сельскохозяйственными и кулинарными традициями населения данного региона, но, по возможности, войны стремились добывать те же продукты, которые имели широкую популярность и для гражданского населения Греции – пшеница, ячмень, мясо, рыба, сыр, разного рода овощи, фрукты, а также – маслины.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Dalby A., *Food in the Ancient World from A to Z*. (London, 2003).
2. Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes. Volume 9. Books 18-19.65*, translated by R. M. Geer (Cambridge, Mass., 1947).
3. Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes. Volume 10. Books 19.66-20*, translated by R. M. Geer (Cambridge, Mass., 1954).
4. Donahue J., *Food and Drink in Antiquity. Readings from the Graeco-Roman World. A Sourcebook* (London, 2015).
5. Engels D., *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army* (Berkeley, 1978).
6. Garnsey P., *Food and Society in Classical Antiquity* (New York, 1999).
7. Hammond N., «Army Transport in the Fifth and Fourth Centuries», *Greek, Roman & Byzantine Studies* 24 (1983): 27–31.
8. Lazenby J., «Logistics in Classical Greek Warfare», *War in History* 1.1 (1994): 3–18.
9. Secunda N., «Food and Drink – Greek Military Cuisine», *Osprey Military Journal* 4.1 (2002): 3–6.
10. Smith W., Wayte W., Marindin G., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities: in two vol.* (London, 1891), vol. 2.
11. *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare in Two Volumes*, edited by P. Sabin, Hans Van Wees, M. Whitby (New York, 2008), vol. 1.
12. Wilkins J., *The Boastful Chef. The Discourse of Food in Ancient Greek Comedy* (New York, 2000).
13. Wilkins J. and Hill S., *Food in the Ancient World* (Malden, 2006).
14. Аристофан, «Ахарняне», *Аристофан. Комедии: в 2 т.*, пер. с греч. (Москва, 1954), т. 1.
15. Аристофан, «Мир», *Аристофан. Комедии: в 2 т.*, пер. с греч. (Москва, 1954), т. 1.
16. Арриан Флавий, *Поход Александра*, пер. с древнегреч. (Москва, 1993).
17. Афинея, *Пир мудрецов. В пятнадцати книгах*, пер. с древнегреч. (Москва, 2010), т. 2, кн. IX–XV.
18. Ксенофонт, *Анабасис*, пер. с древнегреч. (Москва, 1951).
19. Ксенофонт, *Киропедия*, пер. с древнегреч. (Москва, 1976).
20. Фронтин Секст Юлий, *Военные хитрости (Стратегемы)*, пер. с лат. (Санкт-Петербург, 1996).

БОЛГАРСЬКО-ХОРВАТСЬКІ ВІЙНИ СЕРЕДИНИ ІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ Х СТОЛІТЬ У СВІТЛІ ПИСЕМНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Крістіан Скрипкару

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Контакт: scripcaru17257@gmail.com

У статті на основі писемних та археологічних джерел автор аналізує болгарсько-хорватські війни, які відбувалися в середині ІХ ст. і з перервами тривали до першої третини Х ст. Охарактеризовано геополітичні цілі болгарських та хорватських правителів, а також висвітлено

зміни їхньої зовнішньої політики в Карпато-Балканському регіоні.

Ключові слова: Перша Болгарська держава, Хорватське королівство, воєнні дії, зовнішня політика.

In the article on the basis of written and archaeological sources, the author analyzes the Croatian-Bulgarian wars that took place in the middle of the 9-th century and lasted intermittently until the first third of the 10-th century. The geostrategic goals of Bulgarian and Croatian rulers are described, as well as changes in their legislation in external policy in the Carpatho-Balkan region.

Key words: the First Bulgarian Empire, the Kingdom of Croatia, military actions, external policy

У IX-X ст. одним із найбільш могутніх політичних утворень у Південно-Східній Європі була Перша Болгарська держава. Починаючи з IX ст., болгарські правителі проводили активну зовнішню політику та здійснювали воєнні експансії на сусідні території. Метою даної розвідки є аналіз болгарсько-хорватських війн середини IX – першої третини X ст. на основі писемних та археологічних джерел.

У період правління архонта Бориса I (852-889) держава дунайських болгар домінувала у центральних, східних та північних частинах Балканського півострова. У 854 р. Борис уклав союз із великоморавським князем Ростиславом проти Східно-Франкського короля Людовіка II Німецького. Хорватський князь Трпмір I (845-864), який на той час вже був васалом франків, був незадоволений загарбницькою політикою болгар та розширенням їхніх кордонів і сфери впливу у західному напрямку. Після успішної війни з Сербською державою, болгарі підійшли до хорватських кордонів. За даними візантійських джерел, Болгарія напала на Хорватію у 854 р. (або ж у 855 р.). Вірогідно, болгарі вступили на територію Приморської Хорватії. Можна припустити, що Східно-Франкське королівство надало також певну частину військ для боротьби з болгарами. За період болгарсько-хорватської війни 50-х рр. IX ст. відома лише одна битва, яка відбулася на території Боснії. Ніхто зі сторін не зміг у ній перемогти. Після битви Борис та Трпмір уклали мирний договір, згідно з яким кордон між Хорватією та Болгарією проходив по р. Дрина. Підтвердженням військових дій у IX ст. на території Боснії є археологічні джерела, зокрема знахідки предметів озброєння [2, с. 69-77]. Найбільш ймовірно, що внаслідок сербських та хорватських кампаній, болгарі ознайомилися з декількома новими типами озброєння, до яких, передусім, належить зброя дальнього бою, а також держак зброя. Внаслідок військових кампаній 836-889 рр. Перша Болгарська держава значно розширила свої кордони на захід та, що, найбільш важливо, пізнала глибше військове мистецтво сербів, хорватів та франків, що стало відчутним під час подальших воєнних кампаній болгар у Центральній та Східній Європі наприкінці IX – у X ст. [3, с. 70-74; 4, с. 64-68].

У 893 р. на Народному соборі в новій болгарській столиці, Великому Преславі, Борис урочисто передав владу своєму третьому синові Симеону (893-927 рр.), який задля цього покинув монастир [6, с. 44-47]. Зовнішня політика Симеона характеризувалася тривалими війнами проти Візантійської імперії, Сербського та Хорватського королівств. Детальніше розглянемо болгарсько-хорватський конфлікт.

В результаті війн проти Візантійської імперії та Сербського королівства Перше Болгарське царство стало сусідом Хорватського королівства, і незабаром Симеон розпочав нову кампанію. Головна битва Симеона проти хорватів відбулася 27 травня 927 р. [5, с. 11-12], під час якої болгарський цар вперше зазнав поразки в горах Боснії. М. Дринов стверджує, що даний похід проти хорватів відбувся в 925 р., а болгарське військо було очолюване не самим Симеоном, а його полководцем. Дослідник В. Чорович вважає, що хорватсько-болгарські війни розпочалися після приходу

хорватського правителя Томіслава до влади в березні 923-924 рр. На основі наявних свідчень неможливо точно визначити час хорватсько-болгарської війни, але можна припустити, що вона розгорнулася відразу після завоювання болгаро-сербського конфлікту. До володінь Симеона ввійшли Албанія, Фракія та Македонія. Після поразки в поході проти хорватів в травні 927 р. Симеон помер від серцевої недостатності у своєму палаці у Преславі [1, с. 49-58].

Таким чином, зовнішня політика болгарських правителів полягала в тому, щоб домінувати на Балканському півострові завдяки завоюванням окремих територій Візантійської імперії, Сербського та Хорватського королівств, і призвела до значного посилення Болгарської держави в кінці IX – першій чверті X ст.

Список використаних джерел

1. Ангелов Д., «Войните на средновековна България като фактор за формиране на българската народност», *Военно-исторически сборник* 4 (1981): 49–58.
2. Божанић С., «Срем у раном средњем веку», *Рад Музеја Војводине* 49 (2007): 69–77.
3. Божилов И. и Гюзелев В., *История на средновековна България VII-XIV век* (Софія, 1999).
4. *Българско военно изкуство през феодализма* (Софія, 1959).
5. *Византиски извори за историју народа Југославије*, упр. Б. Ферјанчић (Београд, 1959), т. 2.
6. Динић М., *Српски земље у средњем веку* (Београд, 1978).

КУНЕГУНДА РОСТИСЛАВНА - КОРОЛЕВА ЧЕХІЇ ІЗ РУСЬКИМ КОРИННЯМ НА ТЛІ РУСЬКО-ЧЕСЬКИХ ВІДНОСИН ХІІІ СТ.

Соломія Козак

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України

Контакти: rapko.sol@gmail.com

У публікації здійснено спробу розглянути постать Кунегунди Ростиславівни крізь призму чесько-руських відносин періоду війни за Австрійську спадщину (1246–1278). На прикладі Рюриковичів і Пшемислідів акцентовано увагу на визначальній ролі династичних зв'язків у розумінні місця Русі в міжнародній ситуації в Центральній-Східній Європі у ХІІІ ст.

Ключові слова: Кунегунда Ростиславна, Пшемисл-Оттокар II, Русь, Чеське королівство, спадщина Бабенбергів.

In the article the author attempts to look at the figure of the Kunigunda Rostislavna through the prism of the Rus` and Czech relations during the war for the legacy of Babenbergs (1246–1278). The example of Rurikids and Przemyslides focuses on the determining role of dynastic ties to understand Rus` in the context of the international situation in Central and Eastern Europe in the 13th century.

Key words: Kunigunda Rostislavna, Przemysl Ottokar II, Rus`, Kingdom of Bohemia, legacy of Babenbergs.

Кунегунда Ростиславівна (бл. 1245 – 9 вересня 1285 р.) – вельми цікава та колоритна історична постать, якій досі присвячувалось обмаль української дослідницької уваги. Опинившись у вирі боротьби за Австрійську спадщину (1246–1278 рр.), вийшовши заміж за одного із головних претендентів на австрійський трон – богемського короля Пшемисла-Оттокара II (бл. 1233–1278), чеська королева з династії Рюриковичів та Арпадів стала знаменитістю свого часу, важливою особою при королівському дворі та матір'ю короля-наступника з династії Пшемислідів Вацлава II (1271–1305). Постать

Кунегунди є важливою для кращого розуміння подій XIII ст., коли зовнішня політика руських князів була як ніколи тісно переплетена із політикою ключових європейських держав, утім і Чеського королівства.

Цій темі присвятили свої праці такі дослідники, як Франтішек Палацький [3], Антоній Флоровський [5], Йозеф Жемлічка [12], Міхаела Балоусова [6], Леонтій Войтович [1], Мирослав Волощук [2], проте постать Кунегунди в контексті русько-чеських зв'язків все ще залишається мало вивченим аспектом історіографії.

Королева Кунегунда – жінка, яка привертала до себе увагу хроністів. Про неї є згадки у «Літописі Інджіха Гаймбурзького» (XIII ст.) [8, s. 320], хроніках абата Неплаха (сер. XIV ст.) [9, s. 474–475, 477] і Джованні Маріньолі (сер. XIV ст.) [7, s. 571], «Збраславській хроніці» (пер. пол. XIV ст.) [11, s. 4, 12, 22–26] а також у римованій «Хроніці» Оттокара Штирійського (1250–1309 рр.) [10].

Батьком Кунегунди був Ростислав Михайлович (1219 – після 1264 р.), князь новгородський, галицький, луцький, бан Славонії і Мачви, який довший час воював за Галич проти Данила Романовича (1201–1264 рр.). Матір'ю Кунегунди була Анна († після 1271 р.), дочка угорського короля Бели IV (1206–1270 рр.) [1, с. 418]. Через русько-угорське коріння дочку Ростислава та Анни згодом використали у складних династичних комбінаціях Центрально-Східної Європи.

Хоча руські землі не відігравали помітної ролі в політиці чеських правителів, але XIII ст. стало саме тим періодом, коли русько-чеські стосунки інтенсифікувались. Це відбулось в умовах династичної кризи в Австрії та Штирії, коли після смерті австрійського герцога Фрідріха II Войовничого у 1246 р. обірвалась чоловіча гілка династії Бабенбергів. Династичні шлюби цього періоду ілюструють залученість різних європейських правителів до боротьби за спадщину Бабенбергів, оскільки її успадкування було можливим по жіночій лінії (патент «Privilegium Minus» 1156 р.). Один із таких матримоніальних зв'язків налагодився 1261 р. між Кунегундою Ростиславівною і Пшемислом-Оттокаром II. Він став одним із виявів русько-чеських відносин, побудованих на політичних розрахунках та династичних інтересах.

Усе життя Кунегунди з цього моменту і до її смерті у 1285 р. проходило на чеських землях. Ми небагато знаємо про оточення королеви і чи були серед нього вихідці з руських земель. Володіючи інформацією про деяких наближених до Кунегунди людей (підскарбія Андрія, підчасного Домаслава, придворного маршала Судислав та сповідника Захарія), ми не можемо вбачати за ними саме руське походження. Водночас, припускаємо, що певний русько-угорський супровід до Праги з нагоди шлюбу міг прибути [2, с. 24–25].

Переломний у житті Кунегунди Ростиславівни, безсумнівно, настав після загибелі її чоловіка у битві під Дюрнкрутом, яка відбулась 26 серпня 1278 р., внаслідок якої імператор Священної Римської імперії Рудольф I Габсбург (1218–1291 р.) розбив війська чеського короля та оволодів Австрією, поклавши край війні за Австрійську спадщину і впливу Пшемислідів на європейській арені. Слід згадати, що у цій битві могли брати участь галицькі воїни Лева Даниловича, оскільки на той час міцним був русько-чеський союз [4].

Проте після зазначених подій становище Кунегунди при дворі було підважене. Вона стала регенткою при малолітньому наступнику – синові Вацлаву, однак спершу була ув'язнена, а згодом змушена тікати й переховуватись в Опаві. Кунегунда вийшла заміж вдруге, за шляхтича Завішу з Фалькенштейна, якого у 1290 р. стратив її син Вацлав II (вже після смерті матері, яка відбулась у 1285 р. від туберкульозу), будучи тоді новим чеським королем.

Цікавою пам'яткою, яка увіковічнила чесько-руські зв'язки XIII ст. в особі Кунегунди

Ростиславівни, є так званий «Завішів хрест» – золота реліквія, виготовлена, скоріш за все, візантійськими майстрами у першій половині XIII ст., і яка дісталась Кунегунді, найбільш імовірно, від її матері Анни, а згодом стала власністю Завіші із Фалькенштейна. Зараз ця знаменита реліквія знаходиться у Вишебродському монастирі на півдні Чехії та вважається чехами однією із трьох найбільш цінних середньовічних пам'яток.

Відтак, дослідження чесько-руських контактів і ролі Кунегунди Ростиславівни в них залишається на сьогодні перспективним напрямом історичних студій, надто у контексті міжнародної ситуації у Центрально-Східній Європі в XIII ст., до якої була тісно вплетена політика правителів Русі, перш за все, на підставі династичних зв'язків.

Список використаних джерел

1. Войтович Л., *Княжа доба. Портрети еліти* (Біла Церква, 2006).
2. Волощук М., «“Русь” в чешских землях (Богемия, Моравия, Силезия) XI–XIV вв.: избранные проблемы», *Rossica Antiqua* 2 (2014): 3–43.
3. Палацкий Ф., «О русском князе Ростиславе, отце чешской королевы Кунгуты и роде его. Критическое исследование Франца Палацкого, перевод с чешского О. Бодянского», *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете* 3 (1846): 11–16.
4. Паршин І., «Участь Лева Даниловича у битві при Дюрнкруті 1278 року (на підставі латиномовних джерел XV століття)», *Княжа доба: історія і культура* 6 (2012): 187–193.
5. Флоровский А., *Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.). В 2 т.* (Прага, 1935), т. 1.
6. Balousová M., *Královna Kunhuta*, доступ отримано 15 вересня 2018, <http://www.e-stredovek.cz/view.php?cisloclanku=2014060002>
7. «Kronika Jana z Marignoly», *Fontes rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler (Praha, 1882), t. 3, 485–604.
8. «Letopis Jindřicha Heimburského», *Fontes rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler (Praha, 1882), t. 3, 303–321.
9. «Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká», *Fontes rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler (Praha, 1882), t. 3, 443–484.
10. «Ottokars Österreichische Reimchronik», *Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken*, ed. J. Seemüller (Hannoverae), t. 5, bd. 1.
11. «Petra Žitavského kronika zbraslavská», *Fontes Rerum Bohemicarum*, ed. J. Emler (Praha, 1884), t. 4, 3–337.
12. Žemlička J., *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků* (Praha, 2011).

ПОСТАТЬ РОСТИСЛАВА МИХАЙЛОВИЧА (1219–1264) У ВИРІ ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ВПЛИВ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ НА РУСЬКІ ЗЕМЛІ

Ігор Букало

Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакт: bukaloo.igor@gmail.com

У статті проаналізовано основні аспекти діяльності Ростислава Михайловича (1219–1264) в Центрально-Східній Європі та вплив його політики на Руські землі після Ярославської битви. Основну увагу зосереджено на поясненні особливого суверенного статусу князя, як правителя

Мочви та окремих болгарських земель. Зокрема, слід зауважити про можливе існування цілої коаліції проти політики Данила Романовича серед еліт Угорського королівства з слов'янським походженням, можливо саме Ростислав Михайлович міг її очолити. Робота покликана показати загальну схему міждержавних зв'язків у Центрально-Східній Європі у другій половині XIII ст.

Ключові слова: Ростислав Михайлович, Галицько-Волинське князівство, Угорське королівство, Бела IV, Мочва, Славонія, Руська Марка.

The article analyzes the main aspects of the work of Rostislav Mikhailovich (1219-1264 years) in Central and Eastern Europe and the influence of his policy on the Rus lands, after the Battle of Yaroslav (1245). The main focus is on the explaining of the special sovereign status of the prince. In particular, one should note the possible existence of an entire coalition against Danilo Romanovich among the elite of the Hungarian kingdom with Slavic origin. Perhaps it was Rostislav Mikhailovich who was its head. The work is intended to show the general scheme of intergovernmental connections in Central and Eastern Europe in the second half of XIII century.

Key words: Rostislav Mikhailovich, Galician-Volyn principality, Hungarian kingdom, Bela IV, Mochva, Slavonia, Ruska Marka.

Однією з епох формування європейської цивілізації були Середні віки. Починаючи з цього часу відбувалося творення модерних держав. Цей період насичений діяльністю яскравих особистостей, серед яких є і Ростислав Михайлович – представник чернігівської гілки династії Рюриковичів-Ольговичів.

Постать князя не знайшла широкого відображення у тогочасних джерелах, літопис Ольговичів не зберігся, а Галицько-Волинський літопис, який був складений на Волині подає князя в епізодах, які висвітлюються в дещо негативних тонах [18, с. 131-143]. Згадки про Ростислава Михайловича зникають з Галицько-Волинського літопису після 1245 р., коли відбулася битва під Ярославом. Боротьбу Ростислава Михайловича за Галицький стіл вивчав Віктор Манзьяк [18, с. 131-143.], тому зупинятися на цьому немає потреби.

Історіографія проблеми є також не досить обширною. Окремі дослідження постаті князя та міждержавних зв'язків Угорщини і Галицько-Волинського князівства присвятили вчені російської історичної школи кінця XVIII-XIX ст. Палаузов С., Татищева В., Карамзін Н., Іловайський Д., Філевич І., Кордуба М., Грушевський М. – (українська історична школа XIX- першої половини XX ст.), Прокоф'єв В. – сербський дослідник XX ст., та сучасні історики Віктор Манзьяк, Мирослав Волощук, Леонтій Войтович (Україна), Джура Гарді (Словаччина), Олександр Майоров (Росія).

Метою запропонованого дослідження є висвітлення постаті князя Ростислава Михайловича у політичній боротьбі Центрально-Східної Європи у другій половині XIII ст. Пропонована мета потребує висвітлення наступних дослідницьких завдань:

- визначити основні тенденції його політики та простежити їх хронологічні межі;
- дослідити основні тенденції політики князя в Центрально-Східній Європі;
- висвітлити постать Ростислава Михайловича у політичному житті Центрально-Східної Європи;
- простежити впливи діяльності князя на руські землі.

Вже у 1246 р. на думку багатьох істориків (Леонтій Войтович, Ілля Паршин, Віктор Манзьяк) [2; 17] Ростислав Михайлович бере участь у боротьбі за Австрійську спадщину у битві на річці Лейті – 15 червня 1246 р. [12, с. 68; 1, с. 132-134; 5, с. 263-273; 3, с. 420-433; 15, с. 112-118]. Щоб досягнути компромісу з Данилом Романовичем Бела IV відбирає у князя володіння в Закарпатті: замок Фізер у Земплині з селами Вишнево і Орехово в комітатах Абауйвар, Саболч та Земплін (а можливо і всю Руську марку), якими він

володів з 1244 р. [3, с. 78-79; 7, с. 234-235, 269] та надає Ростиславу Михайловичу Славонію – 2 червня 1246 р. [3, с. 203].

Віктор Манзьяк та Джура Гарді вказують, що князь не був простим намісником провінції, а носив титул *Dominus* – з лат. господар, пан, власник, в значенні господаря спочатку Славонії, а з 1247-1248 рр.. – Мочви [18, с. 139; 8, с. 195; 9, с. 197-203]. Перша згадка, що засвідчує правління Ростислава Михайловича в Мочві датується 28 червня 1254 р., але на нашу думку, це повинно статися ще у 1247-1248 рр.. Крім того Ростислав Михайлович не відмовився від титулу *Dux Galiciae* – з лат. галицький князь.

Землі Мочви в Угорському королівстві мали статус апанажу (від лат. *appano* – постачаю хлібом), тобто були частиною спадкових земельних володінь, які передавалися некоронованим членам королівської родини (починаючи від принцеси Маргарити аж до XV ст.). Ростислав Михайлович носив титул *Dominus de Macho* [18, с. 140].

Мирослав Волощук довів, що боярин Судислав, який втік з Галича в Угорщині мав сина Богомира [7, с. 330], який підтримував непогані стосунки з Ростиславом Михайловичем, обох об'єднувала ненависть до Романовичів [7, с. 330-338]. Відомим є також те, що зятем Судислава був боярин Філя [7, с. 87]. Тому слід говорити про певну проолігархічну групу слов'янського населення Угорщини, яку можливо міг очолити Ростислав Михайлович.

Досить активною була зовнішня політика князя: вже у 1253 р. Ростислав Михайлович разом з Белою IV брав участь у поході в Моравію, проти чехів та здобув перемогу біля Тренчина (західна Словаччина). А вже у 1255 р. князь одружив свою дочку Марію на болгарському правителі Михайлу Асеню. Непорозуміння Болгарії з Нікейською імперією дало можливість Ростиславу Михайловичу втрутитися у внутрішні справи держави. Двірцевий переворот 1257 р. змушує князя зайняти Тирново, тоді Ростислав Михайлович їде до Відні (сучасна західна Болгарія), де проголошує себе царем Болгарії, тобто князь здобув суверенний титул: «**Dux galiciae et imperator bulgarorum**» [18, с. 141].

Невдовзі Угорська корона розпочала війну проти Чехії наприкінці 1259-1260 рр., а Ростислав, як представник королівської сім'ї був змушений брати у цьому участь. Ця війна закінчилася битвою біля Кресенбрунна на Моравському полі 12 липня 1260 р., де угорські війська зазнали поразки [8, с. 200]. 31 березня 1251 р. між Угорщиною і Чехією був підписаний мирний договір у Відні, який мав важливі наслідки для самого князя, адже його донька Кунігунда 25 жовтня 1261 р. стала дружиною чеського короля Пржемысла II Оттокара [8, с. 204; 18, с. 142-143].

Ростислав Михайлович був володарем Мочви, Бродського і Сребницького комітату в Боснії та Східної Болгарії, аж до своєї смерті, дата якої нам достеменно невідома. Джура Гарді зробив висновок, що Ростислав Михайлович помер в період з 13 квітня по 15 липня 1264 р., що засвідчують грамоти: у першому випадку це хартія Бели IV для боярина Лаврентія, та грамота папи Урбана IV, де про Ростислава Михайловича вже йдеться, як про покійника [10].

Таким чином, на основі іноземних наративів XIII- першої половини XIV ст., (угорських, сербських, болгарських), можна відстежити політичну кар'єру Ростислава Михайловича після 1245 р. у Центрально-Східній Європі, що дасть можливість пояснити певні проблеми в комунікаціях Угорського, Чеського королівств, сербських та болгарських земель з Руськими землями та їх володарями, розкрити основні напрямки зовнішньої політики князя та показати можливі інтерпретації, інші погляди та дискусійні питання, що дасть зрозуміти яким чином це впливало на Русь.

Список використаних джерел

1. Александрович В. і Войтович Л., *Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3.)* (Біла Церква, 2013).
2. Войтович Л. *Галич у політичному житті Європи XI–IV століть* (Львів, 2014).
3. Войтович Л. «Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович», *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»* 502 (2004): 13–18.
4. Войтович Л., «Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст.», *Проблеми слов'янознавства* 56 (2006): 47–57.
5. Войтович Л., «Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття», *Княжа доба: історія і культура* 3 (2010): 201–212.
6. Волощук М., «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції (Івано-Франківськ, 2014).
7. Гарді Дж., «Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича», *Княжа доба: історія і культура* 4 (2011): 193–207.
8. Гарді Дж., «Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви?», *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 20 (2011): 197–203.
9. Харди Ђура, «О смрти господара Мачве Кнеза Ростислава Михайловича», *Історичні науки* 24 (2016).
10. Грушевський М., *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ, 1992), т. 2.
11. Грушевський М., *Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн.* (Київ, 1993), т. 3
12. «Ипатьевская летопись», *Полное собрание русских летописей* (Санкт-Петербург, 1908), т. 2.
13. Кордуба М., «Участь Данила у битві під Кресенбрунн», *Записки НТШ* 10, кн. 2 (1896): 1-2.
14. Котляр М., *Історія дипломатії Південно-Західної Русі* (Київ, 2002).
15. Майоров О., *Єфросинія Галицька. Дочка візантійського імператора в Галицько-Волинській Русі: княгиня і черниця*, відп. ред. Л. Войтович (Біла Церква, 2013).
16. Майоров А., «Дочь византийского императора Исаака II в Галицко-Волынской Руси: княгиня и монахиня», *Древняя Русь: вопросы медиевистики* 1 (2010).
17. Мандзяк В., «Ростислав Михайлович: “Dux galiciae et imperator bulgarorum”», *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез за матеріалами VIII Науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26-31 березня 2012 року* (Львів, 2012): 131–143.
18. Чорній В., *Історія Болгарії* (Львів, 2007).
19. Чиркович С., *История сербов*, пер. с сербскохорв. (Москва, 2009).
20. *Летопись логофета Георгия Акрополита. Византийские историки, перевиденные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии* (Санкт-Петербург, 1863).

ОСОБЛИВОСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ САМУРАЯ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЯПОНІЇ (1185–1603)

Євген Гродзіцький

Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: Yeohen96x@ukr.net

У статті розглянуто особливості повсякденного життя середньовічного самурая. Описано побут, одяг, раціон. Також, висвітлюються такі аспекти, як життя «поза військовою діяльністю» та дозвілля. Крім того, на основі джерел змальовані специфічне ставлення до певних видів

діяльності й особливості поведінки самурая в середньовічному японському соціумі згідно з деякими кодексами, такими як «Бушідо» та ін.

Ключові слова: яшікі, sake, даймьо, чайна церемонія, кемарі.

The article considers the peculiarities of the every day life of the medieval samurai. Life, clothes and diet are described. Also, such aspects as «non-military life» and leisure activities are covered. It is shown, that samurais had specific attitudes to certain activities. Our conclusions are made according to some codes, such as Bushido and others.

Key words: yashiki, sake, daimyo, samurai, kemari.

У більшості історичних досліджень самураї описуються лише як воїни, завданням яких було, перш за все, померти за свого даймьо чи інші ідеали. Так, воїни «Країни Вранішнього Сонця» хоча і приділяли більшу частину свого існування війнам і служінню своєму дамьо, проте, їхнє життя не лише характеризувалося постійними військовими кампаніями та тренуваннями. Самурай мав свій особистий простір і власний куточок, де проводив звичайне для тогочасного суспільства життя.

Саме тому, завданням нашого дослідження є висвітлення особливостей повсякденного життя японських воїнів на основі джерел та історичних досліджень, опис побуту, дозвілля та інших аспектів, які дозволяють зобразити буші більш багатогранно й зрозуміти становище воїнів в японському соціумі.

Основою нашого дослідження слугують джерела, які дозволяють детально розглянути дану проблематику. Зокрема, серед них є кодекс честі самурая Бушідо [7], Хагакуре [9], «Тайхейкі» [4], «Записки про розквіт і падіння Храму південних варварів» [2]. Крім того, цінними для нас є історичні дослідження Стівена Тернбулла [6] та А. Куршакова [3].

У «Хагакуре» Яматомото Цунемото зауважено, що буші мав кожного дня вставати в четвертій годині ранку, вмиватися і зачісувати своє волосся, їсти, коли сходить сонце, і лягати спати, коли воно заходить. В середині цього акуратного розпорядку дня, самураї середньовічної Японії вели насичене життя [9].

До сер. XVI ст. повсякденне життя самурая проходило між двома опорними точками: замком даймьо і житлом самого буші. Чи був самурай власником маєтку чи сам працював у полі – залежало від його спроможності, а це, в свою чергу, впливало з того, наскільки він зміг відзначитися на службі [6, с. 38–39].

Варто зазначити, що до початку епохи Едо (1603 р.), буші переважно проживали в сільській місцевості на околицях міст і замків. База даймьо, як правило, знаходилась у замку. В середині розташовувались казарми, де і жили самураї. Якість приміщень залежала від рангів воїна. Найближчі соратники сюзерена проживали в будівлях, які знаходились біля центру. Менш привілейовані самураї облаштовувалися далі від цитаделі – у сільській місцевості. [6, с. 39].

Як має виглядати дім звичайного самурая, ми маємо нагоду прочитати в «Бушідо». Тут відображено загальні рекомендації для воїна, який збирається побудувати дім: *«Коли служилий самурай захоче будувати будинок, доречно надати йому вигляд, що личить званню воїна. І ворота, і вартове приміщення, й кімната відпочинок, і зал для прийому гостей – все це повинно тішити око...»* [7, с. 105].

У колективному дослідженні за редакцією М. Воробйова описуються архітектурні особливості самурайських будинків. Зазначається, що стиль, який притаманний домівкам буші, називався шьоін-дзукурі. Його назва походить від особливої полиці, яка розміщувалася в стіні головної кімнати. Самурайські будинки були простими у виконанні, але більш складними в плануванні інтер'єру [1, с. 74].

Кількість меблів в кімнаті була мінімальною. Невисокі дерев'яні столики, підставка для світильників і стійка для катани – це все, що можна було побачити. Головною прикрасою кімнати служила токонома – ніша в кутку, де зазвичай висів сувій з живописом чи каліграфією, або красувалась квітка композиція у чарівній вазі (ікебана). У спальнях не було ліжок. Кухня знаходилась в окремому приміщенні поза домом [6, с. 40].

Самурай виховувався в традиціях, які характеризувалися особливою скромністю та помірністю. Це було характерно і для його харчування. У хроніці «Адзумі Кагамі» розказується, як перший шьогун, Мінамото Йорітомо, влаштував новорічний бенкет, який складався всього із двох страв: миски рису та чашечки sake [6, с. 41].

Sake, або рисове вино було одним з найпопулярніших напоїв в Японії. У «Тайхейкі» є свідчення про те, як влаштовувався бенкет серед чиновників та буші вищого рангу, і про те, як подавали до столу sake: *«Видовище бенкету цієї компанії вражало зір і слух, вуха і очі. Порядок підношення чарки не говорив про благородство гостей; чоловіки зняли свої головні убори і розпустили волосся на маківці; монахи, які не надівши своїх шат, сиділи в білих нижніх одягах; більше двадцяти жінок років по сімнадцять-вісімнадцять, витончені фігурою і станом, з особливо чистою шкірою, пригощали присутніх sake...»* [4].

Зазвичай, раціон самурая був дуже простим і складався переважно з рису, овочів, риби і морських водоростей, солі й фруктів. Проте їжа була корисною та поживною. Також, буші вживали дайкон (гігантська редиска) і свіжу гірську зелень (різновид шпинату), огірки, баклажани, гриби та різноманітні коренеплоди [6, с. 41-42].

Популярними були продукти, які виготовлялись із бобів сої. Рис був для самурая невід'ємною частиною раціону з XIV ст., а шліфований рис взагалі вважався розкішною [6, с. 42].

Вживання протеїнів інколи розширювалось за рахунок мисливської здобичі, такої, як дика качка, птиця або кабан. Самураї обожнювали полювання і різноманітні делікатеси, як, наприклад, м'ясо борсука чи шкварки зі шкіри дикого вепра. Значно частіше на столі самурая появлялись морепродукти. Ставрида, тунець, кальмари і морський лящ – все це входило в меню буші [6, с. 42-43].

Трапеза в яшікі (маєток господаря самурая) даймьо супроводжувалася численними церемоніями. Гості сиділи на підлозі і їли палочками (хаші) з низьких столиків – або з одного великого, або з індивідуальних столиків поменше. Їжу подавали на лакованому підносі, кожну окрему страву ретельно розкладали на лакованій дерев'яній чи керамічній тарілці [6, с. 43].

У казармах самураїв нижчого рангу трапеза була не такою вишуканою, і не настільки ритуально насиченою. Однак і там дотримувалися загального етикету. Гігієна теж була на найвищому рівні [6, с. 43].

Оскільки самураї були елітою війська даймьо, то і від них вимагалось достойно та порядно виглядати перед нижчими прошарками суспільства. У «Хагакуре» говориться, що самураї *«кожного ранку мились, голили собі лоба, змащували волосся лосьйоном, стригли нігті на руках і на ногах, терли руки і ноги пемзою, а згодом і кислицею, й взагалі робили все, щоб мати охайний зовнішній вигляд. Само собою, що і зброї вони також приділяли достатньо уваги: її протирали, начищали та зберігали в зразковому стані»* [9].

З першого погляду на самурая здавалось ясно, що ця людина є непростою, і вдягається вона теж не так, як звичайний мешканець середньовічної Японії. Проте, більш розкішний і парадний одяг вдягали воїни вищого рангу. Поверх кімоно – одягу, який нагадував халат – самурай носив різноманітні одяжі, залежно від ситуації [6, с. 32]. Штани, які зазвичай носили самураї, називались – хакама. Під рукавами і подолу хакама

прошивались шнурки *кукури*. Крім цього, хакама щільно облягали навколо гомілки, а зверху були вільнішими. Костюм доповнював широкий однотонний або різнокольоровий пояс *обі* [3, с. 42].

Буші також особливо стежили за своїм волоссям. Зокрема, в «Рай Дзьо» розповідається, як Тайра Масакадо робив собі зачіску, і розчісував волосся, в той час, як до нього прийшли гості [5]. Воїн розчісував своє волосся, і збирав в «кінський хвіст» на потилиці, який або звисав назад, або укладався наперед. Волосся над лобом часто голили [6, с. 32].

У вільний від тренувань і війни час, самурай займався саморозвитком, проводив час за різними іграми чи брав участь у чайній церемонії. Під час періоду шьогунату Камакура (1185–1333), буші не надто приділяли увагу власній освіті. Проте, вже у епоху Сенгоку Дзідай (1467–1573), під впливом релігійних чинників та зі зростанням престижу прошарку воїнів середньовічної Японії, вони все більше вивчали каліграфію, науку та навіть вдавалися до написання *хоку*.

Менш відомою розвагою у самурайському середовищі, яка не мала жодного стосунку до військового мистецтва, було – *кемарі* (придворна гра в м'яч). Це була старовинна забава, яка прийшла на японські острови з Китаю, і була популярна серед аристократів періоду Хейан (794–1185).

Крім «кемарі» були і простіші ігри, такі як «вгадування пахоців», чи дегустування чаю. Любителі галасливого способу життя надавали перевагу більш міцнішим напоям, таким як саке. В містах і при замках, зазвичай, були спеціальні заклади, де буші проводили вільний від військових зобов'язань час [6, с. 54].

Традиції дегустування чаю й самої чайної церемонії були також запозичені з Китаю, як і майже всі інші традиції у Японії. Це дійство на початках поширилось у середовищі дзен-буддистів [10, р. 457].

Згодом чаювання стало популярним і серед самурайського прошарку. Воїни іменували чаювання, як «шлях чаю». Він полягав в тому, щоби в компанії однодумців і комфортній атмосфері розпивати зелений чай. Відбувалась така церемонія в чайному домі, який знаходився в садку. Зазвичай інтер'єр кімнат у такому домі був надто простим [6, с. 52–53].

Воїни періодів Камакура і СенгокуДзідай – це не воїни епохи Хейан, де за те, що самурай займається наукою або мистецтвом могли висміяти. Після того, як військовий прошарок починає більше цікавитись релігією, а власний престиж починає залежати не тільки від військових вмінь, буші вдаються до вивчення різноманітних наук. Судячи по передсмертних *хоку* самураїв, можна зробити висновки, що багато воїнів із вищих рангів дуже добре знали на каліграфії й поезії, осмисленні чогось високого.

У «Рай Дзьо», є навіть свідчення про те, як самураї грали на різноманітних інструментах. Так, один із самураїв з роду Мінамото – Йошіміцу, любив грати на інструменті «шьо» (особлива флейта, що складається з резонатора зі вставленими в нього трубочками) : *«Йошіміцу з давніх-давен любив музику й свого часу вивчився у Тойовара Токімото грати на шьо. В цей час Токімото вже помер і залишився після нього син Токіакі, слідує за Йошіміцу, дійшов до Ашігараяма. Сталася світла місячна ніч; Йошіміцу почав грати на шьо та, подавши юнакові те, чого він навчився від його батька, розпрощався з ним»*[5].

Інколи, самураї вищого рангу могли збиратися і обговорювати літературу під час бенкету. Переважно, вони читали літературу, яка була пов'язана з їхньою діяльністю. Зокрема, серед такої літератури спостерігалися давній китайський трактат «Сунь-цзи», «У-дзи» та «Шість секретів» [4].

Буші також любили полювання та риболовлю. В «Записках про розквіт і падіння

Храму південних варварів» розповідається про те, як один самурай на ймення Йошімуне пішов на рибалку, у той час, як на його помістя напали [2, с. 630–631].

Таким чином, буші у вільний для себе час займалися різноманітною діяльністю. Проживали воїни в досить скромних домівках, а одягалися відповідно до норм і звичаїв тодішньої Японії. Раціон самураїв відповідав тому, щоби підтримувати свою фізичну форму для якісного виконання свого обов'язку. Ближче до XV–XVI ст. самураї більше приділяли увагу самоосвіті та вивченню різноманітних наук.

Список використаних джерел

1. Воробьев М. и Соколова Г., *Очерки по истории науки, техники и ремесла в Японии* (Москва, 1976).
2. Коваленко О., *Самурайські хроніки: Ода Нобунага* (Київ, 2013).
3. Куршаков А., «Классический японський доспех», *Сержант* 10 (1999): 39–44.
4. *Повесть о великом мире. «Тайхэйки»*, доступ отримано 15 вересня 2018, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/XIV/1360-1380/Povest_velik_mire/frametext.htm.
5. *Раї Дзё: История сёгоната в Японии*, доступ отримано 15 вересня 2018, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Japan/XII/11401160/Nichon_Gajsi_1/frametext2.htm.
6. Тернбулл С., *Самураи. Вооружение, обучение, тактика* (Москва, 2009).
7. Клири Т., *Кодекс самурая* (Ростов-на-Дону, 2001).
8. Чигиринская О., *Предсмертные стихи самураев* (Харьков, 2012).
9. *Яматомо Цунэтомо. Хагакурэ. Книга самурая*, доступ отримано 15 вересня 2018, librebook.ru/hagakure_the_book_of_the_samurai.
10. Brinkley F., *A history of the Japanese people from the earliest times to the end of the Meiji era* (New York, 1915).

ВОГНЕПАЛЬНЕ ОЗБРОЄННЯ ШВЕДСЬКОЇ АРМІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ГУСТАВА II АДЛЬФА (1611–1632)

Олександр Якібчук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Контакти: olexandryakibchuk@gmail.com

У публікації здійснено спробу проаналізувати вогнепальне озброєння шведської армії в період правління короля Густава II Адольфа (1611–1632 рр.). Прослідковано роль вогнепальної зброї в еволюції лінійної тактики ведення бойових дій та шведського бойового порядку.

Ключові слова: Густав II Адольф, вогнепальна зброя, Тридцятирічна війна, шведський бойовий порядок, лінійна тактика.

In the article, an attempt to analyze the firearms of the Swedish army during the reign of King Gustav II Adolf (1611–1632) has been made. The role of firearms in the evolution of the linear tactics of combat operations as well as in the Swedish battle order has been ascertained.

Key words: Gustav II Adolf, firearms, Thirty Years War, Swedish battle order, Linear Tactics.

Однією з найвидатніших особистостей в історії Європи першої третини XVII ст. є шведський король Густав II Адольф (1594–1632 рр.), реформатор і полководець, який, вступивши на трон у віці 17 років, за два десятиліття зумів перетворити Швецію на

гегемона у Балтійському регіоні.

Дана робота має на меті розглянути політику Густава II Адольфа у сфері озброєння, зокрема вогнепальної зброї, та визначити роль, яку остання відіграла в новоствореному «шведському воєнному порядку», що використовував лінійну тактику ведення бойових дій.

Історіографія питання охоплює праці, присвячені правлінню короля загалом та його реформам у воєнній сфері зокрема. Насамперед, потрібно відзначити дослідження таких російських радянських і сучасних істориків, як Юрій Івонін, Валентин Алексеев, Яків Нересов, що описують період правління «Північного Лева», особливо його роль у Тридцятирічній війні. Серед закордонних дослідників слід згадати Вероніку Сесілі Верджвуд, Джека Коггінса та Вільяма Мак-Нілла. Однак жоден із цих авторів спеціально не розглядає вогнепального озброєння шведської армії в даний період, тому тематика дослідження залишається актуальною та вимагає докладнішого розгляду.

Прийшовши до влади, Густав II Адольф продовжував політику попередніх правителів, а саме – перетворення Балтійського моря в шведське «внутрішнє море». Важливим фактором реорганізації збройних сил, зокрема в сфері озброєння, було залучення валлонських та голландських військових фахівців і використання нових технологій видобутку заліза. Після призначення голландця Луї де Геєра відповідальним за розвиток металургії, поступ у цій галузі почав набирати у Швеції швидких темпів [5, с. 146–147]. Густав II Адольф розумів, що саме завдяки розвитку товарно-грошових відносин та економічному розвитку йому вдасться реорганізувати армію та її озброєння.

На початку правління Густава II Адольфа на озброєнні шведської армії були важкі та незручні гнотові мушкети. Постріл із них здійснювався за допомогою сошок – спеціальних підставок для вогнепальної зброї висотою до 1.5 метра, один кінець яких мав спеціальну рогатку для того, щоб мушкет тримався міцніше при пострілі, а інший – був загострений для упору в землю. Після битви при Брентенфельді 1631 р. король видав указ, за яким замовляв велику партію сошок для 32 піхотних полків у голландського підприємця Луї де Геєра, який переїхав у Швецію. Виробництво сошок великими партіями в Швеції продовжувалося до 1655 р., а офіційно вони були відмінені в 1690 р. [7]. З 1624 р. шведський король своїм декретом наказав брати на озброєння нові фітильні мушкети, які мали ствол від 115–118 см. та загальну довжину близько 156 см. Мушкети, які були в шведській армії до 1630 р., важили приблизно 6 кг. Це свідчить про те, що вони все ще були не зовсім зручними, а старий довгий ствол був не дуже ефективним при стрільбі через вагу мушкета [3, с. 64].

Наступним нововведенням в озброєнні шведської армії було зменшення ваги кремнієвих мушкетів. Вони стали легшими та зручнішими, ніж фітильні, що були на озброєнні армій інших європейських держав [7]. Такий мушкет мав ствол довжиною 102 см., загальну довжину – 140 см. й вагу 4.5 кг. Також шведська армія почала заряджати свої мушкети паперовими патронами, що дозволяло значно пришвидшити ведення вогню та позбавляло необхідності відмірювати порцію порошу та куль для кожного пострілу. В подальшому, застосування паперового патрону в шведській армії стало основним [4, с. 134; 1, с. 82].

Підводячи підсумки реформ Густава II Адольфа у військовій сфері, констатуємо, що ініційоване ним удосконалення якості вогнепальної зброї допомогло модернізувати шведську армію, завдяки чому зросли її маневреність, вогнева міць та вогневий темп. Унаслідок вдалої воєнної політики короля, особливістю якої було створення армії нового типу і запровадження лінійної тактики бойових дій, Швеції вдалося повністю

змінити хід Тридцятилітньої війни [6, с. 154–162].

Список використаних джерел

1. Алексеев В., *Тридцатилетняя война* (Ленинград, 1961).
2. Веджвуд, С., *Тридцатилетняя война*, пер. с англ. (Москва, 2012).
3. Ивонин Ю., и Ходин А., «Густав II Адольф», *Вопросы истории* 9 (2010): 52-69.
4. Коггинс Дж., *Эволюция вооружения Европы: от викингов до Наполеоновских войн*, пер. с англ. (Москва, 2009).
5. Мак-Нилл У., *В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI-XX вв.*, пер. с англ. (Москва, 2008).
6. Нерсесов Я., *Полководцы. Битвы. Оружие* (Москва, 2011).
7. Dornstadter A., *Enlightenment in Warfare: Innovation and Adaptation in the Age of Gustavus Adolphus*, доступ отримано 11 серпня 2018, https://www.academia.edu/21063163/Enlightenment_in_Warfare_Innovation_and_Adaptation_in_the_Age_of_Gustavus_Adolphus.

ЗМІНИ ВІЙСЬКОВОЇ СИСТЕМИ КУБАНСЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА ПІД ВПЛИВОМ ВІЙСЬКОВОЇ РЕФОРМИ 1874 р. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: УНІФІКАЦІЯ ЧИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ?

Данило Задунайський

Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: zadunayets@gmail.com

У публікації автор показує як за допомогою військової реформи 1874 р. російська влада намагалась посилити централізацію та уніфікацію Кубанського козацтва. Така політика зачіпала різні військові аспекти. Проте існування низки факторів, які були традиційними для козаків, гальмували процес уніфікації та сприяли збереженню самобутності козацтва.

Ключові слова: Кубанське козацьке військо, Російська імперія, військова реформа, уніфікація, традиція.

In the article, the author shows how, with the help of military reforms in the second half of the nineteenth century, the Russian authorities tried to strengthen the centralization and unification of the Kuban Cossacks. This policy affected various military aspects. However, the existence of a number of factors that were traditional for the Cossacks, hindered the unification processes and contributed to the preservation of the identity of the Cossacks.

Key words: Kuban Cossack army, Russian empire, military reform, unification, tradition.

Геополітична ситуація та соціально-економічний розвиток в Російській імперії у другій половині XIX ст. зумовили необхідність військової реформи, яка розпочалася в 1874 р. На підставі відповідних законів і правових актів (основним став «Устав о воинской повинности...» [12]), було введено загальну військову повинність та відбувалося вдосконалення військової організації, освіти, озброєнь та вишколу.

Ці процеси охопили не тільки регулярну армію, але й козацькі формування, у тому числі й Кубанське козацьке військо.

Дослідженням Кубанського козацького війська займалась низка різних авторів [1; 2; 10; 13]. Вони здебільшого аналізували історію становлення війська, його бойовий шлях, адміністративно-територіальний устрій. Більшу увагу дослідженню військових аспектів

життя кубанських козаків приділив Вадим Задунайський [4; 5; 6; 7]. Проте аналіз співвідношення впливу уніфікації реформи 1874 р. на військо в Російській імперії та збереження власної військової спадщини кубанських козаків не став основним завданням згаданих науковців. Такий стан речей зумовлює актуальність дослідження зазначеного питання.

Дослідження цієї проблеми базувалось на використанні низки джерел (законодавчих актів Російської імперії [8; 9; 11; 12] та спогадів козаків [3; 14]).

Питання уніфікації козацьких військ було не новим для Російської імперії. Ще від початку свого існування, царат прагнув підпорядкувати козацтво, щоб максимально використати його потенціал. Проте, внаслідок низки обставин (особливостей розвитку імперії, частих війн тощо) російська влада змушена була рахуватися з козацтвом. При цьому тенденція уніфікації була домінуючою.

Все це стосувалось і Кубанського козацького війська, яке утворилось з Чорноморського (яке становило основу) і частини Лінійного війська, та було на той час чи не єдиним, у якому і надалі домінували українці [1, с. 394–395]. Це зумовлювало збереження низки українських традицій, зокрема і військових (наприклад існування піхотних частин). Саме завдяки цьому, Кубанське військо виглядало повноцінно, маючи у своєму складі піхоту, артилерію та кінноту. Певні особливості зберігались в озброєнні, уніформі та порядку підготовки і проходження військової служби.

Дуже помітною спробою уніфікації кубанського козацтва було впровадження у 1882 р. чергового положення. Воно було розроблене за взірцем статутів і положень інших козацьких військ Російської імперії [8, с. 128; 9; 11]. Згідно з ним козаки мали служити біля 20 років, що було більше ніж для звичайних російських підданих. Сама служба складалась з 3 років підготовки, 12 років – власне служби і 5 років перебування в запасі.

Помітним був вплив уніфікації й у козацькій уніформі, що свідчило про наміри царату прирівняти козацькі нерегулярні частини до регулярної армії. Для кубанського козацтва було затверджено кавказький взірець уніформи: шаровари, папаха, чоботи, бурка, башлик, черкеска, бешмет та вовняна фуфайка [4, с. 54]. Сам факт впровадження кавказької уніформи був свідченням і певного компромісу, бо відповідний одяг чорноморці почали носити на власний розсуд ще на початку ХІХ ст.

Важливо зазначити, що попри офіційний перехід козаків на затверджену та єдину уніформу на папері, в реальності ситуація була іншою. В деяких елементах одягу могли бути певні відмінності, викликані матеріальним становищем козаків та регіональною специфікою. Цікавими є наведені Федором Єлісеєвим дані про те, що форма кубанських козаків відрізнялася між представниками чорноморців та лінійців. Нащадки чорноморців віддавали перевагу високим папахам (здебільшого темних кольорів); носили довгополі черкески з великою кількістю газирів, а нащадки лінійців частіше одягали короткі світло-сірі папахи та подібного кольору черкески [3, с. 18–20].

Досить помітною уніфікація була у вищій військовій освіті, яку кубанські козаки здобували за межами Кубанської області, підлягаючи впливам єдиних імперських стандартів не тільки у військовій справі, але й у повсякденному житті. Яскравим прикладом цього є досвід відомого кубанського генерала Андрія Шкуро, який з 10 років навчався у кадетському корпусі в Москві [14].

В озброєнні козаків також простежується тяжіння до встановлення єдиних дозволених взірців як вогнепальної, так і холодної зброї. Щоправда ці наміри також мали і цілком об'єктивне прагнення до запровадження новітніх зразків озброєння, відповідно до потреб часу. Значна уніфікація вогнепального озброєння відбулась із

впровадженням наприкінці ХІХ ст. «трюхлінійки» (гвинтівка Мосіна) [5, с. 255]. Варто наголосити, що внаслідок того, що держава сама забезпечувала козаків вогнепальною зброєю, це впровадження повністю відбулось.

Із холодною зброєю кубанських козаків (складалась з шашки і кинджала) ситуація була дещо іншою. Тут, як і в питанні уніформи, імперський провід погодився на впровадження хоч і уніфікованого взірця, але відмінного від більшості козацьких формувань. Це був кавказький взірець холодної зброї, яку предки кубанців використовували вже у першій половині ХІХ ст. Попри значні досягнення у виготовленні зброї російськими виробниками, козаки мали шашки та кинджали й іноземного виробництва, зокрема німецького, або кавказького (кустарного), що зумовлювало відхід від державних стандартів [13, с. 65–73]. Саме тому російська влада змушена була дозволити козацьким частинам використовувати зброю своїх предків. Це було важливим компромісом у питаннях озброєння кубанського козацтва.

Таким чином, російська влада прагнула проведенням військової реформи у козацьких військах досягнути низки поставлених завдань. Основні з них це: через посилення уніфікації наблизити до регулярної армії; послабити існуючі традиції. На прикладі Кубанського козацького війська реалізацію зазначених завдань можна помітити у військовій структурі, елементах обмундирування й озброєння, освіті та відбуванні служби. Проте, внаслідок збереження козацтвом своїх традицій і неофіційний, інколи навіть підсвідомий спротив уніфікації з одного боку, та особливості російської бюрократичної системи – з іншого, зумовили певний компроміс. Для Кубанського козацького війська поряд з уніфікацією помітним стало збереження окремих аспектів військової спадщини Чорноморського козацтва. Але поступовий вплив на традиційну систему козацького війська все ж відбувався, що призводило до її ослаблення.

Список використаних джерел

1. Авраменко А., Фролов Б., Чумаченко В., «Козацьке військо на Кубані», *Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т.*, відп. ред. В. Смолій (Київ, 2007), т. 2, 364–414.
2. Білий Д., *Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей* (Львів, Донецьк, 2009).
3. Елисеєв Ф., *Казаки на Кавказском фронте. 1914-1917* (Москва, 2001).
4. Задунайський В., *Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст.* (Донецьк, 2006).
5. Задунайський В., «Шашка і кинджал у бойовому навчанні кубанських козаків (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)», *Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії 6* (2012): 249–258.
6. Задунайський В., «Перший піший козацький батальйон Кубанського козацького війська в 1862 р.», *Військово-науковий вісник* 25 (2016): 96–108.
7. Задунайський В. і Задунайський Д., «Азовське, Дунайське та Кубанське козацтва: спільні й відмінні риси окремих аспектів військової системи», *Україна у світовому історичному просторі: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, за заг. ред. К. Балабанов (Маріуполь, 2017), 9–14.
8. *Казачьи войска. Хроника*, составил В. Х. Казин. Санкт-Петербург: 1912 (Репринт) (Санкт-Петербург, 1992).
9. *Казачьи уставы о воинской службе*, доступ отримано 12 вересня 2018, http://militera.lib.ru/research/golovnin_nn/01.html.
10. Малукало А., *Кубанское казачье войско в 1860–1914 гг.: организация, система управления*

и функционирования, социально-экономический статус (Краснодар, 2003).

11. Положение о воинской службе кубанских и терских казаков, доступ отримано 12 вересня 2018, <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/3573-t-2-1882-ot-586-1292-i-dopolneniya-1886#mode/inspect/page/275/zoom/8>.

12. «Устав о воинской повинности, Высочайше утвержденный 1 (13) января 1874 г.», Полное собрание законов Российской империи. Собрание III, т. 29. 1909 (Санкт-Петербург, 1912).

13. Фролов Б., Оружие кубанских казаков (Краснодар, 2009).

14. Шкуро А., Гражданская война в России. Записки белого партизана (Москва, 2004).

ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛОНЕНИХ У КОМП'ЄНСЬКОМУ ПЕРЕМИР'І

Мілана Срібняк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Контакти: sribnyak.milana@gmail.com

У публікації йдеться про питання репатріації полонених, регламентованих у Комп'єнському перемир'ї. Переможена Німеччина не мала достатньої кількості ресурсів для проведення широкомасштабної репатріації, тому після колапсу імперських структур полонені почали масово залишати табори. Регулярного характеру процес репатріації набув з 1919-1920 рр.

Ключові слова: Комп'єнське перемир'я, репатріація, полонені.

The author's purpose is to represent the key aspects of prisoners' of war repatriation which was regulated by Compiegne armistice. This document formed a background for the international juridical base. The defeated Germany did not have enough quantity of resources for organizing massive repatriation. Therefore, prisoners of war began to leave camps after the collapse of imperial structures. The process of repatriation achieved regular tendencies from 1919-1920.

Key words: Compiegne armistice, repatriation, prisoners of war.

Події Першої світової війни кардинально змінили політичну мапу, позиції держав на світовій арені та масштаби їхнього впливу в розподілі матеріальних, територіальних і суспільних надбань. Держави Антанти вирішували нагальні проблеми, породжені війною, часто оминаючи при цьому потреби окремих націй і незважаючи на долі тисяч людей, які вимушено опинилися у вирі повоєнних лихоліть. Важливе місце серед низки міжнародних документів має Комп'єнське перемир'я, підписане 11 листопада 1918 р., з одного боку, маршалом Ф. Фошем (Франція) та адміралом Р. Вемісом (Велика Британія) та, з іншого боку, німецькою делегацією – статс-секретарем М. Ерцбергером, графом фон Оберндорффом і генерал-майором фон Вінтерфельдтом [2, с. 1]. У подальшому документ заклав підґрунтя для формування договірної бази Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Використовуючи текст Комп'єнського перемир'я як основне джерело, ми намагалися висвітлити ключові аспекти репатріації військовополонених (розділ «Західний фронт», пункти III, X; розділ «Загальні положення», пункт XVIII). Історіографія питання ґрунтується на аналізі праць таких авторів, як Меттью Стібб, Кеннет Стюер, Райнхард Нахтігальт, Богдан Тріфунович, присвячених проблемам полонених у Німеччині. Зокрема, у них наведені статистичні дані, кількісні показники, територіальне розташування, охарактеризовані побутові умови таборів та загальні наслідки для військовополонених після завершення війни. Їхні дослідження дозволяють з різних

позицій оцінити становище полонених на території Німеччини та шляхи врегулювання проблеми лідерами провідних держав Антанти.

При укладанні Комп'єнського перемир'я питання полонених та їх репатріації відіграло другорядне значення, про що свідчить невелика кількість пунктів (три з 34-х), присвячених цьому аспекту. Яскраво демонструє основну концепцію стосовно полонених п. III розділу «Західний фронт»: «Репатріація полонених, осіб під слідством та засуджених має розпочатися відразу після підписання договору та завершитися за 15 днів (у Бельгії, Франції, Люксембурзі, Ельзас-Лотарингії – *авт.*)» [2, с. 2]. У німецьких таборах знаходилося понад 2 476 тис. військовополонених, що вимагало колосальних ресурсів, враховуючи зобов'язання Німеччини покрити все за власний рахунок.

Певна поступка під час переговорів з німецькою делегацією втілилася у п. XVIII розділу «Загальних положень»: «Репатріація без принципу взаємності, що має бути втілено за один місяць як максимальний період відповідно до подальших деталізованих інструкцій щодо населення територій, полонених, осіб під слідством і засуджених, що стосується країн, відсутніх у вищезазначеному списку» [2, с. 4]. Німеччина не мала достатньо ресурсів для ефективної імплементації цих вимог, тому відомі випадки, коли полонені самостійно покидали табори і прямували до кордонів [4, с. 38].

Особливу увагу слід приділити п. X, який наголошує на «миттєвій репатріації без принципу взаємності військовополонених Союзників і США [...] останні можуть на свій розсуд звільнити цих полонених [...]». Умови повернення німецьких полонених буде вирішено подальшими мирними договорами» [2, с. 3]. Відповідно, полонені з Великої Британії, Франції, Бельгії, Італії та частина зі Східної Європи були звільнені й покинули Німеччину до лютого 1919 р. через Голландію, Данію й Швейцарію [4, с. 4]. Водночас полонені зі складу армій Центральних держав на теренах Великої Британії та Франції утримувалися у полоні до жовтня-листопада 1919 р. [6].

Становище російських та українських полонених залишалося доволі непевним. Країни Антанти, побоюючись більшовицької агітації та їх можливого вступу до лав Червоної Армії, перешкоджали їхньому звільненню. Незважаючи на те, що Брест-Литовський мирний договір 1918 р. регламентував процедуру обміну полоненими, ще протягом війни Німеччина не мала достатньо ресурсів для повномасштабного звільнення і продовжувала утримувати близько 1 млн. осіб, використовуючи їх як робочу силу [3, с. 2]. Натомість, частина полонених вояків-українців покинули табори, взявши участь у формуванні синьожупанної дивізії [1, с. 347]. Більше того, згідно з п. XV розділу «Східний фронт» Комп'єнського перемир'я, наголошувалося на анулюванні Бухарестського і Брест-Литовського мирних договорів [...], що спричинило довготривале утримання частини полонених до 1920–1922 рр. [3, с. 2].

Таким чином, Комп'єнське перемир'я вплинуло на процес репатріації полонених. Основні пункти документу висвітлили важливі етапи звільнення або утримання полонених відповідно до національної й територіальної належності. Зрештою, договір став базовим для розвитку міжнародно-правової системи, що постала після війни і започаткувала основу для вирішення назрілих питань.

Список використаних джерел

1. Срібняк І. «Вже не одиниці з поміж Українців, але тисячі...», *Межибіж: науковий вісник з проблем регіональної історії і пам'яткознавства* (2017): 345–352.
2. «Armistice with Germany», *Paris Peace Conference, Senate Document 147* (1919), доступ отримано 1 вересня 2018, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0009.pdf>.

3. Nachtigal R., «The Repatriation and Reception of Returning Prisoners of War, 1918–1922», *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora* 26 (2008): 157–184.

4. Steuer K., «First World War Central Power Prison Camps», *History Faculty Publications* (2013): 40.

5. Stibbe M., «Enemy Aliens and Internment», *International Encyclopedia of the First World War* (2014), доступ отримано 1 вересня 2018, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/enemy_aliens_and_internment.

6. Trifunović B., «Prisoners of War and Internees (South East Europe)», *International Encyclopedia of the First World War* (2014), доступ отримано 1 вересня 2018, https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_and_internees_south_east_europe.

ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ЗУНР: ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Дмитро Пугач

Львівський національний університет ім. Івана Франка

Контакти: dmpgch@gmail.com

У публікації комплексно аналізується діяльність першого уряду ЗУНР – Тимчасового державного секретаріату. Прослідковано його особовий склад, проблеми та труднощі, що постали перед цим органом влади та розкрито основні заходи (успішні чи невдачі) його державотворчої праці.

Ключові слова: Тимчасовий державний секретаріат, державотворча діяльність, військове будівництво, економічні проблеми, дипломатія.

The publication comprehensively analyzes the activities of the first Government of the ZUNR – the Provisional State Secretariat. Its personality, problems and difficulties that it faced and the main steps (successful or unsuccessful) of his state work are revealed.

Key words: Provisional State Secretariat, state-building activity, military construction, economic problems, diplomacy.

Тимчасовий державний секретаріат – це перший уряд ЗУНР, що діяв з 9 листопада до початку грудня 1918 р. До його складу входили голова та державний секретар скарбових справ (Кость Левицький), державні секретарі (далі – ДС): внутрішніх справ (Лонгин Цегельський), військових справ (Дмитро Вітовський), шляхів (Іван Мирон), торгівлі і промислу (Ярослав Литвинович), пошти і телеграфу (Олександр Пісецький), віросповідань і просвіти (Олександр Барвінський), судівництва (Сидір Голубович), земельних справ (Степан Баран), публічних робіт (Іван Макух), суспільного здоров'я (Іван Куровець), закордонних справ (Василь Панейко), праці і суспільної опіки (Антін Чарнецький), а також голова Харчового уряду (Степан Федак) [8, с. 19–20; 3, с. 43–44]. Діяльність першого уряду ЗУНР проходила у складних умовах: частина ДС не змогла прибути до Львова [5, с. 238], інші відбули з інспекційними поїздками у повіті [7, с. 84], у місті тривали бойові дії, сполучення з краєм було неналежним. Тому 12 [1, ч. 261, с. 1] чи 13 [6, с. 84] листопада УНРада призначила «товаришів» – заступників: Миколу Парфановича (ДС шляхів), Михайла Мартинця (ДС публічних робіт), Василя Струка (ДС земельних справ), а 13 листопада (тут тоді треба вказати, чи 13 чи 14 листопада, або якимось по-іншому

сформулювати) Романа Перфецького (ДС внутрішніх справ) [1, ч. 262, с. 2].

У перші дні своєї діяльності уряд ЗУНР зумів розглянути лише найважливіші та насущні питання. Нагальною потребою була організація державного життя, тому за поданням Тимчасового державного секретаріату 13 листопада УНРада прийняла Тимчасовий основний закон – своєрідний прототип конституції, а через три дні – Закон про тимчасову адміністрацію. Не менш важливим було питання фінансів: 10 листопада створено фінансову комісію із шести урядовців, до Відня скеровано Я. Литвиновича із проханням грошової допомоги [2, с. 673]. Тимчасовий державний секретаріат розпочав формування і судової гілки влади: 21 листопада на пропозицію С. Голубовича був прийнятий відповідний закон.

Попри складні умови діяльності перший уряд ЗУНР звернув увагу на окремі економічні проблеми новоствореної держави. 19 листопада опубліковано розпорядок ДС торгівлі та промислу, яким заборонявся вивіз нафти та нафтопродуктів без дозволу уряду, а 10 листопада С. Баран представив «начерк» земельної реформи та отримав доручення розробити відповідний законопроект [1, ч. 260, с. 3].

Тимчасовий державний секретаріат також почав заопікуватися справами дипломатії. По-перше, уряд відіграв важливу роль у польсько-українських переговорах, адже він відхиляв чи затверджував пропозиції послів, делегував своїх представників – наприклад «товариша» ДС внутрішніх справ Р. Перфецького [3, с. 52–54]. Тимчасовий державний секретаріат також розпочав формування зовнішньополітичних відносин ЗУНР. На засіданні 10 листопада було вирішено делегувати посольства у Відень, Прагу, Берлін, Будапешт, Загреб, Берн та Київ з метою нотифікувати держави про утворення ЗУНР та нав'язати дипломатичні відносини [1, ч. 260, с. 3]. Уряд також займався питанням злуки із Наддніпрянською Україною – 10 листопада йому було доручено провести відповідні підготовчі заходи [4, с. 65].

Ще одним із пріоритетних напрямків діяльності Тимчасового державного секретаріату була організація українського війська. У цій ділянці уряд зіткнувся одразу з кількома проблемами: браком офіцерів та деморалізацією солдат, незадовільною комунікацією з краєм, труднощами із демобілізацією, а головне – повільною мобілізацією. Як відповідь на критичну ситуацію, 13 листопада затверджено п'ять розпорядків, найважливішим із яких було оголошення часткової мобілізації призовників 1883–1900 років народження (повторене 18 листопада) [1, ч. 263, с. 1–2]. Незважаючи на таку активну роботу ДС, армія ЗУНР була по-справжньому сформована лише наступним складом уряду.

Тимчасовий державний секретаріат змушений був 21 листопада евакуюватися зі Львова до Тернополя, а на початку грудня був реформований у новий уряд. І попри те, що частина заходів Тимчасового державного секретаріату не була успішною, його діяльність усе ж заклала основу державності західноукраїнських земель.

Список використаних джерел

1. Діло (Львів), 1918, ч. 249–266, 1–19 листопада.
2. Левицький К., «Перший Державний Секретаріат у Львові», *Західно-Українська Народна республіка: 1918–1923* (Івано-Франківськ, 2001), т. 2, 672–677.
3. Лозинський М., *Галичина в рр. 1918–1920* (Відень, 1922).
4. Макаруч С., *Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР* (Львів, 1997).
5. Макух І., *На народній службі* (Детройт, 1958).
6. Павлишин О., *Львівщина у добу Західноукраїнської Народної Республіки (1918–1919)* (Львів, 2008).

7. Цегельський Л., *Від легенди до правди: спомини про події в Україні зав'язані з Першим Листопадом 1918 р.* (Нью-Йорк, Філадельфія, 1960).

8. Чубатий М., «Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки», *Записки наукового товариства ім. Шевченка* 205 (1987): 1–50.

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ НІЛА ХАСЕВИЧА КРІЗЬ ПРИЗМУ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Андрій Пахолок

Чортківський гуманітарно-педагогічний коледж імені Олександра Барвінського

Контакти: kipro0000050@ukr.net

Найвизначнішим репрезентантом мистецької течії в роки повстанської епопеї був талановитий художник Ніл Хасевич (1905–1952). Його ім'я яскравою зіркою запалало ще в міжвоєнний період, адже графічні твори Н. Хасевича виставлялись в провідних художніх центрах Європи, а також у Лос-Анджелесі і в Чикаго (США). Вершиною творчості мистця стала серія дереворитів, присвячених висвітленню боротьби УПА. У 1952 р. у Філадельфії вийшов альбом з роботами художника «Графіка в бункерах УПА», який приніс йому міжнародне визнання.

Ключові слова: графіка, дереворит, Ніл Хасевич, мистецтво.

The most prominent representation of the artistic movement during the insurgent epic was a talented painter Nil Khasevych (1905-1952). His name has already appeared like a star during the interwar period. Graphic artworks of N. Khasevych were exhibited at leading European art centers also in Los Angeles and Chicago (the USA). Series of woodcuts, devoted to the struggle of the Ukrainian Insurgent Army (UA) has become the peak of the artist's creativity. The album of artist's works «Graphic in bunkers of the UIA», which brought international recognition, appeared in Philadelphia in 1952.

Key words: graphic, woodcut, Nil Khasevych, art.

Однією з найприкметніших рис українського національно-визвольного руху ХХ ст. була величезна культурна діяльність художників, композиторів, письменників і поетів, які одночасно складали кістяк Легіону Українських Січових Стрільців, Української Галицької Армії та Української Повстанської Армії. «Ще перед Другою світовою війною, – читаємо в передмові до антології «Слово і зброя», присвяченій УПА, – почав формуватися тип українського письменника, поета та діяча, що, відроджуючи в собі шевченківський дух і традиції, свідомо скеровував свою творчість, а нерідко сам збройно боровся за неї» [10, с.7]. Саме до таких мистців належав член ОУН і УГВР, активний громадський і політичний діяч Ніл Антонович Хасевич (1905–1952).

Ще при житті Ніла, про його художню творчість стала нагромаджуватися історіографія. У 1952 р. у видавництві «Пролог» у Філадельфії (США) була надрукована антологія творів художника під назвою «Графіка в бункерах УПА. Альбом дереворитів виконаних в Україні в 1947–1950 рр. мистця українського підпілля Ніла Хасевича – «Бен-Зота» та його учнів. В альбомі опубліковано статті Льва Шанковського [11, с. 12–15] і Петра Мегика [5, с. 1820], в яких дана оцінка мистецьких здобутків Н. Хасевича, отриманих ним за найнесприятливіших обставин.

В радянський період, як відомо, існувала повна заборона на висвітлення історії національно-визвольного руху українців. Повернення до забутих і навмисно

викреслених імен стало головною ознакою становлення вітчизняної історичної науки в новітній час. Блискучі публіцистичні нариси про Н. Хасевича опублікували М. Дмитрієнко, О. Романів, М. Руцький. Мистецтвознавець А. Криштальський спричинився до виходу у світ ілюстрованого альбому графічних творів Н. Хасевича [6]. Надзвичайно плідно працює над об'єктивним відтворенням життєпису людини, яка створила візуальний образ УПА, львівська дослідниця Ірина Єзерська [4].

У червні 2018 р. біля с. Реклинець, що на Львівщині було відкрито залізний бідон, у якому зберігалися листівки, брошури і книги, випущені впродовж 1948 –1952 років друкарнею підпільників імені Арпада Золотаря [7, с. 319]. Разом з повстанською літературою у бідоні було заховано 3 невідомих дереворити, вирізьблених Н. Хасевичем на дощечках з вишні, а також листівки-карикатури, виконані на його авторських кліше. Таким чином, виникла можливість нового прочитання творчості славетного українського художника і графіка Ніла Хасевича. Апробація маловідомих та трьох недавно віднайдених творів майстра станкової, книжкової і документальної графіки становить наукову новизну нашої роботи. Ідейний зміст художніх робіт Н. Хасевича є співзвучний з тими відповідями, які сьогодні молода Українська держава дає викликам Москви на Сході.

Своєю несамовитою любов'ю до життя, він довів істинність формули О. Ольжича-Кандиби: «Захочеш і будеш. В людині, повір, лежить невідгадана сила». Коли йому було 14 років, тоді сталася трагедія: перед потягом сполохалися коні, мати загинула, а Ніл назавжди залишився калікою – ліву ногу не вдалося врятувати [8, с. 7].

Нестримне бажання стати художником привело його до Варшавської академії мистецтв. Ось яким він запам'ятався своїм ровесникам: «... Невеличкого зросту, бідно вдягнений хлопчина, з палицею в руці, бо замість лівої ноги – дерев'яна, закінчена грубим патином, примітивна, власної роботи протеза... Пильно вчиться і неймовірно матеріально бідуює. З дому від батька не одержує нічого, бо там не менша біда...» [4].

З метою консолідації молодих українських мистецьких сил, Н. Хасевич заснував спілку художників-академістів «Спокій», до якої увійшли такі відомі в майбутньому малярі, як П. Андрусів, В. Васильківський, В. Гаврилюк, П. Мегик, П. Холодний-молодший, О. Шатківський та інші. У 30-ті роки він стає помітною творчою особистістю в Польщі. У 1931 р. його полотно «Прання» відзначено премією «Ватикан». Дипломом Варшавської академії було нагороджено портрет гетьмана України Івана Мазепи, виконаний художником у 1932 р. У 1939 р. у Варшаві було видано альбом ескібрисів «Книжкові знаки Ніла Хасевича». Його малярські та графічні роботи бачили мешканці Праги, Варшави, Берліна, Львова, Луцька, Кременця, Рівного. Найкращі деревороти експонувалися на міжнародних виставках у Лос-Анджелесі та Чикаго, де отримали високу оцінку [3, с. 362].

Від того моменту, відколи на Волині починають наприкінці 1942 – на початку 1943 рр. формуватися підрозділи УПА, він займається політико-пропагандистською роботою, працює в редакції журналу «До зброї», готує ілюстрації до сатиричних підпільних журналів «Український перець» та «Хрін». Перебуваючи в УПА, Н. Хасевич видав альбом «Волинь у боротьбі», художник розробив ескізи усіх нагород УПА та УГВР [1, с. 1011]. Фактично, він створив художній літопис збройної боротьби українського підпілля проти більшовицького режиму. Завдяки публікації його найголовніших графічних творів в альбомі «Графіка в бункерах УПА» (Філадельфія, 1952) цивілізований світ довідався про масштаби боротьби УПА проти московської окупації в Галичині. Але найбільше комуністичне керівництво СРСР озлобило те, що саркастичне розвінчування бездарної політики і економіки соціалістичної системи в роботах Н. Хасевича потрапило до делегатів Генеральної Асамблеї ООН та іноземних дипломатів. Своїм мужнім вчинком митець підписав собі смертельний вирок. За вказівкою кремлівських

верховодів розпочалося полювання на Н. Хасевича. За таємничим «Бей-Зотом», «333», «Левком», «Джмелем», «Рибалкою», «Старим» кинулись шукати найвишколеніші нишпорки із Рівненського обласного управління МГБ. Про хід емгебістської операції детально розповідається в нарисі «Прийшов з війни лейтенант...» у книзі Теодора Гладкова «Зі щитом і мечем» (Львів: Каменярь, 1988) [2].

Колекція дерев'яних матриць, випадково виявлених у схованому бідоні біля с. Реклинець, які Н. Хасевич виготовив на завершальному етапі своєї творчості у 1949–1951 рр. для друкарні імені Арпада Золотаря, засвідчує присутність в цій людині високої сили духу в миттєвості смертельної небезпеки. Його дерев'яні кліше «Відповідь українських повстанців на звернення т.зв. Міністра безпеки УССР Ковальчука», «За здійснення плянів кремлівських загарбників», і «Помсти смерть великих лицарів» є композиційно довершені, а в ідеологічному плані розкривають звірства червоних ординців і прославляють національно-визвольну боротьбу УПА.

У листівках «За що ви боролися червоноармійці?!» і «Партія веде» Н. Хасевич обирає сатиричний художній прийом у мистецтві – гротеск, який полягає в навмисному карикатурному спотворенні, применшенні зображуваного. У травні 1951 р. під грифом «цілком таємно» обласне управління державної безпеки розіслало накази з таким текстом: «Ці малюнки підкидаються до посольств, делегатом сесії Генеральної Асамблеї ООН. Задум провокаторів – переконати громадську думку Заходу, що на Україні немовби йде масова збройна боротьба проти радянської влади... Ваше завдання – розшукати автора малюнків і припинити його діяльність [8, с. 7].

Коли їхню криївку оточили червоні, то художник не піддався з товаришами ні на обіцянки, ані на помилювання. Смерть прийняв так само мужньо, як і з гідністю йшов дорогою життя. Йому належать такі слова: «Я не можу битися зброєю, але б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей в світі навіть не вірять, що таке боротьба взагалі можлива. Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються» [4].

Отже, можемо зробити висновки, що культурна спадщина Ніла Хасевича є невід'ємною частиною нашої національної пам'яті, розповідаючи про героїчні миті національно-визвольної боротьби пер.пол. ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Бондаренко К., Підкова І., «Хасевич Ніл», *Довідник з історії України (А–Я)* (Київ, 2001), 1011.
2. Гладков Т., *Со щитом и мечем* (Львів, 1988).
3. Дмитрієнко М., «Хасевич Ніл Антонович», *Енциклопедія історії України: у 10 т.* (Київ, 2013), т. 10, 362–363.
4. Єзерська І., Ніл Хасевич. Людина, яка створила візуальний образ УПА, *Історична правда*, доступ отримано 1 вересня 2018, <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/4/28939/>.
5. Мегик П., «Долотом проти Кремля (про митця Ніла Хасевича й його підпільну творчість)», *Графіка в бункерах УПА* (Філадельфія, 1952), 18–20.
6. *Ніл Хасевич. Воїн. Митець. Легенда: ілюстрований альбом*, упорядн. та авт. тексту А. Криштальський (Луцьк, 2011).
7. Романина-Левкович Я., «За межами можливого», *Літопис Української Повстанської Армії* (Торонто, Львів, 2001), т. 32, кн. 2, 276–334.
8. Романів О., «І став різець найгрізнішою зброєю», *Галичина*, 25 листопада 2007, 7.
9. Сердюк В., «Ніл Хасевич – художник і воїн», *Урядовий кур'єр*, 2 грудня 2005.
10. *Слово і зброя. Антологія поезії визвольної боротьби* (Торонто, 1968).

11. Шанковський Л., «УПА – Символ й інструмент боротьби за Україну», *Графіка в бункерах УПА* (Філадельфія, 1952), 12–15.

“ДОКТРИНА ТРЬОХ СФЕР ВПЛИВУ” ЯК СПРОБА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МІСЦЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СПІЛЬНОТІ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анастасія Шевченко

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Контакти: anastasia_shevchenko_vas@ukr.net

Публікація присвячена аналізу “доктрини трьох сфер впливу” Вінстона Черчилля в контексті осмислення місця та ролі держави в Європейській спільноті після закінчення Другої світової війни. Доктрина ніколи не втрачала своєї актуальності в контексті декларування “винятковості” держави, ставши теоретичним підґрунтям європейської політики Лондона.

Ключові слова: Вінстон Черчилль, Велика Британія, доктрина трьох сфер впливу.

The publication is devoted to the analysis of the doctrine of the three spheres of influence of Winston Churchill in the context of understanding the place and role of the state in the European community after the end of the World War II. The doctrine never lost its relevance in the context of declaring the “exclusiveness” of the state, becoming the theoretical foundation for European politics in London.

Key words: Winston Churchill, Great Britain, doctrine of three majestic circles.

Велика Британія є однією з ключових європейських держав, але, водночас, відносно інтеграційних процесів зазвичай кваліфікується як «незручний партнер», належачи до так званої групи «евроскептиків». Такий статус обумовлений низкою історичних, культурних, економічних та політичних факторів і, в першу чергу, – відсутністю постійно діючої політичної концепції відносно європейського вектору політики. Нещодавнє волевиявлення британських громадян продемонструвало кризу зовнішньополітичної стратегії держави і актуалізувало питання, яке Тімоті Гартон Еш окреслив як: «Чи є Британія європейською?» [6].

На нашу думку, відповідь на нього необхідно шукати у попередній історії, оскільки, з часу закінчення Другої світової війни, британський еврооптимізм та євроскептицизм змінювалися відповідно до поглядів лідерів держави або поглядів політичних партій, які вони очолювали.

Питання витоків європейської політики Лондона порушували як вітчизняні, так і закордонні дослідники, котрі наголошували на декількох ключових ідеях: *перша група* авторів акцентує увагу на загальному «занепаді» зовнішньополітичного курсу держави та його невизначеності, що призвело до стагнації діяльності [2]; *друга група* говорить про англосаксонську традицію як визначальний вектор розвитку політики держави [5]; *третья група* наголошує на виключній ролі Великої Британії на континенті [4]. При цьому, відкритим залишається питання того, чи є BREXIT свідченням системної помилки закладеної багато років тому чи це результат “неприродності еврооптимізму” Британської зовнішньої політики.

Варто зазначити, що історичні обставини, в яких опинилася Велика Британія після Другої світової війни – є значною мірою унікальними. «Тріумф і трагедія» – так описував ситуацію держави Гарольд Макмілліан [3, с. 424], оскільки раніше в Лондоні в

подібних (повоєнних) ситуаціях переважно аналізували новий баланс сил, а не осмислювали новий статус держави на міжнародній системі [2]. Свого часу державний секретар Сполучених Штатів Дін Ачесон прокоментував становище союзника таким чином: британці вже втратили імперію, але ще не знайшли своє місце в світі [8, с. 14]. Це призвело до необхідності переосмислення та переорієнтації зовнішньополітичного курсу держави та відмовою від політики так званого «британського ізоляціонізму».

У 1948 р. В. Черчилль запропонував так звану доктрину «трьох сфер впливу», яка представляла собою схему зовнішньополітичної діяльності Великої Британії в рамках якої не передбачалося зосередження дипломатичних зусиль виключно на континенті. Навпаки, на його думку, держава не зможе стати членом континентальної асоціації, вона може лише підтримати цей регіональний проект, сприяти розвитку європейської єдності: «Коли я дивлюся на майбутнє нашої країни в постійно мінливому театрі людських доль, я відчуваю наявність трьох великих груп вільних націй і демократій ... перше коло – це природно Британська Співдружність та імперія. Англomовний світ, в якому ми: Канада, британські домініони і Сполучені Штати граємо важливу роль. І, нарешті, єдина Європа...», – казав Вінстон Черчилль [1].

Забігаючи наперед, можна зазначити, що з часом, коли втрата Великою Британією провідної світової ролі стала для всіх і для самих британців очевидною, доктрина В. Черчилля ніколи не втрачала своєї актуальності в сенсі визначення «винятковості» держави і стала тим теоретичним підґрунтям, що започаткувала курс на європейську політику Лондона, якої дотримувалися майже всі уряди держави.

У концентрованому вигляді можна виділити наступні принципи доктрини, які були закладені в основу європейського вектору розвитку: основа зв'язків – економіка; національний суверенітет – є першочерговим для держави, тому в подальшому більшість представників британських еліт були і є прибічниками конфедералістської моделі розвитку; військовий альянс із США – це основа збереження безпеки в регіоні, а тому всі військові проекти повинні включати в себе участь Сполучених Штатів. В діяльності британських еліт можна виділити таку своєрідну «традицію» як перехоплення ідей своїх політичних опонентів, започаткованої ще з ХІХ ст., коли прем'єра Бенджаміна Дізраелі звинувачували «в крадіжці одягу вігів», що обумовило спорідненість політичних курсів як лейбористських, так і консервативних правлячих урядів з відповідними тактичними корективами, спадкоємність їхніх завдань, спорідненість намірів та цілей і, як результат, блукання у «трьох сферах самоідентифікації держави»: англосаксонська спільнота – європейська спільнота – Співдружність націй.

Доктрина Черчилля поділила британський істеблішмент на декілька груп за принципом відстоювання національних інтересів в Співтоваристві: «євроскептики» та «єврооптимісти». При цьому варто зауважити, що прихильність до жодного із зазначених таборів не є відображенням політичної позиції будь-якої існуючої партії або політичного угруповання. Серед противників членства держави в ЄЕС були: К. Еттли – лейборист, В. Черчилль – консерватор, Е. Іден – консерватор. Водночас серед прихильників: Дж. Браун – лейборист, Е. Хіт – консерватор, Р. Дженкінс – лейборист. А в даному контексті необхідно розуміти той факт, що саме політики формують відношення громадян держави до питання і відсутність єдиної думки з цього приводу відіграло негативну роль в процесі розвитку Європейської політики Лондона.

Тобто можна зробити висновок про те, що доктрина «трьох сфер впливу» актуалізувала європейський напрям діяльності держави і загалом надала новий поштовх британській зовнішній політиці. В той же час її ідеологічну основу та принципи заклали певну системну похибку, яка виражалась у відсутності відповіді на

питання «Чи є Британія європейською?».

Список використаних джерел:

1. *Winston Churchill Three majestic circles*, доступ отримано 10 вересня 2018, <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-160/articles-wsc-s-three-majestic-circles/>.
2. Теміров Ю., Прихненко М., «Фактор «занепаду» в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни», *Гілея: науковий вісник* 4 (2012): 811.
3. Трухановский В., *Антони Иден. Страницы английской дипломатии, 30–50-е годы* (Москва: Международные отношения, 1976).
4. Fry G. K., *The Politics of Decline. An Interpretation of British Politics from the 1940s to the 1970s*. (New York, 2005).
5. Gamble A., «Hegemony and Decline: Britain and the United States», *Two Hegemonies: Britain 1846–1914 and the United States 1941–2001*, edited by P. K. O'Brien, A. Clesse (Aldershot, 2002), 127–140.
6. Garton Ash T., «Is Britain European?», *International Affairs* 77 (2001): 1–14.
1. Hollowell J., *Britain Since 1945* (Oxford: Blackwell Publishing, 2003).

ПОЛИТИКА ОРГАНИЗАЦИИ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ В ОТНОШЕНИИ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В РУАНДЕ 1990–1994 гг.

Анастасія Мельникова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Контакти: a21119613@gmail.com

У публікації розглянуто проблеми впливу ООН на громадянську війну і геноцид в Руанді 1990–1994 рр. Проаналізовано характерні особливості і причини впливу на конфлікт. Обґрунтовано необхідність детального вивчення проблеми в історико-міжнародному контексті. На основі даного дослідження демонструються аспекти, на які змогла (і не змогла) вплинути ООН. Розгляд цього конфлікту в сучасній інтерпретації дає можливість зрозуміти вплив на внутрішньодержавні конфлікти міжнародних наднаціональних організацій.

Ключові слова: Руанда, ООН, геноцид, війна.

In the publication problems of influence of the UN on civil war and genocide in Rwanda of 1990–1994 are considered. Characteristics and the reasons of passive impact on this conflict are analyzed. Need of modern studying of a problem for a historical context and in the context of the international relations is proved. On the basis of this research aspects on which I could be shown and the UN couldn't affect. Consideration of this conflict in modern interpretation gives the chance to understand influence on the interstate conflicts of the international supranational organizations.

Key words: Rwanda, UN, genocide, war.

Проблема участия международных наднациональных организаций во внутригосударственных конфликтах является одной из наименее изученных на сегодняшний день, что и обуславливает ее научную актуальность. Роль ООН в урегулировании гражданского конфликта в Руанде спорна и противоречива, однако исследователи сходятся во мнении, что достаточное количество усилий для урегулирования конфликта силами Миссии Организации Объединенных Наций по оказанию помощи Руанде (МООНПР) приложено не было.

Работа посвящена исследованию политики ООН в отношении гражданского конфликта в Руанде. При изучении этой проблемы нами были привлечены исследования Стефана Кинзера, Герарда Праниера, Ромео Даллара и др. Источниковая база исследования включает в себя резолюции и доклады, а так же уставные документы ООН по делам Руанды.

1 октября 1990 г. Фред Рвигиема, глава Руандийского Патриотического Фронта (РПФ), привел отряд из более чем 4 тыс. повстанцев в Руанду, чем и положил начало гражданскому конфликту в этой стране. Война длилась 4 года и закончилась одним из самых масштабных геноцидов в истории человечества. Основной ее причиной было противоречия, проживающих на территории страны двух народностей – тутси и хуту. Первых представлял РПФ, вторых – Национальная Руандийская армия (НРА) [5, с. 34–39]. ООН на первом этапе конфликта, в 1990–1993 гг., не проявила своей заинтересованности и не вмешивалась в эту ситуацию.

В августе 1993 года были задекларированы Арушские соглашения, которые законодательно закрепили прекращение военных действий с обеих враждующих сторон конфликта [5, с. 187]. 5 октября 1993 года резолюцией №892 Совета Безопасности ООН было юридически закреплено создание МООНПР. Миссия должна была контролировать соблюдение соглашений, защищать Кигали, оказывать гуманитарную помощь пострадавшим в войне и регулировать процессы репатриации беженцев [7, с. 5].

11 января 1994 г. в штаб-квартиру ООН генерал-командующий МООНПР Ромео Даллер отправил факс, в котором сообщалось о намерениях уничтожения тутси и умеренных хуту путем распространения среди хуту оружия. Так же, оговаривалось то, что за один час могут пострадать до 3 тыс. тутси и умеренных хуту. Его интерpellацию на обнаружение оружейных складов было отклонено Департаментом операции МООНПР по поддержанию мира.

Заместитель генерального секретаря ООН Кофи Аннан выслал запрет на вмешательство в ситуацию для миротворческой миссии, без предварительных инструкций сверху. В первые месяцы геноцида МООНПР оставалась безучастна, ориентируясь на 4 пункт 2 статьи устава ООН, требующий отказаться от силового вмешательства в дела Руанды [6, с. 8].

Катализатором геноцида стало крушение самолета с президентом Хабиариманой 6 апреля 1994 года. Через несколько часов хуту приступили к истреблению тутси на почве межнациональной розни [3, с. 165].

В апреле 1994 года Совет безопасности ООН, в случае неэффективности МООНПР, грозился прекратить миссию [2, с. 219–220]. За первые дни геноцида, Ромео Даллер, пытался уладить конфликт между РПФ и НРА и предпринимал попытки заключить между ними мир, но безуспешно [4, с. 247].

Опираясь на VI главу устава ООН, миротворцам из миссии МООНПР запрещалось вооруженное вмешательство в дела государства. Этому способствовала так же то, что многие участники миссии были убиты еще в начале апреля, что и провоцировало их бездействие и опасения [2, с. 248]. Сам Ромео Даллер позже, в одном из выступлений, заявил о провальности этой миссии. Миссия ООН смогла оказать помощь только в Кигали, на Амахорком стадионе, где размещался штаб МООНПР, и в некоторых других местах под непосредственной защитой миротворцев [2, с. 219–220]. Бельгийские отряды вышли из Руанды следом за убийством премьер-министра Увлингийманы, которую защищали бельгийские военные, после чего ООН менее чем за месяц сократила свой военный контингент в стране с 1710 человек до 450 [8, с. 2]. В конце мая 1994 года генеральный секретарь ООН допустил возможность геноцида, благодаря чему

в страну было отправлено МООНПР-2 (подмога ООНПР). Однако их деятельность ограничилась только поддержанием стабильности в специально отведенных местах для временного убежища тутси и умеренных хуту [1, с. 480].

23 июня 1994 года, когда большинство тутси были уничтожены, ООН объявила гуманитарную операцию под кодовым названием «Бирюза». Более чем 15 тыс. человек было спасено благодаря французским войскам. ООН, фактически прибывшая защищать тутси, скорее защищала хуту от РПФ, который, в частности, стремился остановить геноцид. Приветствуя действия французов, хуту продолжали убивать покинувших свои временные убежища тутси [5, с. 292]. Многие тутси, после геноцида, отмечали, что французы скорее защищали хуту от РПФ, чем тутси от хуту [4, с. 140].

18 июля геноцид был остановлен, власть в стране захватила РПФ. Остерегаясь расправы, 2 млн. хуту бежали в Заир и в другие соседние государства [5, с. 312–316]. Эти лагеря были созданы благодаря Управлению Верховного комиссара ООН по делам беженцев. Сотни хуту в них погибли от инфекционных заболеваний, в частности холеры, спровоцированной нехваткой воды и отсутствием необходимой инфраструктуры [3, с. 215].

Отчеты ООН от 1996 года фиксируют повсеместные изнасилования на всех территориях, на которых проходил геноцид. Данные ООН и РПФ о количестве жертв в Руанде за период с апреля по июль 1994 года сильно разнятся. Первая называет цифру в 800 тыс. человек, РПФ утверждает, что жертв было приблизительно 1 млн. 100 тыс [1, с. 163–166].

В марте 1996 г. мандат МООНПР истек. После этого ряд стран, таких как США, Великобритания, Бельгия, и непосредственно ООН обвинялись мировым сообществом за неспособность урегулировать ситуацию и бездейственности МООНПР. Франция же критиковалась в протекции НРА. 7 апреля было объявлено ООН международным днем памяти о геноциде в Руанде [1, с. 521].

В 2010 году ООН в своем отчете обвинили НРА в повсеместном несоблюдении прав человека и преступлениях против человечности, совершенных в течение 1990–1994 гг. [4, с. 542].

В ходе исследования было установлено, что участие ООН в урегулировании гражданского конфликта в Руанде нельзя считать эффективным. МООНПР оказалась провальной, весь мир увидел реальные ограниченные возможности ООН. Вероятно, МООНПР могла остановить геноцид в Руанде в более короткие сроки, но опираясь на многочисленные факторы, так и не сделала этого.

Перечень использованных источников

1. Collapse G. D., *How Societies Choose to Fail or Succeed* (New York, 2005).
2. Dallaire R., *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (London, 2003).
3. Kinzer S., *A Thousand Hills: Rwanda's Rebirth and the Man Who Dreamed it* (Oxford, 2008).
4. Prunier G., *Africa World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe* (Oxford, 2011).
5. Prunier G., *The Rwanda Crisis, 1959–1994: History of a Genocide* (London, 1995).
6. *United Nations Department of Peacekeeping Operations .United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines* (United Nations Secretariat), 2008.
7. *United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 1993* (Rwanda, 2013).
8. *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Ch. 10: The Rwandan genocide and its aftermath. State of the World's Refugees, 2000.*

Культурний і релігійний чинники

СИНКРЕТИЗМ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ОЗНАК ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИКЛАДІ КЕНОТАФНИХ ПОХОВАНЬ З МОГИЛЬНИКА КОБЛЕВЕ

Дмитро Мостовий

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакт: mostovyi.dmytro@gmail.com

У публікації висвітлені нетипові поховання могильника черняхівської культури Коблеве крізь призму складних етнокультурних процесів кінця III – початку IV ст. в Північно-Західному Причорномор'ї. Проаналізовано поховальний обряд на прикладі кенотафів досліджуваного регіону.

Ключові слова: черняхівська культура, поховальні обряди, пізньоскіфсько-сарматське населення, германці, кенотаф.

The publication highlights the non-typical burials of the cemetery of the Chernyakhiv culture Kobleve through the prism of complex ethno-cultural processes of the late 3th – early 4th centuries in the North-Western Black Sea Coast.

Key words: the Chernyakhiv culture, funeral rites, late Scythian-Sarmatian population, Germans, cenotaph.

Для поховань пізньоримського часу в Північно-Західному Причорномор'ї характерні наявність поховального інвентарю та видимий вплив традицій черняхівської культури. Цілком очевидно, що в умовах дефіциту писемних джерел основний шлях вивчення різних аспектів етнічної та соціальної історії носіїв культурних традицій пролягає через спроби реконструкції ритуальних дій, відображених у поховальному обряді. Варто зазначити, що порівнянню археологічних даних про існування в Північно-Західному Причорномор'ї черняхівської культури з широко відомими історичними подіями присвячені роботи О. Гудкової [1; 2]. Однак, за рамками її досліджень залишилася ціла низка проблем, зокрема, причини поширення в Причорноморських степах поховань з відсутніми людськими рештками – кенотафів (кенотафних поховань). Необхідність привернути уваги до цієї проблеми актуалізує публікації окремих нетипових пам'яток із добре задокументованих комплексів, які подібні до пам'ятки на якій ми зупинимось нижче.

Могильник Коблеве знаходився на місці розлогого пасовища неподалік однойменного села в Березанському районі Миколаївської області. Підсумком проведених в 1965 р. робіт стало відкриття 39 поховань, а в 1969 р. було досліджено ще 19 могил. На одне поховання припадало приблизно 30 м² площі могильника, що вказує на досить «вільне» розташування могил. Серед зафіксованих поховань шість було здійснено за обрядом трупоспалення, 48 являють собою трупопокладення, інші 4 можуть бути окреслені як кенотафи [8, с. 63–65]. Найцікавішими видаються «символічні поховання» № 6 і № 48. На останніх зупинимось детальніше.

Поховання № 6, розташоване на глибині 0,30 м. У ямі, сліди якої не були зафіксованими, і яка, судячи зі знахідок, була витягнутою за лінією Північ – Південь знайдено гончарну сіроглиняна миска з гладкою поверхнею й уламки нижньої частини гончарної лощеної посудини, з кільцевою ніжкою. Їх покривали фрагменти ліпної посудини, від якої збереглися стінки і частина денця. Колір ліпної посудини – коричнево-сірий, поверхня – шорстка. Решток кальцинованих кісток ні в посудинах, ні поблизу них виявлено не було [8, с. 69].

Поховання № 48, глибина 0,70 м. Воно було здійснене неподалік від згаданого вище в

ямі (довжина 0,65 м) неправильно-овальної форми, накритій кам'яною плитою. У могилі знаходилися дрібні фрагменти червоноглиняної посудини. Фактично безпосередньо над місцем поховання зафіксовано скупчення фрагментів стінок амфори, покритих рифленням [8, с. 87].

Відсутність залишків похованого за наявності супровідного інвентарю або могильної конструкції вказує на те, що розглянуті поховання найімовірніше є кенотафами. Е. О. Симонович, описуючи поховання № 6, звернув увагу на наявність урни, що дозволило йому інтерпретувати його як кенотаф, який відтворював у всіх деталях (типовий для черняхівської культури набір посудин-«приношень») обряд урнового поховання з трупоспаленням [8, с. 69]. За типологією поховальних комплексів черняхівської культури з кремацією розробленою О. Петраускасом, його можна цілком віднести до «ускладненого» типу 2 (трупоспалення в урнах накриті іншою посудиною) [7, с. 43]. За О. Милашевським, подібні поховання є ознакою першого рівня для північно-західного (германського) компоненту черняхівської культури [4, с. 45].

Другий кенотаф (поховання № 48) був споруджений за схожим принципом. У ролі урни тут виступала червоноглиняна посудина, яка була накрита кам'яною плитою. Схоже, що остання виконувала функцію керамічної посудини, яка накриває саму урну. Аналогії до подібного поховального звичаю можна знайти на черняхівських могильниках Малинівці [6, с. 57] та Оселівка [5, с. 69]. Відтак, можна говорити про вже згаданий тип 2, який характерний для того ж германського компонента.

Цікаво, що могильник Коблеве, який датується останніми десятиліттями III – початком IV ст. (тобто періодом найбільш активного розвитку черняхівської культури), в цілому репрезентує пізньоскіфсько-сарматську поховальну традицію в середовищі черняхівської культури. Це підтверджується суттєвим переважанням поховань із заплічками, катакомб, а також наявністю пізньоскіфсько-сарматських типів ліпної кераміки [8, с. 63–65]. Відтак, розглянуті кенотафні поховання не можна назвати типовими не тільки для Коблевського могильника, а й для пам'яток Північно-Західного Причорномор'я загалом [3, с. 9].

На нашу думку, причини цього феномену полягають в тому, що германська людність, яка просувалась у Північне Причорномор'я декількома хвилями, була активно пов'язаною з Римською імперією періоду Тетрархії (293 – 313 рр.). Близькість до провінційно-римського світу давала цілу низку культурних, економічних і технологічних дивідендів носіям черняхівської культури. Безумовно, це також мало б позначитися на населенні Північного Причорномор'я. Об'єднаний під владою готських королів, цей складний племінний конгломерат повинен був все більше зазнавати впливу германських традицій. Відтак, Північно-Західне Причорномор'я не могло бути осередком стійких культурних, у тому числі й поховальних, традицій (наприклад, пізньоскіфсько-сарматських). Очевидно, що ця проблема потребує більш ґрунтовних наукових пошуків і пов'язана, в першу чергу, з синкретизмом етнокультурних ознак черняхівської культури.

Список використаних джерел

1. Гудкова А., «I–IV вв. в Северо-Западном Причерноморье (Культура оседлого населения)», *Stratum plus* 4 (1999): 235–404.
2. Гудкова А., «Появление черняховской культуры в степях Северо-Западного Причерноморья», *Древнее Причерноморье* 8 (2008): 107–115.
3. Милашевський О., *Північно-західний компонент черняхівської культури (за матеріалами ліпного посуду): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.04 «археологія»* (Київ,

2017).

4. Милашевський О., «Поховання черняхівської культури з двошаровими фібулами (етнічний аспект)», *Археологія* 3 (2014): 45–52.

5. Никитина Г., «Могильник у с. Оселивка Кельменецького району Черновицької обл.», *Могильники черняхівської культури* (1988): 5–97.

6. Пачкова С., Яковенко Э. «Черняхівський могильник у с. Малиновці на Дністрі», *Археологические памятники Среднего Поднепровья* (1989): 55–64.

7. Петраускас О., «Типи археологічних комплексів трюспалень черняхівської культури (територія поширення, етнокультурні особливості та хронологія)», *Археологія* (2002): 40–65.

8. Симонович Э., «Коблевский и Ранжевский могильники около г. Одессы», *Могильники черняхівської культури* (1979): 63–111.

ДОБА КЕЛЬТСЬКИХ ОППІДУМІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕХІЇ

Роман Любунь

Університет Яна Коменського у Братиславі

Контакт: liubinroman@gmail.com

Стаття в загальному торкається періоду оппідумів на території Чехії, що тривав приблизно в II–I ст. до н.е. В ній йдеться про те як і чому плем'я бойів переселилося на територію Чехії. Дає знати що таке оппідум і яка була його структура та перелічує головні поселення також функції які вони виконували та яким способом розвивалися та розвивали торгівлю і ремесла. Стаття частково торкається питання релігійного життя кельтів.

Ключові слова: Бойї, оппідум, латен.

In general the article refers about period of oppidums in the Czech Republic, which lasted approximately in the II - I centuries. B.C.. It talks about how and why the tribe of bohems moved to the territory of the Czech Republic. It told you about oppidums, its structure and lists the main settlements and outhur functions, how they performed and how they developed. The article is partly concerned with the religious life of the Celts. Particular attention is paid to the superiors what were the largest trade and industrial centers in the region at that time

Key words: Boii, oppidum, laten.

Бойї – плем'я кельтів, що населяло територію Цизальпійської Галлії (Північна Італія). В першій половині II ст. до н.е. вони перебували у військовому конфлікті із Римом, який переріс у повномасштабну війну. В 191 р. до н.е. військо проконсула Квінта Мінуція розбило останні сили кельтів, які все ще намагались чинити спротив [1, с. 93]. У 80-тих роках II ст. до н.е. починається масове переселення кельтів на північ, на території сучасної Чехії, і там починають утворюватись перші протодержавні утворення, центрами яких стають т.зв. оппідуми.

Оппідум в Завісті виник в I пол. II ст. до н.е. і вважається найдавнішим. Він розташований навпроти гирла річок Бероунки і Влтави. На початковій стадії заселення пагорба, обороною служив лише дерев'яний частокіл. Археологам вдалося віднайти ще одну стіну, пізнішу за попередню датована 175 р. до. н.е. Ця нова оборонна стіна була обнесена кам'яними мурами.

Окрім цього, важливим елементом оборонних ліній були в'їзди. Вони мали конструкцію типу «Vežovite brane» (ворота з надбрамними вежами). Вони зустрічаються

в оборонних лініях найбільших оппідумів: Завість, Страдоніце та Старе Градіско [2, с. 131].

Приблизно в другій половині II ст. до н.е. кількість оппідумів починає збільшуватись. Вони виникають по течії р. Влтави. Так, з'являються поселення в Гражанах, Невезіце та Тржісов. Усі вони з'явилися та розвинулися у зв'язку з торгівлею (в першу чергу – сіллю), а також видобутком корисних копалин та з ремеслом (ковальством) [2, с. 133].

Впродовж останньої чверті II ст. до н.е. суттєво зростає оппідум в Завісті, площа якого сягає близько 100 га. На нашу думку, це може вказувати про ріст популяції населення, що доцільно пов'язати з економічним розвитком оппідумів.

Серед усіх пам'яток особливо цікавим є оппідум в Страдоніцях, що знаходиться 29 км західніше від Завістя. Заснований приблизно в др. пол. II ст. до н.е. У першу чергу він відомий тим, що тут займалися чеканкою власних монет [2, с. 134]. Золото для монет привозили з родовищ які знаходились на півдні сучасної Чехії. Це один з найстарших типів кельтських монет. На аверсі зображена людська голова, на реверсі – образ мушлі. Виготовлення монет в чеських оппідумах закінчується в другій половині I ст. до н.е., тоді цю функцію перебирає на себе Братиславський оппідум, заснований в кін. II ст. до н.е. [4, с. 27].

Головним типом господарських занять кельтів було сільське господарство, в першу чергу землеробство, найбільше вирощували пшеницю і ячмінь. Зміна клімату в період пізнього латену покращила врожайність цих територій. Допоміжну роль відіграло полювання на оленів, зайців, диких турів [3, с. 45]. Тканину виготовляли із льону та вовни. Гончарство перебувало на професійному рівні, кельти використовували гончарний круг. Важливим є те, що оппідуми відгравали роль центрів, куди звозилась уся сільськогосподарська продукція та мисливські трофеї. Окрім цього, такі поселення мали гончарні майстерні і виготовляли кераміку на експорт. До прикладу, на пам'ятці Стредоніце вироблялася мальована кераміка. На думку археологів ця технологія прийшла з Північної Італії разом із бойями, ще одним кельтським племенем, яке змушене було переселитись на нові території.

На торгівлю із Римом вказують знахідки античних амфор в Страдоніце і в Старому Градіску. Головним імпортом товаром і найулюбленишим напоєм в кельтів було вино, пили вони його «по-варварськи» - не розбавленим. Чимало було знайдено якісного бронзового посуду: черпаків, казанків, ваз імовірно римського виробництва [4].

Таким чином, кельтські оппідуми на території Чехії виникли у першій половині II ст. до н. е. В основу їхнього економічного розвитку лягла торгівля, видобуток корисних копалин та металообробка. Пік розвитку кельтських племен та окреслених теренах припадає на др. пол. II – поч. I ст. до н.е. На це вказує поява власних монет, після чого починається економічний та культурний занепад, який пов'язують з конфліктами з дакійськими племенами.

Список використаних джерел

1. Даїті О., *Історія кельтів*, пер. з англ. (Київ, 2011).
2. Bouzek J., *Keltové českých zemí v evropském kontextu* (Praha, 2009).
3. Zimmer S., *Keltové mýty a realita* (Berlin, 2017).
4. *Legionsadler und druidenstab vom legionslager zur Donaumertopole: Katalogband* (Archäologisches Museum Carnuntum, 2007).

ПАМ'ЯТНІ ХРЕСТИ НА ВОЛИНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЛОКАЛІЗАЦІЮ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МОГИЛЬНИКІВ

Ірина Луцик

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Контакти: irynalutsyk00@gmail.com

Розглядається проблематика локалізації християнських середньовічних некрополів за допомогою матеріалів усних та писемних джерел, давньої меморіальної пластики. Зроблено спробу виокремити категорію артефактів (пам'ятних хрестів чи інших знаків), що заміняли не існуючий сакральний об'єкт (церкву та функціонуюче при ній кладовище).

Ключові слова: меморіальна пластика, хрести, некрополі, поховання, середньовіччя.

The problem of localization of Christian necropolises with the help of materials of oral and written sources, memorial sculpture is considered at the article. Made an attempt to distinguish a category of artifacts (memorial crosses or other signs) which replaced the non-existent sacred object (the church and the cemetery near it).

Key words: memorial sculpture, crosses, necropolis, burials, Middle Ages.

На території Волині збереглися декілька кам'яних хрестів, які дослідники ще з початку ХХ ст. розглядали як об'єкти давньої меморіальної пластики часів Галицько-Волинської держави, тим самим відносячи їх чи то до намогильних, чи то пам'ятних, а то й придорожніх знаків [23, с. 55–56; 16, с. 80; 24, с. 22]. Перегляд цих, а також нових результатів досліджень, головню археологічних, дозволять нам не лише уточнити хронологію їх появи, та морфологію та функціональне призначення цих об'єктів, але й окреслити перспективи для майбутніх досліджень, що визначає не лише актуальність даної теми, але й її новизну.

Чи не найбільшу увагу дослідників привертав кам'яний, двораменний хрест з с. Зимне, що на лівому березі річки Луги, який слідом за І. Шляпкіним [23, с. 55–56] пов'язували з літописною згадкою про перемогу війська русичів над Лешком І Білим (*1186–†1227) у 1218 р.: *«Лестъко же великъ гнѣвъ имѣа на Данилоу. вѣснѣ же бѣвши и гѣхаша Лаховѣ воевать. и воеваша по Бугоу. и посла по нихъ Данилъ. Гаврила Доушиловича и Семена Сѣлоуевича. Василка Гавриловича. и биша и до Соухое Дорогве. и колодничи изымаша. и возвратишася в Володимерь. с великою славою. тогда же Климъ оу | бѣнѣ бѣсѣ Хрѣстиничѣ единѣ ѿ всихъ его воинѣ . егоже крѣпѣ и донѣнѣ стоить . на Соухои Дорогви. Лахѣ же многи избѣша .и гнаша по нихъ до рѣкѣ Вепрѣ.»* [10, стлб. 732–733]. Опираючись на вищезгадане повідомлення, а також відкриті біля хреста поховання, одне із яких (давніше) вирізнялося великими розмірами скелету та характерними пошкодженнями на черепі, можливо, від списа або чекану, дослідник першим висловив припущення, що виявлене ним поховання належить дружиннику князя Данила Романовича (*1201–†1264) – Климю Хрестиничу (*?–†1218) [23, с. 55–56]. Очевидно, цієї думки дотримувався й О. Цинкаловський, який ототожнював літописну «Суху Дорогву» зі Старою Дорогою, що вела з Зимного до Володимира [21, с. 99; 20, с. 287–289; 6, с. 147].

З останнім погодитися складно, оскільки згадані в джерелах «ляхи» спустошили території «по Бугу», а русичі переслідували їх до Сухої Дорогви й далі аж до р. Вепр. Кам'яний хрест у Зимному стоїть на ріці Луга, а Суха Дорогва, на думку більшості дослідників – гідронім, можливо, права притока р. Вепр чи ліва Західного Бугу [6, с. 147; 8, с. 176–177; 2, с. 300].

Згідно з документами Василівської церкви, що у Володимирі, на цьому місці

знаходилася церква Св. Миколая [4, с. 35; 14, с. 177] разом з парафіяльним кладовищем, на місці якого неодноразово виорювали людські кістки, натільні хрести та образи [22, с. 229; 21, с. 99]. Проведена у 2001 р. археологічна розвідка підтвердила існування тут кладовища XV–XVI ст. [16, с. 80], попередньо до цього часу слід віднести й сам хрест [6, с. 148; 8, с. 177]. Попри це, залишається відкритим питання чи встановлений хрест первісно виконував функцію надмогильного, чи є пам'ятним (т. зв. заміщувальним, тобто таким, що встановлений на місці зруйнованого храму).

Без сумніву, до категорії заміщувальних варто віднести пам'ятні знаки, які ще в 30-х рр. ХХ ст. стояли на місці знищених середньовічних церков м. Володимира: «цементовий» хрест на місці Старої Катедри в ур. Федорівщина, дубовий хрест на середмісті, на місці церкви Введення Пречистої Богородиці, стовп-обеліск на північному передмісті, де колись стояла церква Параскевії П'ятниці, а також залізний хрест на дубовій підставі на місці Михайлівського монастиря [22, с. 208–209].

Щонайменше чотири рази, з 1886 р. і дотепер, замінювали хрест на місці церкви Св. Михайла [1, с. 1009–1011; 22, с. 209; 19], у якій згідно з літописом, був похований князь Войшелк (*?–† 1268) [10, Стлб. 868], що ймовірно, якнайкраще ілюструє стійку народну пам'ять та пошанування зниклих святинь. Важливо зауважити, що поблизу кожного зі згадуваних храмів діяли прицерковні кладовища, існування яких зафіксовано археологічними дослідженнями [3, с. 46; 12, 261–262; 17, с. 93–94; 1, с. 1009–1011].

Ще одна пам'ятка кам'яної пластики, двораменний хрест знаходиться в ур. Пастівник в межах княжої Пересопниці. Згідно з усною народною традицією саме тут знаходився літописний монастир Різдва Пресвятої Богородиці, у стінах якого було створено Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.). В ході археологічних розвідок, які розпочалися тут ще з кінця ХІХ ст., та археологічних досліджень у наступні десятиліття [15, с. 410–411; 9, с. 166] встановлено існування тут середньовічного християнського некрополя, представленого інгумаційними похованнями (на ньому відомі й поховання під плитами). Віднайдений поховальний інвентар дозволяє датувати могили ХІІ–ХІІІ ст. [9, с. 166]. Інгумаційні поховання, а також сліди будівлі, ймовірно церкви, виявлено на відстані 200 м на північ від згаданого хреста [11, с. 83–84]. Достатніх підстав аби ототожнювати це місце із монастирем Різдва Пресвятої Богородиці наразі не має. Водночас існує думка, що обитель могла знаходитися на дитинці [15, с. 410–411]. Але не має жодних сумнівів, що кам'яний хрест є пам'ятним, оскільки він позначає один із сакральних просторів княжої Пересопниці.

Найімовірніше, до цієї ж категорії хрестів варто віднести кам'яний двораменний хрест з Шумська, що зараз стоїть південніше давнього окольного міста. Місцева традиція пов'язує його з літописною церквою Симеона (Стовпника?) [13, с. 366], яка ймовірно стояла на території окольного города, де неодноразово виорювали підплитові поховання [25, с. 141].

Загалом, середньовічні церкви разом з кладовищами, що формувалися біля них були результатом поєднання ієрофанії (від грецької *ієρός* – святий, та *φείνω* – являтися, проявлятися) та ієротопії (від грецької *ієρός* – священний та *τόπος* – місце) й відтак, становили єдиний сакральний простір [5, с. 61]. Останній ж, навіть після закінчення функціонування сакральної споруди, відповідно до руського канонічного права, необхідно було огородити та зберігати недоторканим [7, стлб. 5–6]. Очевидно, найкращим способом було встановлення на тому місці пам'ятного хреста.

З огляду на вище викладене, видається доцільним розглядати категорію пам'ятних хрестів як важливе джерело до локалізації руської сакральної спадщини, в тому числі й некрополів.

Список використаних джерел

1. «Археологическія разысканія проф. Прахова во Владимирѣ-Волынскомъ и его окрестностяхъ», *Волинскія епархіальныя вѣдомости*, 1886, ч. 31 (Часть неоф.), 1006–1012.
2. Войтович Л., *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть* (Львів, 2015).
3. Дверницкий Е., «Археологические исследования в г. Владимире-Волынском и его окрестностяхъ», *Киевская старина* 1 (1887): 36–50.
4. Дверницкій Е., *Памятники древнаго православія въ г. Владимирѣ-Волынскомъ* (Кієвъ, 1889).
5. Лидов М., «Иеротопия: Создание сакральных пространств как вид творчества и предмет исследования», *Государство, религия, церковь в России и за рубежом. Спеціальний випуск*, № 2 (2009): 60–72.
6. Моздир М., «Хрест у селі Зимне біля Володимира (до питання атрибуції)», *Галич і галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнародної наукової конференції* (Івано-Франківськ, Галич, 1998): 146–149.
7. *Памятники древне-русскаго каноническаго права* (Санкт-Перербургъ, 1880), т. 6, ч. 1.
8. Присяжний К., «Кам'яний хрест із Зимного (спроба реконструкції)», *Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»)*. Матеріали наукової конференції (8–9 жовтня 1998 р., Гримайлів) (Львів, 1998), 176–184.
9. Прищепа Б., Войтюк О., Чекурков В., «Розкопки в Пересопниці», *Археологічні дослідження в Україні 2015* (Київ, 2016), 164–166.
10. ПСРЛ (Санкт-Перербург, 1908), т. 2. Ипатьевская летопись.
11. Прищепа Б., *Погоринські міста в X–XIII ст.* (Рівне, 2016).
12. Раппопорт П., «Старая кафедра в окрестностях Владимира-Волынского», *Советская археология* 4 (1977): 253–266.
13. Рожко В., «Кам'яні хрести Волині», *Погорина* 12/13 (2010): 366–367.
14. Теодорович Н., *Городъ Владимиръ Волынской губерніи* (Почаевъ, 1893).
15. Терський С., «Археологічні дослідження сакральних комплексів у Пересопниці», *Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники, Інститут археології Жешівського університету* 7 (2014): 409–422.
16. Терський С., «Дослідження у Володимирі та у с. Зимно», *Археологічні відкриття в Україні 2000–2001* (Київ, 2002), 78–80.
17. Терський С., *Княже місто Володимир* (Львів, 2010).
18. Терський С., «Призабуте княже місто», *Літопис Червоної Калини* 7–9 (1993): 28–32.
19. У володимирі поставили пам'ятник князю, доступ отримано 1 вересня 2018, <https://www.volynpost.com/news/6119-u-volodymyri-postavyly-pamiatnyk-kniazu-foto>.
20. Цинкаловський О., «Волинські надмогильні хрести», *Життя і знання* 10 (1936): 287–289.
21. Цинкаловський О., «Данилова пам'ятка на Волині», *Життя і знання* 4 (1933): 99.
22. Цинкаловський О., «Матеріали до археології Володимирського повіту», *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* 154 (1937): 183–240.
23. Шляпкин И., *Древние русские кресты* (Санкт-Петербург, 1906), т. 1.
24. Щербаківський Д., «Буковинські і Галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці», *Українське мистецтво* (Київ, Прага, 1926), XXXIV с, 62 іл.
25. Ягодинська М., «Попередні дослідження літописного Шумська», *Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині* (Кременець, Тернопіль, 2006), 137–141.

ЧЕРНЕЦТВО НА ТЕРЕНАХ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ЄГИПТУ ЯК ОСОБЛИВА ГРУПА НАСЕЛЕННЯ: ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ТА ВЗАЄМОДІЯ З СУСПІЛЬСТВОМ

Ганна Жиленко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Контакти: jilenko98@ukr.net

Розглянуто проблеми виникнення, чисельності та впливу ченців в єгипетському суспільстві візантійських часів. На основі представлених джерел авторка доходить до висновку, що етнічне розмаїття ченців свідчить про популярність чернецтва у Візантійській імперії загалом, та відмічає їхній вплив у політичному, економічному та насамперед релігійному житті країни.

Ключові слова: єгипетське чернецтво, візантійський Єгипет, монастирі.

In this article we will examine a number of questions regarding appearance, quantity and influence of monks in the society of Byzantine Egypt. Author consumed that the monk's ethnic variety is indicative of popularity of monasticism in Byzantine Empire; also we noted the influence of monks in spiritual, economic and political life.

Key words: Egyptian monasticism, Byzantine Egypt, monasteries.

Історія чернецтва є одною з актуальних проблем у сучасній дослідницькій літературі. Єгипет – місце, де воно виникає як феномен та активно розвивається протягом століть, у результаті стаючи досить впливовою силою, здатною брати участь у різних конфліктах – соціальних та релігійних, які, наприклад, часто згадує Феофан [2]. Чернецтво постає перед нами у різних проявах: пустельництво, гуртожиток, а пізніше і скитське життє. Питання, яке ставлять джерела, – наскільки чисельними були монахи в Єгипті? – і досі жваво обговорюється в історіографії. Крім чисельності, в агіографічних творах відмічається розмаїття етнічного складу цієї верстви, яке теж не залишилося без уваги дослідників. Яскравими прикладами тут є роботи Рудакова О. П., Левченко М. В., Фіхмана І. Ф., Войтенко А. А., Ванькової А. Б. Зрештою, вплив чернечої діяльності на населення ми можемо спостерігати на підставі аналізу конкретних випадків: це причини і наслідки звернення до чернецтва, ставлення сім'ї та суспільства до ченців, віднайдення ідеалу справжньої відданості Богу через якомога більші муки.

Передумовою до появи цього численного явища стає легалізація християнства у 313 р. Як пише Лур'є В. М., до цього постійні гоніння на перших віруючих вже містили в собі їхнє мучеництво, й у чернецтві – по суті, добровільному стражданні – необхідності не було [7]. Протягом IV ст. спостерігається стрімке зростання кількості монастирів і ченців; в Єгипті їх чисельність стає більшою порівняно з іншими частинами імперії. Так, Фіхман І.Ф. відмічає це явище в Оксириху [10, с. 24]. Ванькова А. Б. приходить до висновку, що вказана в агіографічних та літературних джерелах чисельність монахів (2–12% у різних областях від загальної кількості населення в Єгипті) перебільшена і насправді вона сягала 1,4–2 % [4, с. 173–174]. Наприклад, у тому ж Оксириху пам'ятки вказують на присутність двадцяти тисяч ченців та десяти тисяч черниць; дослідниця ж шляхом підрахунків та припущень отримує загальне число – 7,5 тисяч осіб. Ванькова А. Б. пояснює таке перебільшення у джерелах емоційною реакцією, викликаною тим, що в інших частинах Візантійської імперії представників цієї верстви було значно менше.

Думка про численність ченців в Єгипті сприяла як позитивному, так і негативному ставленню до них у суспільстві. З одного боку, «на них смотрели как на бездельников, сманивающих молодых, здоровых юношей и девушек в монастыри. ... Особое

негодование властей вызывал уход в монастыри ... людей свободных, благородных и могущих жить в роскоши» [4, с. 164–165]. З іншого боку, вони дуже шанувалися християнським населенням: відомий ряд випадків, коли монахи виступали миротворцями в конфліктах. Нарешті, чернечі об'єднання, що спочатку з'являлися незалежно від церковної адміністрації, уже від з 451 р. суворо контролювалися єпископами.

Зрештою монастирі стають осередками ремісництва на одному рівні з великими земельними маєтками. Це відбувається за рахунок майна язичницьких храмів та за рахунок пожертв, зокрема, передачі віруючими людьми у спадок монастирям усієї своєї власності [6, с. 12]. Часто монастирі надавали ці землі в оренду; крім того, у посесію ремісникам здавалися приміщення [9, с.48–55]. Найпоширенішими заняттями для ченців було плетіння циновок, корзин, мотузок, канатів, а серед ремісників-орендарів переважали маслороби. При монастирях діяли різноманітні благодійні заклади, йшла торгівля виготовленими тут виробами.

Характеризуючи етнічний склад чернецтва, Палладій у творі «Лавсаїк» використовує для своїх героїв шість назв: александрієць, єгиптянин (копт), лівієць, сирієць, понтієць та палестинець [5, с. 23]. Войтенко А. А. вважає, що під александрійцями Палладій розуміє александрійську елінізовану еліту, що подвизалася у Нітрійській пустелі, Келіях та Скіті. Під коптами може розумітися як коптська еліта, так і жителі єгипетських хор. Переважна більшість саме коптських представників у Палладія не викликає сумнівів, але це може стосуватися Верхнього Єгипту; в той час як для Нижнього Єгипту, де переважав грецький елемент, це питання є спірним [5, с. 26]. Згадки Палладія щодо представників інших етносів не дуже чисельні. Він розповідає про лівійців [1, XXIV, XXIX], які подвизалися на прикордонних з Єгиптом територіях – в Лівійській пустелі, Келіях, та ефіопа [1, XIX], що втік від рабства з територій на межі Єгипту та Нубії у Скіт, де прийняв постриг. Рудаков О. П. відмічає, що деякі відомі ченці не знали грецької мови та спілкувалися з монахами-римлянами через перекладача [8, с. 67], тому він зауважує слабку романізацію та елінізацію. Цікавою є згадка про взаємодію з євреями: траплялися випадки навернення в іудейську віру християн та навіть ченців. Також дослідник зауважує взаємні міграції монахів між Єгиптом та Палестиною, причому відзначаючи серед подвижників єгиптян, римлян, понтіїців, арабів, кашпадокійців та ін. [8, с.84].

Отже, ченці дуже шанувалися християнським населенням і були досить впливовою силою в суспільстві у духовному, економічному, політичному плані. Через свою етнічну розмаїтість вони демонструють нам міграційні процеси, що відбувалися у тогочасному Єгипті через прагнення окремих людей приєднатися до ченців, що знову ж таки свідчить про духовний вплив та розповсюдженість ідеї добровільного мучеництва.

Список використаних джерел

1. Палладий, епископ Еленопольский. *Лавсаик, или повествование о жизни святых и блаженных отцов* (Москва, 2003).
2. Феофан Исповедник, *Летопись*, пер. с древнегр. (Москва, 1884).
3. Ванькова А., «Монахи как возмутители спокойствия: социально-религиозная практика IV–V вв.» *Научный результат. Социология и управление* 3 (2016).
4. Ванькова А., «К вопросу о численности монахов в Египте во второй половине IV в.», *ВДИ* 4 (1998): 164-174.
5. Войтенко А., «Этнический и социальный состав египетского монашества по данным "Лавсаика"», *Византийский временник* 64 (2005): 23–33.

6. Левченко М., «Церковные имущества в V–VII вв. в Восточной Римской империи», *Византийский временник* 2 (1949): 11–59.
7. Лурье В., *Призвание Авраама. Идея монашества и ее воплощение в Египте* (Санкт-Петербург, 2000), т. 1.
8. Рудаков А., *Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии* (Санкт-Петербург, 1997).
9. Фихман И., *Египет на рубеже двух эпох. Ремесленники и ремесленный труд в IV – середине VII вв.* (Москва, 1965).
10. Фихман И., *Оксиринх – город папирусов* (Москва, 1976).

«ЕНОТИКОН» – ПОСЛАННЯ ДЛЯ ОБ'ЄДНАННЯ ЧИ НОВЕ РОЗДІЛЕННЯ?

Галина Хланга
Львівський національний університет імені Івана Франка
Контакти: halyna06@ukr.net

У статті висвітлюються передумови, причини та наслідки ухвалення імператорського послання 482 р. щодо богословських питань.

Ключові слова: Константинополь, монофізити, імператор Зенон, патріарх Акакій, Енотіконт.

The article covers problems concerning the preconditions, causes and consequences of the adoption of the imperial edict, accepted in 482 year.

Key words: Constantinople, monophysites, emperor, Zeno, patriarch, Acacius, Enotikon, edict.

IV Вселенський собор у Халкідоні, що відбувся у 451 р. за підтримки візантійського імператора Маркіяна та римського понтифіка Лева I, намагався вирішити існуючі богословські суперечності щодо природи Христа [3, с. 198], засудження монофізитських вчень і діянь «розбійницького» Собору 449 р., прийняття христологічного оросу тощо. Після проведення Собору, який мав неоднозначну реакцію з боку як отців Церкви, так і кліру, в Імперії почалися заворушення. Такий резонанс застав імператора Маркіяна (450–457 рр.) зненацька, адже він був повністю упевнений у тому, що суперечки припиняться [2, с. 385]. Мабуть, найголовнішим наслідком Собору у Халкідоні став розподіл церков на ті, що прийняли канони (халкідонські церкви), та ті, які відмовилися від їхнього схвалення (дохалкідонські церкви). Більше того, такий поділ мав важливе значення для подій, що матимуть місце через три десятиліття, коли Імперія почує про «ἐνωτικόν».

Дослідження такого церковного послання є актуальним, адже розгляд указу дає підстави виділити основні мотиви, що спонукали патріарха та імператора вдатися до об'єднання двох ворогуючих груп. Також ця тематика не є добре опрацьована в країнах Східної Європи. Про «Енотіконт» у своїх працях згадували російські автори І. Кривушин «Ранневизантийская церковная историография», В. Болотов «История Церкви в период Вселенских Соборов», А. Лебедев, а також дослідники із Заходу Вільгельм де Фріс «Рим і Патріярхати Сходу», Іоанн Майєндорф «Рим – Константинополь – Москва» та інші. Серед джерел важливою є «Церковна історія» Євагрія Схоластика та його спроба дати оцінку тим подіям, що передували посланню.

У цій статті увага буде прикута до самого послання «Енотіконт», передумов та причин запровадження.

Після смерті патріарха Геннадія у 471 р., патріаршу кафедру очолив досить амбітний

чоловік – Акакій (472–489). Зазначимо, що його перебування на патріаршому престолі збіглося з правлінням двох імператорів – Зенона (474–475, 476–491) та Василіска (475–476). Діяльність Акакія є суперечливою, тому давати якусь однозначну оцінку буде неправильно. Він певним чином симпатизував монофізітам і намагався догодити світській владі. Як вже зазначалося, в Імперії панував неспокій після Халкідонського собору. Дії наступних імператорів щодо вирішення питання були непомітними. Активізується діяльність у релігійній площині за імператора Василіска, який узурпував владу 475 р. На нього покладалися монофізити, які прагнули взяти гору у боротьбі з діафізітами. Так, була видана «Енцикліка» [1, с.179–187], адресована, за одними свідченнями, Тимофію Елуру, – «богобоязливому і боголюбивому архієпископу великого міста александрійців», за іншими – «до митрополитів і вірян по цілому світу» [1, с. 179–180]. У ній Василіск відкидає томос Лева I та христологічний догмат Собору. Реакція кліриків не забарилася: патріарх і його оточення оголосили траур, на знак чого одягли чорне. Усвідомлюючи, що Зенон почне боротися за імператорську владу, Василіск скасував попередню і видав антиенцикліку, де засудив ересь Несторія та Євтихія і повернув єпархії Акакію [2, с. 388].

Відновивши владу, імператор Зенон 475 р. опинився у скрутному положенні, адже в Імперії продовжувалася конфесійна ворожнеча. Маючи намір вирішити цю проблему, Зенон заручається підтримкою патріарха Акакія. Вони вирішили залучити на свою сторону монофізитів, але не відштовхнувши при цьому і православних діафізитів. У результаті було видано імператорський указ – «Енотікон» [1, с. 198–201]. У перекладі з грецької мови ἐνωτικόν – «те, що об'єднує». Мета послання – об'єднати ворогуючі сторони – партії міафізитів та діафізитів. Авторство указу приписують імператору Зенону та патріарху Акакію, які брали активну участь у церковно-політичному житті Імперії. В «Енотіконі» Собор 451 р. в Халкідоні не заперечувався, швидше замовчувався [1, с. 199]. На думку В. Болотова, це можна пояснити як уніональну спробу оминутися факт існування Халкідонського собору та його οἰκροῦ. «Нормальними» викладами християнської віри, згідно послання вважалися: Нікейський та Константинопольський символи, постанови Ефеського собору та 12-ть розділів св. Кирила. Анафемі піддавалися Несторій та Євтихій разом з однодумцями [1, с. 199].

Беззаперечно, це послання викликало в суспільстві широкий резонанс. Імператор Зенон, видаючи указ, сподівався, що пропонує компроміс для обох сторін. Проте, результат вийшов іншим: замість об'єднання виник новий поділ на партії – прихильників «Енотікону» (патріарх Акакій, Анастасій Єрусалимський, Петро Монг та Петро Гнафевс) та противників (православні й монофізити, які вбачали в цьому указі протиріччя та відступ від істинної віри) [1, с.201].

Таким чином, «Енотікон», який мав на меті об'єднати дві конфліктуючі сторони, – діафізитів та монофізитів, – не досяг поставлених цілей. Безсумнівно, стратегічна мета послання – об'єднання східних Церков на основі теологічного компромісу. Спроба втілити задум могла мати б велике значення у всьому християнському світі. Однак, дії вищих політичних урядовців та церковних ієрархів не були злагодженими. Більше того, наслідком впровадження указу стала т. зв. «акакіанська схизма», яка потягнула за собою 35-річний конфлікт між Константинополем та Римом.

Список використаних джерел

1. Евагрий Схоластик, «Энотикон», *Церковная история. Книги I-VI*, пер. с греч.; изд. 2-е, испр. (Санкт-Петербург, 2010).
2. Болотов В., *История Церкви в период Вселенских Соборов: История богословской мысли*

(Москва, 2007)

3. Евагрий Схоластик, *Церковная история*, пер. с греч. (Москва, 1997).

ОСОБЛИВОСТІ ЄРЕТИЧНИХ РУХІВ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ НА РУБЕЖІ ХІ-ХІІ СТОЛІТЬ.

Єлизавета Родічева

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Контакти: rody.liz08@gmail.com

Кожне явище проходить чотири основні стадії: зародження, переломний момент, розквіт та занепад. Єретичні рухи - не виключення. Наша стаття розглядає події, які призвели до переломного моменту у розвитку західноєвропейських ересей та безпосередньо очільників цих подій.

Ключові слова: ересі, Танхельм Антверпенський, П'єр де Брюї, Анрі Лозанський

This article deals with the problems of heretical movements in XI century. Each phenomenon takes place in four main stages: origin, turning point, flowering and decline. Heretical movements are not an exception. Our article examines events that have led to a turning point in the development of heresies in Western Europe and directly the leaders of these events.

Key words: heresies, Tanchelm of Antwerp, Pierre de Bruys, Henri de Lausanne

Католицька церква, яка ще не мала достатньо сил, щоб знищити іновірців одразу, могла лише впроваджувати превентивні заходи у вигляді антиєретичних проповідей та каральних вогнищ. Це мало деякий ефект, але лави єретиків все одно поповнювались. Боротьба між ними та духовенством до початку ХІІ ст. не припинялась, але з початком нового століття змінилися методи наступу з боку церкви та, відповідно, методи оборони єретиків. Цей момент переважно залишається поза увагою дослідників, які обмежуються лише певними загальними заувагами. Наприклад, у праці «Середньовічні ересі» Малкольм Ламберт приділяє цьому питанню лише кілька абзаців у першому розділі [3, р. 6] та по декілька слів у наступних. Існують також роботи, які розглядають конкретних лідерів інакодумства в окремий проміжок часу, але не даючи при цьому цілісної картини розвитку єретичного руху.

Для загального розуміння ситуації, що, в свою чергу, і нашттовхнуло нас на дані роздуми, використано працю Філіпа Шаффа. Його «История христианской церкви» [9] оглядає минуле християнської релігії протягом її існування, і, зокрема, у шостому томі йдеться про другу половину ХІ - кінець ХІІІ ст. Там згадано постаті, які нас цікавлять, і подається широкий список джерел, які ми змогли долучити до даного дослідження. Виявлено, що яскравими лідерами єретичного руху цього періоду були Танхельм Антверпенський, П'єр де Брюї, Анрі Лозанський, і вже ближче до середини ХІІ ст. - Евдон де Стелла та Арнольд Брешианський. Так, Танхельм - бродячий проповідник, який почав свій шлях з Зеландії в 1108 р., проповідував у єпархії Кельна та на захід від неї - до Антверпена та Утрехта. Зібравши військо чисельністю 3000 чоловік, він захопив владу в Антверпені та керував містом в ім'я Бога [2, col. 1056]. Танхельм мав велику кількість прихильників, внаслідок чого поступово формується культ його особи [6, ch. 16]. Його ув'язнили у Кельні в 1113 р., але вже наступного року відпустили. Нарешті, у 1115 р. він «з надмірною старанністю» був убитий католицьким священником, перетинаючи річку Шельду в Антверпені [5, р. 257-258]. П'єр де Брюї проповідував на

півдні Франції. Про нього відомо небагато: вважається, що він почав свою релігійну діяльність у Лангедоці приблизно між 1117 та 1120 рр. [4]. Прихильниками його вчення, про яке ми дізнаємося в основному з критики петробурзіанців, були жителі Нарбони, Тулузи та Гасконі. За однією з версій, П'єр загинув під час спалення хрестів на площі Сан-Жиллю, коли розлючений натовп кинув його у розведене ним вогнище. Вчення П'єра підхопив його послідовник – Анрі Лозанський, про життя якого ми дізнаємось з життя святого Бернарда [7, col.312]. Жінки, натхненні його словами, відмовлялися від своїх коштовностей і розкішного одягу, а молоді люди одружувались на повіях з надією повернути їх до благочестивого способу життя [9, с. 296]. Напевно, у 1145 р. Анрі заарештували та передали єпископу Тулузи. Імовірно, після цього його довічно ув'язнили, адже згадки про нього зникають. У Бретані активно проповідував Евдон де Стелла. Деякий час його навіть прираховували до великої секти апостоликів, якими у цей час називали групу єретиків, що існувала на території Бельгії та північної Франції. Учень Абеяра – Арнольд Брешианський активно проповідував в Італії та навіть на короткий термін захопив владу у Римі, утворивши Римську Комуну. За свої погляди він тричі був засуджений на церковних соборах, а 1155 р. страчений через повішання. Потім його тіло спалили, а попіл викинули до Тибру, щоб останки Арнольда не змогли вшановувати численні прихильники [1].

Розглянувши життєвий шлях та вчення цих осіб, ми виявили певні закономірності антицерковних виступів зламу XI та XII ст. По-перше, цей період став часом «регіональних єретичних лідерів», коли за проповіді проти католицької курії беруться дійсно вчені люди, які мають своїх учнів та послідовників. Вони здатні гідно протистояти закидам бенедиктинців та інших чернечих орденів, висуваючи власні думки про світоустрій. Як ми бачимо, такий спосіб «оборони» для єретиків був значно ефективнішим, ніж поодинокі виступи некерованих груп протягом XI ст. Це доводить той факт, що чим ближче до XIII ст., коли остаточно оформились великі єретичні течії, такі як, наприклад, катарі та вальденси, кількість єресіархів поступово зростає. Це стає самоціллю єретиків – виховати свідомих наступників для підтримки та захисту свого розуміння віри. По-друге, можливо, внаслідок григоріанської реформи, або, може, через опір населення, у розглянутий нами період помітна тенденція до заміни смертної кари ув'язненням. І, що особливо цікаво, катами подекуди виступає не Церква, а населення того чи іншого міста, як це було з П'єром, або ж особисті вороги того чи іншого єресіарха, як це було з Танхельмом. Проти смертної кари виступає також святий Бернард, коли засуджує жорстокі стихійні катування і вбивства єретиків в Кельні у 1144 р., оскільки віра повинна приходити шляхом переконання, а не через примус; але, водночас, він говорить і про те, що єретиків може чекати багаття [8, с. 56]. Таким чином, методи нападу католицької церкви стають об'єктивно слабшими. Саме такі умови «оборони-нападу» і призвели до швидкого розвитку єретичних рухів та їх ефективної консолідації.

Список використаних джерел

1. *Arnold of Brescia*, ed. by E. Vacandard (New York, 1907).
2. *Introductio ad theologiam*, apud J.-P. Migne editorem (Paris, 1885).
3. Malcolm L., *Medieval Heresy: Popular Movements from Bogomil to Hus* (London, 1977).
4. *Petrobrusians*, ed. by N. Weber] (New York, 1911).
5. Vaneigem R., *La résistance au christianisme* (Paris, 1993).
6. «Vita Norberti», apud R. Wilmans editorem, *Monumenta Germaniae Historica*, (Hanover, 1853), vol. 13, 663–706.

7. «Vita S. Bernardi», apud J.-P. Migneeditorem, *Corpus Latin Patrology* (Paris, 1884), 993-1199.

8. Лортц Й., *История церкви* (Москва, 1999).

9. Стафф Ф., *История христианской церкви* (Санкт-Петербург, 2008), т. 5.

«ЄРЕСІ ЛАТИНСЬКІ» МИТРОПОЛИТА ІСИДОРА: ПОГЛЯД МОСКВИ НА СПРОБУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФЛОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

Дмитро Удалов

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: udalowi27@gmail.com

У публікації проаналізовані писемні свідчення про спробу митрополита Київського Ісидора проголосити Флорентійську унію в Москві 1441 р. З'ясовуються окремі обставини візиту, які з боку московської влади могли викликати критичне бачення дій Ісидора. Зосереджено увагу на стереотипах, які спричинили відторгнення Ісидора та його унії як єретичного елементу, а також вплинули на церковне відокремлення Москви від Константинополя.

Ключові слова: митрополит Ісидор, Москва, Флорентійський собор, унія.

The publication analyses the written records about the attempt of Isidore of Kiev to establish the union of Florence in Moscow in 1441. It defines the circumstances of his visit which could truly lead to the Moscow government viewing his actions in a bad light. The emphasis is made on a peculiar ideology and prejudices of muscovites which immediately caused the rejection of Isidore and his union, deemed as heresy, as well as affected the secession of the Moscow church from Constantinople.

Key words: Isidore, Moscow, Council of Florence, union.

За висловом британського візантиніста Джозефа Джилла, митрополит Ісидор Київський «завжди мав те, що за наших часів називають поганою репутацією» [1, р. 76]. Негативне реноме найпомітніше у сприйнятті митрополита на теренах Великого князівства Московського, а саме, на прикладі його фіаско 1441 р. у справі запровадженні Флорентійської унії. Московські джерела про події рясніють епітетами, такими як «вовк-хижак», «єретик-спокусник», й іншими характерними прізвиськами [10, с. 161-163]. Разом з тим, ці тексти виразно негативного спрямування містять ключ до розуміння подій 1441 р., а саме несприйняття унії Москвою. Актуальність проблематики полягає у важливості аналізу аргументів, застосованих опонентами Ісидора, для пояснення причин категоричного відкидання «новшеств».

Окремі дослідники зосереджувалися лише на факті відкидання Москвою рішень Ферраро-Флорентійського собору, а єдине пояснення бачили у великодержавній амбіції князівства [6, с. 191]. Тож, виникає потреба здійснити переоцінку вигнання Москвою Ісидора, ґрунтовніше дослідити мотиваційні контексти дій урядників та ієрархів.

Історіографія проблеми включає в себе праці істориків церкви Є. Голубінського, Дж. Джилла, Г. Лужницького, а також візантиністів, які досліджували зв'язки Візантії з Московією – Д. Оболенського і П. Пірлінга та інших дослідників. Джерельна база охоплює нарративні пам'ятки – Ніконовський і Софійський літописи, окремі акти та літературні твори про Флорентійську унію, серед яких – «Повість про Флорентійський собор» ченця Симеона Суздальського.

У московських свідченнях особу митрополита характеризує широке коло

звинувачень, включно з використанням католицького хреста і трьох палиць (інсигній, отриманих від Папи Римського), а також іменування себе папським легатом [10, с. 161]. Такі вчинки були нечуваними для московитів. Подається це як абсолютна несподіванка – Ісидор нібито перед від'їздом на собор обіцяв князю дотримуватися чистоти православної віри, тому його «зрада» спантеличила підданих князя, а останнього спонукала до рішучих дій [5, с. 41]. Історики церкви одногласно стверджують, що таке трактування є пізнішою гіперболізацією, оскільки від рішення Флорентійського собору 1439 р. до прибуття Ісидора у Москву пройшло майже два роки, отже на півночі мали би певною мірою знати про наслідки собору [3, с. 430, 455]. П. Соколов, аналізуючи літописи, відкидає усі неправдоподібні чи не належним чином зрозумілі дії Ісидора, звузивши його провину до двох речей: поминання Папи під час богослужіння і оголошення декрету унії [9, с. 30].

Постає питання, чому ці два фактори викликали таке роздратування і згодом спонукали Москву обрати власного митрополита без згоди Константинополя. Відповідь може критися глибоко в сутності церковно-політичного та соціального життя Московського князівства. Як зазначав П. Пірлінг, головною причиною відрази виступала прихильність Московії до догматизму і століттями вироблена традиція асоціювати латинян з ворогами та еретиками [8, с. 98–99]. Є. Голубінський розкриває подібну думку, що, перейнявши православ'я від Візантії, у Москві сформувався вкрай консервативний його варіант, який навіть пізніші традиції візантійців вважав еретичними, підтримуючи незмінність однаково богословських і обрядових догматів [3, с. 460–462]. Д. Оболенський наводить влучне вираження погляду на унію Візантії з вуст одного з російських єпископів: «Цар неправильний і патріарх неправильний» [7, с. 285]. Отож, зрозуміло, чому літургія з іменем папи та унійні зміни в догматах спонукали до звинувачень Ісидора у «перетворенні християнства на Латинство» [5, с. 43]. Так само, це прямо пов'язано з негативним стереотипом католиків в очах Московії, який особливо яскраво розкривається у наративі навколо унії. В Ніконовському літописі опис подій супроводжує викриття догматичних помилок «латинів» та історія «відокремлення» від православної церкви [5, с. 43–54], які подекуди становлять цілі літературні твори («Сказание вкратце о Латынах, что отступили от православного патриарха...» [5, с. 54]). Не менш помітний він зокрема, в «Повісті» Симеона Суздальського про Флорентійський собор, де, за лінгвістичним аналізом Володимира Кірілліна, використовуються спеціальні терміни та прийоми, щоб відрізнити «чужих» католиків від «своїх» православних («біскупи» замість «єпископи», «божниці» замість «церкви» тощо) [4, с. 89–90].

Догматичні принципи Москви спонукали її вмовляти Константинополь висвятити нового, «за вірою православного» [2, с. 75], предстоятеля. Проте через тяжіння імператора і патріарха до церковного союзу з Римом, Москва остаточно утвердилася в «єретичних» відхиленнях василевса та ієрарха і почала вирішувати безпрецедентну, на її погляд, проблему подібно безпрецедентним способом: без згоди патріарха обрати на соборі 1448 р. митрополита Йону.

Отже, категорична відмова московського князя сприйняти унію істотною мірою була породжена церковно-політичним догматизмом, який був характерний для ментальності московитів. Не піддаються сумніву прагматичні міркування, які могли мати князь Василій II та його оточення, коли дистанціювалися від Константинополя самочинним обранням митрополита. Але безпосередня реакція на унію у 1441 р. складає враження відповіді на зачеплені «новшествами» устої церковно-політичного життя, незважаючи на те, якими би незначними не видавалися фактичні зміни.

Список використаних джерел

1. Gill J., *Personalities of the Council of Florence and other essay* (Oxford, 1964).
2. *Акты исторические, собранные и изданные археографической комиссией* (Санкт-Петербург, 1841), т. 1.
3. Голубинский Е., *История русской церкви* (Москва, 1997), т. 2.
4. Кириллин В., «“Чужое” в древнерусских сказаниях о Ферраро-флорентийском соборе», *Древняя Русь. Вопросы медиевистики* 1 (2000): 86–94.
5. «Летописный список, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью (продолжение)», *Полное собрание русских летописей* (Москва, 1851), т. 12.
6. Лужницький Г., *Українська церква між Сходом і Заходом* (Філадельфія, 1954).
7. Оболенский Д., *Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов* (Москва, 1998).
8. Пирлинг О., *Россия и папский престол*, пер. с фр. (Москва, 1912), кн. 1.
9. Соколов П., «Был ли московский митрополит Исидор папским легатом для Москвы?», *Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца* 20, отд. 2 (1907): 23-38.
10. «Софийская вторая Летопись», *Полное собрание русских летописей* (Санкт-Петербург, 1853), т. 6, 119–276.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVI - ПЕРША ПОЛОВИНА XVII ст.)

Христина Нищей

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: christina.nyschey@gmail.com

У статті висвітлено етапи поширення осередків Товариства Ісуса на теренах Речі Посполитої, його утвердження на землях Руського воєводства. Зосереджено увагу на поширенні єзуїтської системи шкільництва, причинах її популярності серед шляхетської молоді.

Ключові слова: Орден єзуїтів, освіта, Руське воєводство.

Why the Jesuits Order`s relation with the youth (that was able to get such a great support of both the ruling and lower classes) displayed fortitude and won the recognition? What new has the Jesuits Order discovered in the educational field and whether have Jesuits really become revolutionaries in intercourse with the youth? History of creation of this Order, its development and basic stages of organizing on the lands of Rus territory (that from 1434 till 1772 was an administrative part of Polish Kingdom and Polish Kingdom in Pzecz Pospolyta) was depicted in this article. Besides spreading of Jesuits educational system and its peculiarity keep readers` attention.

Key words: Jesuits Order, education, Rus territory.

Одним з головних напрямів напрямом реалізації місіонерської політики єзуїтів була освітня діяльність. Якщо до його появи католицька система шкільництва була пов'язана в основному з монастирями та парафіяльними осередками, то з кінця XVI ст. гуманістичний канон семи вільних наук, який був основою шкільництва Ордену, здобув підтримку у багатьох тогочасних країнах та серед політичної еліти. Оновлення освітніх систем було пов'язане із запровадженням рішень Тридентського собору, що мали відповісти на реформаційні виклики Католицькій церкві. Для цього найдієвішим чинником мало стати виховання у нових традиціях шляхетської еліти [1, с. 69].

Засновником Товариства Ісуса (1540 р.) є іспанський чернець Ігнатій Лойола.

Основним завданням діяльності були заходи, спрямовані на зміцнення Католицької Церкви [6, с. 9]. Спочатку освіта не входила до першочергових завдань, які визначали мету спільноти. Але утвердження католицизму у тих країнах, які були у вирі Реформації, потребувало праці з молоддю та її виховання.

Освітня діяльність Ордену відобразила основні тенденції розвитку тогочасного західноєвропейського суспільства – світоглядні зміни, що відбувалися в епоху Просвітництва, вихід на провідне місце міст та міського населення, руйнування традиційних суспільних укладів та зростання суспільної мобільності [1, с. 70]. Доречними є слова дослідника В. Лявчука про те, що дезінтеграція світу стала історичним тлом виникнення єзуїтської школи [8, с. 130]. Поширенню єзуїтського шкільництва сприяла і криза європейської освіти – як зазначав дослідник європейського Відродження Б. Годя, «Європа томилася від критики старої школи, тілесних покарань та некваліфікованих учителів» [3, с. 366].

Другим чинником освітніх ініціатив Ордену була релігійна ситуація – протистояння протестантизму та католицизму як в Західній Європі, так і на землях Речі Посполитої. Починаючи з 40-х років XVI ст. протестантські ідеї стали поширюватись на землях Литви і Польщі [10, с. 49]. Під кінець 1540-х років кальвінізм охоплює численних представників шляхти Малої Польщі, Руського воєводства та деяких литовських родів. Єзуїти намагались засновувати свої осередки у тих місцях, які були під впливом протестантизму.

Вперше ідею запросити єзуїтів до Корони Польської висловив ще за життя Ігнатія Лойоли примас Мацей Дзежговський у 1545 р. на Ловецькому синоді. Але офіційне запрошення єзуїти отримали від вармінського єпископа Станіслава Гозія. У 1563 р. за вказівкою генерала Ордену із Чехії до Корони Польської вирушив єзуїт Балтазар Гостоунський – чех за національністю, який став віце-провінціалом перших єзуїтських домів у Браунсберзі, Пултуську, Вільні і Познані [11, с. 93]. З цього часу починають єзуїти засновувати школи на українсько-білоруських землях [10, с. 28]. Вище католицьке духовенство в Польщі радо вітали єзуїтів, покладаючи на них надії у боротьбі з Реформацією. Але не тільки керівництво Католицької Церкви, а й польський король був радий появі чернечого ордену. У 1579 р. члени Ордену отримали організаційну автономію в Речі Посполитій – була створена окрема Польська провінція, яка у 1608 р. була поділена на Польську і Литовську [4, с.160].

Після появи Ордену на землях Речі Посполитої, чисельність єзуїтів була невеликою. Зростання та поширення єзуїтського шкільництва тривало на зламі XVI - XVII ст. Польська провінція Товариства Ісуса налічувала 14 шкіл та інших осередків діяльності єзуїтів й 337 членів Ордену. Також чисельність поповнювалась за рахунок місцевих жителів. Якщо на початку своєї діяльності на землях Корони Польської керівниками Товариства Ісуса в провінції були іноземці, то вже згодом очільниками ставали поляки [5, с. 273].

Під час правління короля Речі Посполитої Стефана Баторія кількість єзуїтських домів неухильно зростала. Цікаво те, що протягом двадцяти років єзуїти розвинули 11 своїх осередків та зібрали сили для розбудови нових [11, с. 94]. За його правління було створено нові резиденції для Ордену в Польському королівстві – у Ризі, Дерпті, Полоцьку, Орден був звільнений від повинностей на користь держави [2].

Першою єзуїтською колегією у Руському воєводстві була колегія у Ярославі, яку створили у 1572 р. [7]. Тут діяв і навчальний заклад, який на той час був п'ятим на території Польського королівства і князівства Литовського. Фундатором колегії була ярославська дідичка Софія, яка підтримала ідею перемиського римо-католицького єпископа Валентина Гербурта запросити членів Ордену до Ярослава. Її фундація на

користь Ордену була зумовлена насамперед бажанням поширити католицизм, оскільки в цій місцевості більшість населення були православними [11, с. 108-109].

У Кросно, що входило до складу Сяніцької землі Руського воєводства, єзуїтський Орден теж проводив свою діяльність. У другій половині XVII ст. завдяки щедрим фундаціям заможних людей Кросненська колегія стане однією із найбагатших у Речі Посполитій [11, с. 137].

Думка запросити єзуїтів до Перемиської єпархії виникла у місцевого єпископа Валентина Гербурта ще у 1570 р. Але єзуїти прибули до Перемишля у 1610 р. на запрошення перемишльського єпископа Станіслава Сецінського-Роголі [11, с. 147].

Уперше ідею заснувати єзуїтську колегію зі школою у Львові висловив у 1565 р. львівський каштелян Пьотр Бажина [11, с. 115]. У 1590 р. відбулося урочисте відкриття резиденції єзуїтів у Львові [12, с. 25]. Офіційною датою заснування Львівського університету вважається 20 січня 1661 р., коли король Польщі та Русі, великий князь Литви Ян II Казимир підписав привілей про надання школі Львівської єзуїтської колегії (з 1608 р.) статусу «Академії та Університету». Відтепер навчальний заклад мав право надавати вищу освіту, здійснювати докторські промоції та конкурувати з Краківською академією та іншими університетами у державі [9].

Таким чином, поява Ордену на землях Польського Королівства та Речі Посполитої, зокрема Руського воєводства, стала відповіддю на виклик Реформації, засобом подолання протестантських ідей та захисту авторитету Католицької Церкви, а також потребами модернізації системи шкільництва.

Список використаних джерел

1. Басенко Р., «Гене́за і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI–XVII століття)», *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* 17 (2014): 67–78.
2. Бёмер Г., *История ордена иезуитов*, пер. с нем. (Москва, 2012).
3. Год Б., *Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV - поч. XVII століття)* (Полтава, 2004).
4. Зашкільняк Л., Крикун М., *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів* (Львів, 2002).
5. Кметь В., «Єзуїти», *Енциклопедія Львова*, за ред. А. Козицького (Львів, 2008), т. 2, 272–279.
6. Кметь В., Дух О., «“Ratio Studiorum” в історії європейської та української освіти», *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти* (Львів, 2008), 7–31.
7. Кралюк П., *Єзуїтські колегії та їхня роль у розвитку богословської культури українців*, доступ отримано 3 квітня 2018, https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/66891/.
8. Лявшук В., «Происхождение иезуитской системы образования», *Ното historicus. Гадавік антрапалагічної гісторії* (Вільня, 2008), 130.
9. Мельник І., «Львівський університет засновували шість разів доступ отримано 3 квітня 2018, <http://photo-lviv.in.ua/lvivskij-universytet-zasnovuvaly-shist-raziv/>.
10. Сірополко С., *Історія освіти в Україні* (Київ, 2001).
11. Шевченко Т., *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.* (Львів, 2005).
12. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, 2011), т. 1.

ВПЛИВ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ НА ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Юлія Валько

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: *valko.yulia1999@gmail.com*

У статті розглядаються наслідки укладення Берестейської унії 1596 р., що зумовили зміни у суспільстві. Зокрема, йдеться про формування ранньомодерного українського соціуму та нових напрямків розвитку богословсько-історичної літератури – полемічної. Згадано найвідоміших авторів та їхні основні праці. Здійснено аналіз загального впливу унії на подальше життя суспільства у XVII ст.

Ключові слова: Берестейська унія, греко-католицька церква, уніати, православні, полемічна література.

The article deals with the consequences of the adoption of the Brest Union in 1596, which led to changes in society. In particular, it is about formation of the early modern Ukrainian society and new directions of development of theological-historical literature - polemical. The most famous authors and their main works are mentioned. It is analyzed the general influence of the union on the further life of society in the XVII century.

Key words: the Union of Brest, Greek Catholic Church, Uniates, Orthodox, polemical literature

Берестейська унія завжди залишається актуальною темою для дослідників. Її причини та наслідки обговорюють в історіографії до сьогодні, але оцінки досі різняться. Греко-католицька церква здійснила значний вплив на релігійний, політичний та культурний контекст життя модерного українства. Тому актуальним залишається дослідження критеріїв та методики вивчення проблеми.

Мета публікації – проаналізувати вплив унії на розвиток літератури, релігійної культури та суспільного життя.

Тематики Берестейської унії торкались М. Грушевський, С. Плохій, Б. Гудзяк, М. Дмитрієв, Л. Тимошенко, О. Субтельний та ін.

Підписання Берестейської унії однозначно вплинуло на подальший розвиток не лише релігійного, а й політичного життя тогочасного суспільства. Єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький у вересні 1595 р. поїхали до Риму. Ті умови, що їх підписали єпископи у Бересті в червні 1595 р., курія не прийняла [5, с. 111]. Але досягти компромісу вдалося, оскільки в обох сторін були і важливі умови, і другорядні, тому стали можливими поступки. Наприклад, курія наполягала на неухильному дотриманні догматів, в той час як єпископи руські – на збереженні обряду [5, с. 113–114].

У Бересті 8 жовтня 1596 р. відбувся церковний собор та ухвалив перехід до унії. Гедеон Балабан відмовився від такої її моделі і підтримав князя Острозького [3, с. 274]. Як зазначав О. Субтельний – суспільство після розділилося: одна частина – православна шляхта, більшість духовенства, народ, а інша – «ієрархи, підтримувані королем та купкою прибічників». Виходить, що «існувала церковна ієрархія без віруючих і віруючі без своїх ієрархів» [1, с. 64]. Польський уряд передав уніатам частину церков та монастирів від православних. Останніх всіляко обмежували у правах, зокрема, в публічному здійсненні обрядів, в здобутті державних урядів, православне духовенство опинилося поза межами закону [3, с. 274]. У Речі Посполитій офіційною було визнано лише уніатську церкву «русинів», але зрівняння у правах католиків та греко-католиків не відбулося, хоча їм це обіцяли. Польський сейм лише допомагав у протистоянні та

боротьбі з православними. М. Грушевський влучно підкреслив статус нової церкви як «півпротегованої» [7, с. 39]. Як зазначав дослідник, Іпатій Потій відзначався особливою активністю в переслідуванні релігійних опонентів: змушував приймати нове визнання, виганяв із храмів та підбурював польську шляхту, щоб православним не надавали «презенти». Діти православних магнатів та середньої шляхти часто одружувались з католиками і приймали латинське віровизнання. За таких обставин на захист «віри батьків» виступав новий соціальний стан, який відверто претендував на успадкування історичної спадкоємності від княжих часів – козацтво [1].

По-різному в суспільстві сприймали унійну традицію. Православні вбачали у ній пастку, яка має на меті покатоличення та колонізацію, тому уніатів сприймали як зрадників і відступників від батьківської віри. Самі уніати наголошували на власній спадкоємності та ідентичності, намагалися сформувавши новий підхід у розумінні конфесійної свідомості [3, с. 280]. Саме цей дискурс нового часу – суперечності між «старою» та «новою» Руссю знайшов відображення в інтелектуальних конструкціях, викладених на сторінках тематичних видань-трактатів. Стилізуючись під архаїчні та історично апробовані форми літописного чи діалогічного викладу, православні та католицькі автори фактично формували новий інтелектуальний наратив. Полемічні твори насправді не лише зосереджували увагу читача на конфліктних сюжетах, але й послідовно відтворювали науково-богословський, релігійний, мистецький дискурс епохи [3, с. 275].

Першими прихильниками церковної єдності були Бенедикт Гербест «Виклад віри римської церкви» (1586) і Пйотр Скарга «Про єдність Церкви Божої» (1587). Одним із перших православних, хто виступив проти латинської версії унії став Герасим Смотрицький, який написав трактат «Ключ царства небесного» (1587). Захисником єдності з Римом був Іпатій Потій – автор твору «Унія греків із костелом римським» (1595) зі звинуваченнями на адресу православного духовенства [6, с. 47]. У відповідь Потію виходить твір «Казання» (1595) Стефана Зизанія (звеличує православ'я і критикує папство) [3, с. 276]. Христофор Філалет у «Апокрисисі» (1598) висловив думки, що унію впроваджують насильно. Також антиунійні полемісти Василь Суразький «Про єдину правдиву православну віру...» (1588, збереження традицій православної церкви), Іван Вишенський «Короткослівна відповідь Теодулові» (1590, календарне питання) [6, с. 46–49]. Лев Кревза в «Обороною церковної єдності» (1617) наводить основні аргументи на користь унії [4, с. 157–160]. Відповіддю на цей твір стала «Палінодія» Захарії Копистенського (про істинність православ'я) [3, с. 277–278]. Якщо спочатку полеміка відображала переважно конфліктні епізоди, то з часом аргументи та тематика суттєво поглиблювалися. Вдосконалювалася й риторична культура – йшлося про пошук нових форм висловлення аргументів, а також способів оздобу мови та тексту [3, с. 278].

Отже, Греко-католицька церква, витоки якої юридично сягають укладення Берестейського акту, здійснила великий вплив на українське суспільство. Унія, мета якої полягала в об'єднанні, спричинилася до конфесійного розділення українсько-руської спільноти. Щодо позитивних впливів, то варто почати із інтелектуального дискурсу: русини-українці активніше читають західну літературу, покликаються на іноземні джерела, молодь навчається в європейських університетах. Відбулась окциденталізація української культури – на цей період припадає розквіт бароко; зміни у музиці – заміна одноголосого монодійного співу на багатоголосий на зразок західного; європейський вплив на мову, звичаї і традиції, свідомість руського населення. До Берестейської унії віросповідання було тотожним національному сприйняттю: православний – русин, католик – поляк. Опісля суспільство усвідомило приналежність до певної конфесії –

уніатської або православної, тобто руська спільнота вперше вступила на шлях конфесіоналізації.

Список використаних джерел

1. Висовень О., «Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.)», *Етнічна історія народів Європи* 41 (2013): 63–68.
2. Грушевський М., Частина третя. Доба литовського-польська, доступ отримано 1 вересня 2018, <http://www.infoukes.com/ukremb/history/HRUSHEVS/Part3.html>.
3. Колич О., *Генезис української полемічної течії та її значення для формування філософсько-правових концепцій* (Львів, 2016).
4. «Оборона унії. Сочиненіє Виленскаго архимандрита Льва Кревзи, 1617 года», *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссією* (Санкт-Петербург, 1878), т. 4, кн. 1, 157–312.
5. Плохій С., *Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні*, вид 2 (Київ, 2006).
6. Терлюк І., «Міжконфесійні змагання як вияв права українського народу на власні національні ідентичність і державність (остання чверть XVI – перша половина XVII ст.)», *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки* 861 (2017): 44–50.
7. Тимошенко Л., *Берестейська унія 1596 р.* (Дрогобич, 2004).

ФЕНОМЕН «ПОПІВСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» В ГАЛИЧИНІ У 1848 Р.

Вікторія Хома

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Контакт: vikaohomahistory@gmail.com

У статті проведено комплексний аналіз подій 1848 р. в Галичині, висвітлено передумови та хід революційних подій у Львові. Основну увагу приділено становищу і ролі греко-католицького духовенства в здобутті соціально-економічних прав для українського населення. В результаті дослідження стає зрозуміло, що греко-католицьке духовенство, очоливши український народ у боротьбі за політичні права, фактично стало їм гальмом, оскільки вони не здатні були до радикальних рішень через своє лояльне ставлення до австрійської влади.

Ключові слова: Галичина, «Весна народів», Греко-католицька церква, політичні права.

In the article the complex analysis of events of 1848 in Galicia is conducted, the author analyses the pre-conditions and course of revolutionary events in Lviv. The main attention is focused on the position and role of greco-catholic clergy in the fight for social and economic rights for the Ruthenian. As a result of research it becomes clear that the greco-catholic clergy, which led the Ruthenian in a fight for political rights, actually became its brake, as they were not ready to the radical decisions through the loyal attitude toward Austrian power.

Key words: Galicia, «The Spring of Nations», Greek Catholic Church, political rights.

У 1848–1849 рр. в європейських країнах відбувся ряд революційних виступів, що отримав назву «Весна народів». В Австрійській монархії Габсбургів революційний рух не оминув і території Королівства Галичини та Володимирщини. Події 1848 р. в Галичині потребують більш детального вивчення та аналізу, зокрема актуальним є питання визначення ролі греко-католицького духовенства у піднесенні українського населення краю.

Дослідженням національного руху в Галичині 1848 р. займалися Іван Лисяк-Рудницький, Ярослав Грицак та інші. Добре висвітлений вплив греко-католицької церкви (далі ГКЦ) на революційні події 1848 р. у працях Олега Турія. Ґрунтовне дослідження становища українців в Галичині здійснив канадський історик Пол Роберт Маґочі. Основним джерелом виступає твір Івана Франка «Задушні дні у Львові».

Своєрідним феноменом в період революційних подій у Галичині у 1848 р. стає так звана «попівська революція». Церква, зорема ГКЦ, на даному етапі виявилась найбільш організованою силою, яка могла сміливо висловлювати інтереси українців перед австрійською владою.

У квітні 1848 р. Львів став центром боротьби за національні свободи та права як для поляків, так і українців. Рух започаткувала група представників греко-католицького духовенства і міщанства Львова з вручення губернаторові Францові Штадіону петиції на ім'я імператора Фердинанда від 19 квітня 1848 р. В ній, від імені українського населення Королівства, містилося прохання запровадити в школах і громадсько-політичному житті Східної Галичини українську мову, забезпечити українцям доступ на всі посади та зрівняти у правах духовенство всіх віросповідань [1]. 2 травня 1848 р. у Львові була заснована перша українська легальна політична організація – Головна Руська Рада (далі ГРР), яка взяла на себе роль представника інтересів українського населення Галичини. Серед 66 її засновників було 18 духовних осіб. Очолив ГРР єпископ Григорій Яхимович [2]. Фактично, не маючи політичного досвіду, революційні обставини змусили духовенство приймати політичні рішення з метою виграти для українського населення хоча б деякі поступки з боку австрійської влади.

Релігія відігравала велику роль у сепарації галицьких українців від поляків. Якщо роль відмінного церковного обряду в усвідомленні галицькими українцями своєї окремішності незаперечна, то питання про його вплив на формування новочасної української національної самосвідомості залишається дискусійним. Церква намагалася виступати як поборник української народності та її мови, що, в свою чергу, викликало підтримку з боку місцевого українського населення, і водночас стало несподіванкою для польських еліт у Галичині, для яких поява українського руху створювала непередбачені проблеми [3].

Відень бачив в греко-католицькому духовенстві той механізм, що встановить певну рівновагу між українцями і поляками через його лояльність і прихильність до австрійської влади. Незважаючи на відсутність політичного досвіду, духовенство мало підтримку серед населення.

Голова ГРР Григорій Яхимович багато зробив для утвердження позиції української сторони в конституційній комісії австрійського парламенту, домагався поділу Галичини на дві самостійні провінції – українську і польську. Однак ідея поділу Галичини так і не була втілена в життя. Як виявилось, навіть серед греко-католицького духовенства не було єдності щодо цього питання і частина з них після карнавалу революційних подій 1848–1849 років обрала для себе польську ідентичність [4].

Діяльність духовенства повністю перебувала в рамках закону і його представники були лояльними до центральної влади. Проводячи помірковану політику, в основному спрямовану на надання етнічних прав і свобод українському населенню, греко-католицька релігійна еліта не висувала більш радикальних вимог. Відень чудово розумів, що греко-католицьке духовенство своїм становищем завдячувало австрійській монархії. Таким чином, церква, виступаючи лідером революційних сил у 1848 р. через свій консерватизм виявилась неспроможною відповісти на новий рівень проблем які повставали в процесі політичних подій у средині XIX ст. Національно-політичні ідеї

тільки почанали формуватися і не мали чіткого вираження.

У таких умовах греко-католицьке духовенство не бачило потреби в кардинальних змінах в політичному становищі українців, тому надання певних привілеїв та поступок з боку австрійської монархії було сприймалось ними як цілком пристойний результат. Така консервативна позиція йшла в розріз з революційними ідеалами і на нашу думку обернулася катастрофою та втратою шансу здобути політичні права в складі Австрійської імперії.

Феномен «попівської революції» полягає у тому, що духовенство фактично виявилось політичною силою, яка представляла інтереси окремого етносу. ГКЦ виступала як політичний організм, який формував ідеологію та вимоги українців перед центральною владою.

Список використаних джерел

1. Магочий П.-Р., *Руське питання*, доступ отримано 1 вересня 2018, ресурсу: <http://izbornyk.org.ua/rizne/magoci.htm>.
2. Стеблій Ф., Українська «Весна народів» у Львові, доступ отримано 1 вересня 2018, <http://map.lviv.ua/statti/stebliy2.html>.
3. Турій О., «Українська ідея в Галичині в середині XIX століття», *Україна модерна* (Львів, 1999), 59–75.
4. Турій О., «Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848–1849 рр.», *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (1994): 183–206.

НАУКОВА СПАДЩИНА ЙОСИПА ПЕЛЕНСЬКОГО

Лідія Мазурчак

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Контакти: mazurchak.lida@ukr.net

У статті аналізується життя та наукова діяльність археолога Йосипа Пеленського. Акцентовано увагу на здобутках дослідника у вивченні історії літописного Галича та віхових подіях біографії вченого.

Ключові слова: Йосиф Пеленський, розкопки, археологія, Галич.

The article analyzes the life and scientific work of archaeologist Yosyf Pelenskyi. The author focuses on the achievements of the researcher in studying the history of the chronicle Galych and on top events of scientist's biography.

Key words: Yosyf Pelenskyi, excavations, archeology, Galych.

Історія Галича та його околиць завжди цікавила дослідників, тому археологи постійно робили спроби локалізувати це літописне місто. Одним із них був Йосиф Пеленський – історик, археолог, мистецтвознавець. Щоправда, його наукова спадщина відома лише вузькому колу дослідників Галича.

Велику увагу досліднику приділили такі дослідники Галича як Юрій Лукомський та Тарас Романюк [2]. Постать Й. Пеленського згадується також у працях Івана Старчука [6], Богдана Омельчука [4] та інших учених.

Йосип Гаврилович Пеленський народився 31(18) грудня 1879 р. в місті Комарно (нині Городоцького р-ну Львівської обл.). Він закінчив п'ятикласну міську школу, пізніше

навчався у Львівській академічній гімназії, а потім в Ягеллонському університеті та Академії мистецтв у Кракові. Перша наукова праця Й. Пеленського присвячена проблемам виникнення і розвитку античних та ранньохристиянських базилік. Вона стала основою докторату з філософії у галузі мистецтвознавства, який дослідник здобув у 1907 р. Для українців, що були підданими Австро-Угорської монархії, це перший випадок такого номенування [2, с. 313].

Стосовно наукових зацікавлень ученого, то ще на початку ХХ ст. він прибув до Галича з метою дослідження залишків княжого граду. Дослідження припали на 1909–1911 рр. У той час Й. Пеленський працював на посаді доцента кафедри історії мистецтва Київського університету (1909–1914). Він зумів науково локалізувати центральну частину Галича, зазначити на карті й описати більше 20 місць очікуваних руїн монументальних споруд [4, с. 50].

У 1909 р. на сторінках «Записок НТШ» з'явилося повідомлення «З руїн Галича», де автор писав, що на половині дороги між Залуквою та Крилосом, у полі, він знайшов руїни кам'яної споруди. Пробні розкопи містили в собі велику кількість каміння – вапняку, який, власне, і характеризував усі галицькі монументи старокняжої доби [5, с. 159]. Свої наукові здобутки Й. Пеленський підсумував у монографії «Галич в історії середньовічного мистецтва на підставі археологічних і джерельних досліджень», виданій у Кракові 1914 р. [1, с. 193].

Й. Пеленський брав участь у Першій світовій війні. У 1915–1916 рр. відповідав за запис добровольців до лав УСС у Володимирі-Волинському [7]. 30 серпня 1919 р. уряд Директорії створив спеціальну комісію при Міністерстві народної освіти для вироблення інструкцій, пов'язаних з охороною пам'яток. У її складі був і Й. Пеленський [3, с. 119].

У 1934 р. в ученого з'явилась можливість працювати над упорядкуванням архіву Перемишльської капітули Греко-Католицької Церкви. Проте, через брак коштів на його переїзд та оплату праці, Й. Пеленському відмовили [2, с. 319]. З 1945 р. дослідник був працівником Львівського відділення Інституту археології АН УРСР [6, с. 400]. Помер учений 29 листопада 1957 р. у Львові.

Як бачимо, Йосип Пеленський був непересічним ученим, а його дослідження стали науковою основою для цілої плеяди наступників – Ярослава Пастернака, Вітольда Ауліха, Юрія Лукомського та інших. Проте повноцінно пам'ять про дослідника має виявитися у публікації та аналізі ряду його рукописних праць, що сьогодні зберігаються в архівних фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Список використаних джерел

1. Peleński J., *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych* (Kraków, 1914).
2. Лукомський Ю., Романюк Т., «Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського», *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 244 (2002): 312–319.
3. Нестуля О., «До питання про охорону пам'яток культури за Директорії», *Український історичний журнал* 6 (1994): 115–122.
4. Омельчук Б., «Історія дослідження оборонних укріплень княжого Галича», *Військово-науковий вісник* 25 (2016): 47–58.
5. Пеленський Й., «З руїн Галича», *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 91 (1909): 159–160.
6. Старчук І., «Йосип Пеленський», *Археологічні дослідження Львівського університету* 8 (2005): 400–401.

7. Федосєєва С., Січові Стрільці на Володимирщині, *Володимир-Волинський історичний музей*, доступ отримано 11 вересня 2018, <http://volodymyrmuseum.com/istorychni/91-sichovi-striltsi-na-volodymyrshchyni>.

ВИКОРИСТАННЯ ГЕОДЕЗИЧНИХ ПРИЛАДІВ ДЛЯ СКЛАДАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПЛАНІВ

Олександр Дідик

Львівський національний університет імені Івана Франка

Контакти: didykolexandr@gmail.com

Описано досвід роботи із теодолітом та послідовність топографічного знімання археологічних пам'яток на прикладі городища Ладижин V (Сільниця)

Ключові слова: геодезичні прилади, археологічна карта, археологічні розвідки.

Describes the work experience with the theodolite and the sequence of topographical measurements of archaeological sites on the example of the hillfort Ladyzhyn V (Silnitsa)

Key words: geodetic instruments, archaeological map, archaeological exploration.

Одним з найважливіших елементів археологічних досліджень є точне картографування об'єктів. Передують цьому археологічні розвідки на основі яких укладається каталог. На даний момент нами простежено 90 пам'яток у межах середньої течії Південного Бугу. Серед них: селища, кургани, курганні групи та одне городище. Якщо поселення достатньо помітити позначкою й приблизно зафіксувати площу поширення підйомного матеріалу (окремий шар у QGIS), то для городища та курганів потрібно складати детальні плани.

Для того, щоб точно передати рельєф місцевості та контур пам'ятки потрібно використовувати геодезичні прилади. Універсальними інструментами є теодоліт й тахеометр. За допомогою них можна визначати горизонтальні та вертикальні кути, перевищення та віддаль(тахеометр). Нами використовується Carl Zeiss Theo 080A. Це оптичний теодоліт з прямим зображенням. Прилад ближче до класу технічних(точні 10''<, технічні 30''), середньоквадратична похибка 15-20''.

Для обмірів було обрано городище Ладижин V(Сільниця). Самим обмірам передувало рекогностування місцевості для виявлення головних точок рельєфу. Аккерно - кутова опора ЛЕП 330 кВ знаходиться на штучному підвищенні, з неї проглядається плато усього городища. Відповідно – це було єдине можливе місце для обмірів плато із найменшими зусиллями. Пікети було розбито по верху валів з інтервалом 10-20 м. Вони утворювали замкнутий контур. Всередині пікети розміщувались в діапазоні 2 – 24 м. Їх було розташовано таким чином, щоб добре зафіксувати ситуацію та рельєф. Загалом на плато закладено 50 точок. Обмір проводився полярним методом проти годинникової стрілки. Використання теодолітного ходу було недоцільним, оскільки плато городища має площу менше ніж 100 x 100 м. Заміри проводились повним прийомом(КЛ, КП) спочатку 7 раз, однак потім через обмеженість часу зменшено до 3 раз. Інші методи зйомки(пряма та зворотна засічки, трьохштативна система та інші) не використовувались. На основі отриманих матеріалів нам вдалось скласти план городища та цифрову модель місцевості в масштабі 1:1000 або 1:2000.

Таким чином, використання геодезичних приладів дозволяє складати плани, що

точно в межах допусків відображають пропорції та розміри пам'ятки. При розораній поверхні теодоліт або тахеометр доцільніше використовувати безпосередньо при розкопках пам'ятки.

Теоретична основа роботи із геодезичними приладами взята у Польовій археології В. Авдусина [1, с. 302, 305]. Використаний нами оптичний теодоліт Carl Zeiss Theo 080A є дещо застарілим, тож дає доволі велику похибку при дослідженнях. Набагато точнішими є: електронні теодоліти й тахеометри з сервоприводом, слідкуванням за вішкою, скануванням марки або значенням на рейці по коду, топографічне знімання 3D сканерами й БПЛА.

Список використаних джерел

1. Авдусин Д., *Полевая археология СССР*, 2-е изд. (Москва, 1980).

АРХІВИ МУЗЕЇВ АРХЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: СТВОРЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ОПРАЦЮВАННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ФОНДІВ

Владислав Каплієнко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Контакти: kaplienko-vlad@yandex.ua

Перші музеї археології на території сучасної України з'явилися у другій половині ХХ ст. Потреба у них виникла через ріст кількості археологічних експедицій та накопичення матеріалу, адже по усій території України проводилися дослідження. Згадані вище проблеми систематизації фондів є різними, але всі вони виникають через неналежне опрацювання матеріалів.

Ключові слова: архіви, археологічні фонди, стан збереження, реставрація.

The first museums of archeology on the territory of modern Ukraine began to appear in the second half of the twentieth century. The need for such institutions arose because of the growing number of archaeological expeditions and accumulated material - archaeological excavations were carried out almost throughout the territory of Ukraine. The above mentioned problems of systematization of funds are diverse, but mostly they arise from improper handling, and archaeological collections

Key words: archives, archaeological foundations, state of preservation, restoration.

Перші музеї археології на теренах сучасної України почали з'являтися ще в другій половині ХХ ст., першим музеєм такого профілю став музей при Інституті археології в Києві. Потреба в подібних закладах виникла через зростання кількості археологічних експедицій та накопиченого матеріалу – майже на всій території України проводилися археологічні розкопки.

Музеї археології – це не просто виставкові центри з археологічним матеріалом, а центри, де цей матеріал накопичується, опрацьовується і зберігається в фондосховищах, тоді як невелика його частина експонується в виставковому залі. Але крім знахідок і самого археологічного матеріалу, музеї зберігають архіви археологічних експедицій, які працювали на території регіону, і досліджували його в різні періоди. На сьогодні лише незначна частина українських музеїв – в основному це столичні і великі регіональні заклади – здійснює облік пам'яток за допомогою електронних засобів. Переважна більшість інформації досі зберігається на паперових носіях. Це, у свою чергу, породжує низку недоліків у роботі щодо обліку музейних предметів: унеможливорює оперативний

контроль за наявністю одиниць зберігання, їхнім станом, рухом предметів та значно ускладнює інформаційний обмін у процесі підготовки виставок, каталогів, телевізійних передач тощо. Музеї, які використовують новітні інформаційні технології у здійсненні обліку та каталогізації предметів, керуються різними підходами в описі й представленні даних. Для цього вони закупають іноземне забезпечення або розробляють власні програми. Далі мова піде про архів музею археології, і про сам музей археології в місті Харкові, де я зараз працюю.

Музей археології та етнографії Слобідської України (таку він спершу мав назву) був створений в 1998 р., коли в декількох приміщеннях Музею природи буди зібрані археологічні матеріали експедицій Харківського державного (тепер національного) університету, які проводили археологічні дослідження на територіях Харківської, Полтавської, Донецької областей та в античних містах Ольвія (Миколаївська область) та Херсонес (Автономна Республіка Крим) в період після Другої Світової війни і до сьогодні, створивши досить вагому колекцію археологічного матеріалу різних історичних епох.

Архів музею містить звіти керівників археологічних розкопок протягом їхньої праці в університеті; крім звітів, тут зберігаються щоденники, де описується, як досліджувався пам'ятник, описи знахідок, а також ілюстративний матеріал, який додавався до кожного звіту. Крім цього в період з 1946 по 1980 роки в музеї велися інвентарні книги обліку надходження знахідок до музею, котрі містять дуже цінний матеріал для каталогізації та обліку фондів. Тому можна зробити перший висновок, що архів музею почав створюватися ще з того часу, коли українська археологія, тільки починала відроджуватися від лихоліть війни і робила нові кроки у нових для себе напрямках, адже змінювалися методи археологічних розкопок і це дало можливість краще опрацювати накопичений матеріал.

За перше десятиліття ХХІ ст. в приміщеннях музею створили: бібліотеку, де зберігається різна література з археології, кімнату для камеральної обробки, де опрацьовується накопичений матеріал, який кожен рік поповнюється, та декілька кімнат, де зберігаються власне знахідки, кімнату, де проводиться консервація та реставрація археологічного матеріалу, і сам архів музею. На початку 2012 р. університет виділяє нові кімнати для музею – тепер при самому університеті. Це виставкова зала, де почався ремонт, і сучасна кімната фондосховища, де під належним контролем будуть зберігатися самі археологічні матеріали. Разом із тим почалася систематизація та каталогізація накопичених фондів, а саме через засідання фондо-заготівельної комісії. Робота цієї комісії складається з опрацювання археологічної колекції певного пам'ятника, всі архівні матеріали (звіт розкопок, щоденники та ін.) оцифровуються, а археологічні речі проходять перевірку за польовими описами, фотографуються та проходять консервацію й реставрацію.

Восени 2015 р. відбулося урочисте відкриття музею, зокрема виставкової зали, де також можуть навчатися студенти, працюючи з археологічними речами, та відкрилася кімната для фондів, де вони будуть зберігатися після їх проведення та каталогізації через вищеописану комісію. З цього часу почалася систематизація фондів. Перше, з чим зіткнулися працівники музею, було те, що багато колекції було змішано за цей час, польові шифри майже стерлися, а самі речі за період неналежного зберігання прийшли в дуже крихке становище, але крім цього багатьом речам в ті часи робили непрофесійну реставрацію, і тому зараз багато речей потребують повторної реставрації.

Сам архів музею тільки в останні роки почав більш-менш якісно впорядковуватися, звіти та альбоми були перефотографовані, і почалося їх оцифрування, щоб до них мали

доступне не тільки працівники музею, але й студенти, котрі за допомогою працівників матимуть змогу опрацювати археологічний матеріал для написання своїх курсових та магістерських досліджень. Крім вищезгаданих проблем при систематизації фондів слід згадати й те, що при створенні архіву деякі матеріали (звіти, альбоми, та ін.) були загублені, і тому археологам часто доводиться звертатися до архіву Інституту археології, куди згадані документи здаються після проведення археологом розкопок і там зберігаються, але частим випадком наприкінці 80–90-х років ХХ ст. було здавання звіту без належного виконання, і тому це може бути вагомою проблемою при опрацюванні речей, які знаходяться у фонді музею [1, с. 17–19].

Облік музейних предметів в електронній формі ведеться у музеях відповідно до Положення про Музейний фонд України та Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про Музейний фонд України» та порядку його ведення [2]. Порядок технічного захисту інформації, що зберігається в електронному вигляді, визначається Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [3]. Необхідно зауважити, що музеї України багато років чекають на ще один досить важливий документ – «Інструкцію з обліку, охорони, зберігання музейних предметів та музейних колекцій державної частини Музейного фонду України». У проекті цього документу, зокрема, говориться, що оформлення облікової документації за допомогою автоматизованих інформаційних систем передбачає обов'язкову наявність рукописного примірника книги надходжень.

Інвентарні книги і журнали паспортів музейних предметів можуть заповнюватися у спосіб комп'ютерного набору за наявності рукописного примірника книги надходжень і паспорта музейного предмета (як зразок для ідентифікації і захисту інформації про предмет, виконаного у електронний спосіб). В роздрукованому вигляді ця інформація має бути в формі тому інвентарної книги чи спеціальної інвентарної книги, ступінь захисту якої визначається інструкцією [4]. Таким чином, актуальним питанням у розвитку музейної справи в Україні є запровадження електронного обліку музейних предметів.

Для цього необхідно вирішити низку проблем. Найголовніша з них – створення вітчизняного програмного забезпечення у цьому сегменті. Це стосується усіх музеїв, оскільки музейний фонд є національним багатством України і невід'ємною складовою частиною її культурної спадщини. До Музейного фонду можуть належати також пам'ятки, що перебувають за межами України та, відповідно до міжнародних договорів, підлягають поверненню. Також важливим є створення відповідної нормативно-методичної бази обліку музейних предметів в електронній формі. Переходячи до основного висновку, можна сказати, що архіви музеїв археології мають дуже різний рівень систематизації та обробки, і тому для кращої систематизації та каталогізації фондів потрібно, щоб при музеї був співробітник, який буде цілеспрямовано займатися архівом, зокрема його оцифруванням, систематизацією та ін. Згадані вище проблеми систематизації фондів різноманітні, але здебільшого всі вони виникають внаслідок неналежного опрацювання та зберігання археологічних колекцій. Не менш важливою проблемою є нестача кваліфікованих кадрів, які б займалися опрацюванням археологічних колекцій, їх систематизацією та приведення до належного стану. Тому я бажаю всім архівам і фондам археологічних музеїв України продовжувати цю кропітку, важливу працю, що неодмінно принесе свої плоди для археологічної науки України.

Список використаних джерел

1. Піоро В., «Музейний облік у Росії та Білорусії», *Український музей* 3 (2007): 17–20.

2. Про внесення змін до Положення про Музейний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 1007, доступ отримано 29 жовтня 2018, <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1007-2010-%D0%BF>.

3. «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від від 05 червня 1994 р. № 80/94-ВР», *Відомості Верховної Ради України* 31 (1994), ст. 286.

4. Проект Інструкції з музейного обліку, зберігання та використання пам'яток державної частини музейного фонду України 25 жовтня 2007 р., доступ отримано 29 жовтня 2018, <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/category/84703>.

Наукове видання

ФЕНОМЕН ЄВРОПИ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

**Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених
з міжнародною участю
(Львівський національний університет імені Івана Франка,
15-17 листопада 2018 р.)**

Комп'ютерне верстання: *Л. Клопотівська*
Видавниче забезпечення: *науковий журнал «Аннали юридичної історії»*

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів.

Підписано до друку 08.11.2018 р. Замовл. № 696.
Формат 60x90 1/16 Ум. друк. арк. 6,0 Друк офсетний.
Наклад 100 примірників.
Вінниця. Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, Пирогова, 56.